

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjysk Hjemstavns

35.

ÅRGANG

1970

UDGIVET AF ØSTJYSK
HJEMSTAVNSFORENING

ØSTJYSK HJEMSTAVN

1970

ØSTJYSK HJEMSTAVN

REDIGERET AF

ÅGE BREDSTED, KJELD ELKJÆR
OG KNUD THORUP

35. ÅRGANG

UDGIVET AF ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

1970

SKANDERBORG AMTSBOGTRYKKERI
HARRY BRIX

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

FORRETNINGSUDVALG

FORMAND: fhv. gdr. Rasmus Bendixen, Provstebakken 9, 8210 Hasle, tlf. (06) 15 52 26

KASSERER: skoleinspektør E. Salomonsen, Vestergårdsskolen, 8260 Viby J, tlf. (06) 14 10 60.
postgiro 32910

SEKRETÆR: museumsinspektør Erna Lorenzen, Elhøjvej 13, 8210 Hasle, tlf. (06) 15 78 13

Fhv. distriktsbestyrer I. C. Pedersen, Ingerslevs Boulevard 15, 8000 Århus C.

Inspektør N. P. Boye-Nielsen, Sandbygård, 8370 Hadsten

ANSVARSHAVENDE REDAKTØR

Fhv. stadsbibliotekar Age Bredsted, Rungstedvej 18, 8000 Århus C, tlf. (06) 14 32 12

DEN GUDERNE ER VRED PÅ SYV GENERATIONER I FOLKESKOLENS TJENESTE

AF T. BUNDGAARD LASSEN

I.

LARS SØRENSEN

*Skoleholder i Kastbjerg sogn 1764 og fra 1768 til omkring 1800 tillige degn i
Udbyneder-Kastbjerg menigheder.*

Den første i slægten, der virkede i folkeskolens tjeneste, var degn og skoleholder Lars Sørensen, født 17. oktober 1735.

Han fik 2. september 1764 af kammerherre Holck til Trudsholm kaldsbrev som skoleholder i Kastbjerg sogn, og da han havde haft dette embede i knap fire år, blev han 25. juli 1768 af konferenceråd von Arenstorff til Overgård kaldet til tillige at være degn for Udbyneder-Kastbjerg menigheder.

Hans forgænger i degneembedet, degnen Kristen Kragh, blev begravet i juni 1768 (50 år gammel), hans kone i maj samme år (42 år gammel), og da der samme forår er indskrevet usædvanlig mange dødsfald i kirkebogen, ligger det nær at antage, at en smitsom sygdom har hærgnet i sognet.

I »Degnen« af Georg Hansen skrives der: »Hvor fattig eller rig en degn var, kom først frem, når døden havde svunget sin le, og skifteretten fik tag i boet. Da lagdes det tydeligt for dagen, at Jylland var de »fattiges land«. Så rigelig en fjerdedel af samtlige skifter sluttede med gæld.«

Lars Sørensen hørte til de degne, der pådrog sig gæld. I 1786 lånte han af Peder Madsen, Blendstrup by, 98 rdl. og udstedte som sikkerhed for beløbets betaling en obligation, som findes indført i Gerlev herreds skøde- og panteprotokol.

Om pantsættelsen hedder det videre i protokollen: »At merbemeldtes creditor og arvinger desto bedre kan være betrygget om skadesløs betaling som meldt, pantsætter ieg herved med første prioritetsret og fra al anden hæftelse frie, følgende mig tilhørende, nemlig en stor kobberkedel, 1 jernbilæggerovn, en udskaaren egedragkiste med 4 skuffer med laas og beslag, 1 mindre fyrre do med skab paa, grønmalet og med laas og beslag, 1 grønmalet egekiste med laas og hængsler, 6 stk. brunmalede træstole, 1 stort egeskab med mange adskillige slags skuffer udi og med behørig beslag. Hvilket saaledes beskrevne mig tilhørende bohave med videre i alle dele skal / skønt det bliver i min egen værge / dog være og blive et trygt 1ste prioritets underpant og forsikring fra mig og mine arvinger for ovennævnte capital 98 rdrl., indtil samme med renter og alle omkostninger skadesløs som meldt i alle maader bliver udbetalt.«

Lars Sørensen døde i marts 1806, 70 år 20 uger og 4 dage gammel, og blev begravet den 7. marts. Da der ikke i skiftet efter ham er bemærket noget om gæld til Peder Madsen, må man gå ud fra, at de 98 rdl. var tilbagebetalt, men man ser af Gerlev herreds gejstlige skifteprotokol 1768—1812, at han efterlod sig en gæld til andre på 28 rdl. 5 mark 3 skl.

»Videre fandtes et fæstebrev af sal. etatsråd Arenstorff udgivet år 1777 på Stervbostedet (degneboligen), hvorved afgangne degn med hustru er forsikret samme med tilliggende tofter at måtte bebo mod at betale 4 rdl. årlig. Enken tillige gav tilkende, at samme hendes mand havde afstået benævnte hus og tofter, imod 3 binding huses istandsættelse i den nordre, til S. T. hr. kammerjunker Arenstorff på Overgård, hvortil enken for eftertiden tilholdt sig.

Vitterligsmændene Peter Skomager og Hans Halvorsen, som var overværende ved registreringen, begyndte vurderingen således: 1 grønmalet kiste, deri en blå overkjole, 1 gl. gul do, 1 blå trøje, 1 grønpletet undertrøje, 1 par gl. Manchester bukser, 1 par blå do, 1 par brune do, 1 brun kjole, 1 sort stoffes do, 1 sort vest, 1 hat, 1 dragkiste med et par skuffer, 1 lille grøn dragkiste på fod, som opgives at tilhøre datteren, et lille skab med skuffer, 1 pyramide, 2 små spejle, 11 stk. skilderier, en brun og en hvid stenkande, 1 sort thepotte, 1 slagbord, 2 lænestole, 2 stole, 1 bilæggerkakkellovn, 1 viseværk (ur), 1 hylde, en slump bøger, 1 sengested med omhæng, 1 olmerdugsoverdyne, 2 bolsterunderdyner, 1 vadmels do, 2 lange og 3 korte puder, alle uden fyld, 1 skab, 1 bänk, 1 hugstol, 1 gl. økse, 1 gl. lygte, 1 thekedel, 1 kedelkrog, 1 gl. jernplade, 1 ostehæk med tre hylde, en lille kobberkedel i gruen, 1 hakkebræt, 1 dejnetrug, 1 hjulbære uden hjul, 1 kar, 1 træbøtte, 1 svinetrug, 1 fjellekasse, 1 spand med 3 jerngjerne, 2 små kasser, 1 stige, 5 skjorter, 1 blågarnslagen og 1 gl. rok.

Skifteretten havde modtaget et brev fra enkens sønner af 4. april d.a., hvorved de erklærer ingen arv at ville have efter deres sal. fader, men ønsker, at deres moder måtte beholde boen, såvidt skee kunne. Til sidst fremlagde enken en copie contract imellem hendes sal. mand og nærværende degn, hvorved hun som enke er forsikret 10 rdl. årlig, sålænge hun lever. Således blev denne forretning sluttet. En forventende arv hindrede auktionsbestemmelse.«

Udbyneder. Stervboen ut supra. 1806.

Den 10. oktober 1808 samledes man atter i degneboligen i Udbyneder for at slutte det påbegyndte skifte. I mellemtiden var der indløbet en skrivelse fra hr. løjtnant Poulsen på Fuglsøgård med meddelelse om, at boet ikke kunne forvente noget tillagt ifølge den afdøde degns sal. broder Christian Sørensen, forhen gartner på Trudsholm, nu død på gården Fuglsø, hans kgl. konfirmerede arvedisposition. Herefter blev enken Kirsten Jensdatter anmodet om at lade boets effekter realisere for at tilfredsstille kreditorerne, alt efter at børnene forhen havde begæret, at boet uden krav fra deres side skulle overlades moderen.

I skifteprotokollen indførtes derefter et tingsvidne fra Mariager klostres birketing af 3. december 1806, hvorefter den afdøde gartner Christian Sørensen ved arvedisposition havde bestemt, at en broderdatter Kirsten, som tjente i København, forlods skulle have 50 rdl. i arv fra hans bo, medens Lars Sørensen og dennes børn skulle have det tiloversblevne beløb.

Hvor stor en del af boets effekter, der skulle sælges for at indbringe 28 rdl. 5 mark 3 skl. til dækning af gælden, kan ikke opklares, da der ikke i skiftet er anført vurderingsbeløb, men det kan jo også tænkes, at børnene er trådt hjælpende til, så deres mor har kunnet beholde boet ubeskåret.

II

JENS LASSEN

Lærer i Toustrup og kirkesanger i Dallerup 1809—1837.

Lars Sørensen blev i 1766 gift med Kirsten Jensdatter, der var født i 1744 i Kastbjerg mølle. De havde i deres ægteskab to sønner og to døtre. Den næstældste af sønnerne, Jens Lassen, gik med hensyn til livsgerning i faderens fodspor.

Jens Lassen, der blev født i Udbyneder degnebolig 9. november 1776, arbejdede sig i sin ungdom frem dels som huslærer på større gårde, dels som hjælperlærer.

16 år gammel tog han plads som huslærer på Dronningborg ved Randers. Her var han i tre år, til han 1. maj 1795 flyttede til Skovsgård ved Hobro, hvor han blev huslærer hos en fru Karen Smidt. Fra maj 1796 til maj 1798 er han hjælperlærer i Lyngå ved Hadsten, fra maj 1798 til november 1801 hjælperlærer og hjælpedegner hos degnen Worm i Udbyneder, fra november 1801 til november 1802 huslærer hos Erhardt Munk til Østergård i Vellev sogn og derefter igen hjælperlærer i Lyngå.

Han får alle steder gode vidnesbyrd, hvilket ses af et gammelt dokument med afskrift af vidnesbyrd, han har fået de forskellige steder. Dokumentet, der er ca. 170 år gammelt, er i høj grad mærket af tidens tand, men det meste af skriften kan dog tydes.

»Foreviseren Jens Lassen, der har tient hos mig 2½ Aar for at undervise min Søn udi Læsning og Skrivning, har udi bemeldte Tiid opført sig skikkelig og troe — —

Dronningborg. — — Ammitzbøll.

Ovenmeldte Jens Lassen har ført et christelig Levned og var han den XVIII p. Trin. a. p. en Gæst ved Herrens Bord her i Menigheden. Gud lade ham fremdeles voxe i den Herre Jesu Naade og Kundskab.

Randers d. 13. Mai 1795. C. Sommerfeldt.

Ovenmeldte Jens Lassen, som har tient mig et Aar og nogle Uger for at undervise mine Børn i deres Christendom, har i den Tid opført sig ganske sømmelig og skikkelig, jeg vil da paa beste Maade Recommendere ham, ligesom jeg og formoder at S. T. Hr. Blichfeldt i Hobro behagelig meddeler Ham til Skudsmaal angaaende Hans Saligheds Sag.

Skouusgaard d. 1. May 1796. *Karen M. H. Smidts.*

Rytterskolen i Tøustrup
af T. B. L.

Fornævnte Jens Lassen har været en Giæst ved Herrens Bord i Schiellerup Kirke den 17. April sidst og har iøvrigt her i Menigheden forholdt sig christelig.

Hobro den 1ste May 1796. *W. Blichfeldt.*

Bemeldte Jens Lassen, som har læst for Ungdommen her i Lyngaa Skole over et Aar og ved samme vist sig fortient til et godt Vidnesbyrd af mig — — samt at hans Forhold har været christelig og skikkelig. Han var en Giæst ved Herrens Bord sidst Skiær Torsdag og ønskes ham fremdeles Naade og Lykke af *J. S. Høxbroe.* Lyngaa d. 10. April 1798.

Bemeldte Jens Lassen, som har tient og gaaet mig til Haande i 3½ Aar baade ved Ungdommens Undervisning i Skolen og ved Sangen i Kirken — — — har iøvrigt ved sin Troeskab og Flittighed været mig til Fornøjelse, saa ieg med des større Grund kand recommendere Ham alle forekommende og især Hans sidste Siæle Sørger S:T: Hr. Timmermann til viidere Skudsmaal Hans Saligheds Sag andgaaende.

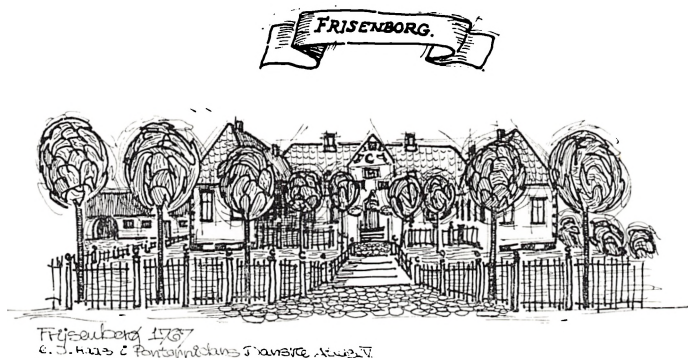
Udbyneder Degnebolig d. 26. October 1801. *H. Worm.*

Meer bemeldte Degne-Søn Jens Lassen var sidste Søndag en Giæst ved Herrens Bord i Udbyneder Kircke. Hans Christelige Vandel her i Menigheden har været mange til Opbyggelse og Nytte. Gud! Leede Ham fremdeles paa Sandheds og Dydens Vei.

Udbyneder Præstegaard d. 26. October 1801. *J. Timmermann.*

For at undervise mine 2 Sønner udi Læsning, Regning og Skrivning har meerbemeldte Jens Lassen tienst mig her paa Østergaard Eet Aar og i samme Tiid forholdt sig Tro, flittig og vindskibelig; hvorfore min Ærbødige Begiæring er til Velærværdige Hrr Lund i Vellev, at De herpaa ville meddeele Ham Skudsmaal herpaategnet Hans Saligheds Sag betræffende.

Østergaard d. 31. October 1802. *Christ. Erh. Munk.*

Ermeldte Brave unge Menneske Jens Lassen communicerede i Vellev Kirke 2den Søndag efter Paaske, den 2den May dette Aar; her i Menigheden har han ført saa christelig og i alle Henseender roesværdig Forhold, at jeg ønsker — — — Som Duelig og overalt meget værdig til betiene et Lærer-Embede har jeg tillige befunden oppemeldte Jens Lassen, som jeg derfor og venligst anbefaler.

Vellev Præstegaard d. 27de November 1802. *Hans N. Lund*

Oftebemeldte Jens Lassen, som i Trende Aar har her i Sognene dels Læst for Ungdommen, dels været Kirke Sanger har faaet roesværdige og sandfærdige Vidnesbyrd fra Hr. Skov Ridder Thomsen og Hr. Forpagter Thørsleff og ikke mindre fortiener Han min som Kirke Sanger og Hr. Meyers assistent i de 2de Aar Han var i denne Forretning. Han forlader Meenighederne med de oprigtigste og bedste Ønsker, at Han maa nyde Held og Lykke til stedse at finde Leilighed at gjøre sig saa fortient, som han viiste sig her i denne, vor Forvisning gjør, at vi glæder os ved, at vort Ønske bliver opfyldt. Han var en Giæst ved Herens Bord i Lyngaae Kirke sidst afvigte 20. Søndag efter Trinitatis. Som den, der prøvet har, følt og kiender — — vil han vist vælge, det der er ham rigtigst og meest tienligt, hvortil Alstyreren give Ham Naade.

Lyngaae d. 1. November 1805. *J. Høxbroe. Sognepræst.*«

Man må således formode, at Jens Lassen har været et samvittighedsfuldt og pligttopfyldende ungt menneske, der har udvist god opførsel, og efter de mange år som huslærer og hjælpelærer kunne man vel have forventet, at han var i besiddelse af evner, der gjorde ham skikket til at kunne varetage arbejdet som skoleholder, men det viste sig senere, at hans evner ikke slog til, eller at han i al fald ikke udnyttede dem.

I november 1805 fik han plads som tjener og skriver på Frijsenborg og var her i fire år. Først på året 1809 var embedet som lærer i Toustrup og kirkesanger i Dallerup kirke ledigt. Det var ikke guld og grønne skove, man lovede den mand, der skulle bestyre embedet. Lønnen var opgivet således: 24 rdl. årlig

med et tillæg af 8 skl. for hvert barn, der lærte at skrive — brugen af 6 tdr. land — fourage: 1 lpd. hø og 1½ lpd. halm af hver td. hartkorn — offer og accidenser af distriktet samt fri bolig og ildebrændsel.

Skolen var en af Frederik den Fjerdes rytterskoler. Den bestod af 9 små fag, og i den var der både beboelse, skolestue, ko- og fårestald, så der var kun kneben plads i enhver retning.

Toustrup hørte under grevskabet Frijsenborg, og på grevens anbefaling kaldedes Jens Lassen i april 1809 til det ledige embede. Anbefalingen havde følgende ordlyd:

»Jens Lassen har tjent mig troe og redelig på 4de Aar; har en god moralsk Caracteer, skriver og regner godt, og tør jeg derfor allerærbødigst recommendere Ham til Deres Høyærværdighed Hr. Biskoppen.

J. K. Wind Friis.«

De to skoleholdere, der havde været ved skolen før Jens Lassen, Jacob Gesten og Peder Eriksen Skyom, havde vist ikke været særlig duelige, så det stod sløjt til med det, børnene havde fået ud af skolegangen.

Jacob Gesten blev afsat i 1785. Han beskrives som en hård mand, og det fortælles, at han undertiden hængte drengene med et reb under armene op i en tværbjælke under loftet og lod pigerne sidde på en udhulet sten, hvori der var vand.

Peder Eriksen Skyom virkede i embedet til 1809. Han beskrives som en brav mand, men da hans syn var meget dårligt, kunne han ikke holde styr på drengene, hvorfor hans kone hjalp ham med undervisningen. Hun brugte ofte udtrykket: »A ska skam gi dæ ris i di gat«, og man siger, at hun jævnligt udførte denne straf.

Der skulle en fast hånd til for at få sat skik på børnene og få orden i skolegangen, men Jens Lassen magtede det ikke.

Det var helt andre kår, end han var vant til, han nu gik ind til. Han var på de store gårde, især på Frijsenborg, blevet vænnet til gode dage med en løn, der rigeligt kunne dække hans fornødenheder. Nu stiftede han snart familie — han blev gift i sommeren 1809 med Bodil Christensdatter, datter af fæstebonde Christen Pedersen, Vrangstrup, en lille by under grevskabet Frijsenborg — og da der i ægteskabet kom børn, 6 ialt, måtte der spinkes og spares for at få den lille løn til at slå til.

Han havde jo ingen særlig uddannelse, så arbejdet i skolen faldt ham besværligt, og han havde stort besvær med at styre de mange for største delen simpelt opdragne, meget fattige børn. Dertil kom den ustadige skolegang, den lille tarvelige skolestue, hvor børnene var pakkede som sild i en tønne, og mangelen på skolemateriel. Ud over nogle få læsebøger var der intet materiel i skolen.

Men som det stod til her, stod det vist til i de fleste landsbyskoler. Flere skoler ejede ikke læsebøger, men måtte benytte bibelen i læsetimerne. I nogle skoler havde man nok læsebøger, men det var ikke særlig righoldige samlinger, der fandtes i »bibliotekerne«, ofte kun 3—4 eksemplarer i hvert sæt, så mange børn måtte se i samme bog. Nogle gamle indberetninger, der nu opbevares i landsarkivet i Viborg, viser dette:

»Erichnaur skole: Da jeg kom hertil i 1809, fandtes i skolen: En gammel forreven bibel. En huspostil samlet af luthersk kristne. Balles bibellæsning givet af hr. etatsråd Thygeson. Freumanns udtog af bibelen. A. F. Justes nyeste

bondepraktika. I min tid har provst Rosendahl givet hertil: 1809 Prahls fortællinger for børn. 1820 Platous geografi og Thonboes fædrelandsbeskrivelse. 1813 Jesu Kristi levnedbeskrivelse (2 ekspl.). Leths bibelske eksempelbog. Leths fædrelands geografi. Krarups søndags-aftens læsning. Siden jeg blev skolelærer her, har byens beboere købt til almindelig brug i skolen: Helmuths naturlære (4), Gutmanns tysk bog, Snels eksempelbog og Prahls fortællinger for børn.

Jeg er nu 29 år gammel og har bestyret denne skole siden efteråret 1809. Således giver jeg mig den ære at tilstille eders højærværdighed denne skoleliste:

Hatting skole: De i Hatting skole brugte bøger ere: Den hellige historie. Bibelen. Balles bibellæsning. Religionsbogen. En bibelsk-historie.

Ølsted skole: De læsebøger, som ere givne til brug i skolen, ere: 5 stykker af Prahls fortællinger. 3 stykker af Birchs historie. 3 stykker af Justes bondepraktika og tvende af de til skolens brug udkomne første udgaver af de ny salmebøger.

Hedensted skole: Skolens læsebøger ere Luthers katekismus, Birchs bibelhistorie, nogle stykker af Thonboes bibelhistorie og en bibel.

I en femte skole har man foruden bibelen kun tre bøger: Man skal lære af andres eksempel. Sange for unge piger. Herremænd og bønder.«

I begyndelsen af det 19. århundrede var man på højeste sted klar over, at det stod sløjt til med undervisningen mange steder, særlig hvor det var ueksaminerede degne, der forestod undervisningen. For at bøde lidt på disse mangler udgik der i 1810 til bisperne en skrivelse, der indeholdt kgl. befaling om »at danne skolelærere og degne på landet, der ej er seminarister« til at nå følgende kundskaber:

»At læse tydeligt og med færdighed, at kunne fornuftigt og med egne ord forklare Luthers katekismus og lærebogen i religion, at forstå at regne med de fire species og reguladetri, at skrive uden betydelige orthographiske fejl, at synge de almindelige salmer rigtig og i ren tone.«

Stifternes provster skulle derefter meddele bisperne, hvor mange der i hvert herred ville modtage undervisning og selv udrede udgifterne, samt hvem af præsterne der ville påtage sig at undervise degnene.

Det blev i skrivelsen stærkt understreget, at en sådan undervisning ville være af stor vigtighed for de degne og skoleholdere, der under en forestående forandring ville vedblive at beholde deres embede, og dette var vel grunden til, at et stort antal degne meldte sig til undervisningen — i Ribe stift således 120 — skønt undervisningen skulle vare i tre måneder, fire timer daglig.

Et par eksempler på de svar, der indkom fra præster og degne (Viborg Landsarkiv: Indberetninger fra Ribe stift) viser, at det nok ikke var uden grund, at man ville have degne og skoleholdere på skolebænk.

»Uagtet jeg i 20 år har været skolelærer, vil jeg meget gerne ønske adgang til den foreslåede undervisning, men kan ikke selv bestride udgiften, da mine indkomster næppe giver mig det daglige brød til mig og mine ved samlet bord.«

»Ingen af dem er seminarister og ej heller nær nok duelige til at forstå en velindrettet skole, men de ytrer dog lyst til at ville lære mere, og da de just ikke er skøre hoveder, er det muligt, at de ved at deltage i undervisning sammen med andre kunne blive duelige.«

Om degnen i Thyregod skriver sognepræsten: »Degnen, Hans Bjerring, 44 år gammel og 14 år i embedet, er eneste skoleholder i Thyregod og Vester sogne.

Han er ikke seminarist og har heller ikke i ungdommen nydt nogen undervisning, der kunne erstatte hine mangler.

Han har ikke evne til at koste noget på en forgæves undervisning, da han i et ringe levebrød ernærer foruden sin familie endnu en fattig moder. Han tror undervisningen forgæves, fordi hans højre arm er lam, og han føler sig uoplagt til at lære noget så ganske nyt som regning, da han ikke engang har lært de fire species.«

En mærkelig undskyldning den gode Hans Bjerring har haft, med mindre det skal forstås således, at han på grund af den dårlige arm ikke har kunnet holde den tilbørlige disciplin i skolen, og dette har måske også været grunden til, at han senere frasagde sig skoleholdet.

Der foreligger ingen oplysninger om, hvorvidt Jens Lassen deltog i den nævnte undervisning, men man må formode, at han ikke har gjort det. Dertil havde han sikkert hverken tilstrækkelig lyst eller energi.

Han var ikke i besiddelse af megen åndelig kraft eller viljestyrke, og han var inderlig ked af arbejdet i skolen. Efter endt skoletid var han for det meste så træt og deprimeret, at han ikke havde lyst til at give sig af med noget.

Distriktets bønder drev jordlodden af villighed, og det eneste arbejde, Jens Lassen selv fik udført på jordlodden, var om efteråret at høste en smule korn. Når han om eftermiddagen var færdig i skolen, var han som oftest i dårligt humør og gik næsten hver dag til en af de nærmeste nabobyer for at søge opmuntring hos folk, der ville gøre ham til gode med mad og drikke.

Jens Lassen var ikke altid let at omgås. Han var til tider noget uligevægtig og kunne fare op i hidsighed, når noget gik ham imod.

Skolen betragtedes på den tid af bønderne som et nødvendigt onde, og udgiften til den ydedes ofte med uvilje, hvilket medførte, at der af og til kunne opstå stridigheder mellem Jens Lassen og beboerne.

Jens Lassen havde for egen regning og af den tvingende nødvendighed bygget et lille udhus, hvortil grev Frijs gav ham tømmer. Nogle år efter at loven af 1814 om skolevæsenet var givet, forlangte han efter en rimelig beregning betaling derfor af beboerne, men da rejste der sig blandt dem en heftig modstand. Ved en samling på skolen modsagde alle mændene Jens Lassen, og til sidst fældede sognefogden med værdig dommermine den dom, at dersom Jens Lassen ikke ville nøjes med den sum, han nu bød, omtrent det halve af, hvad Jens Lassen havde beregnet, måtte ingen, hverken mand eller kvinde i sognet, yde ham nogen tjeneste under en mulkt af to rdl.

Dette overholdtes af sognets folk med undtagelse af to koner, der kom med foræringer som sædvanlig. Jens Lassens kone kunne ikke udholde en sådan stilling. Hun formåede sin mand til at give efter, og tingene ordnedes da snart, så der igen blev god forståelse mellem ham og beboerne.

Et andet lille træk viser, at sogneboerne godt ville snyde med leveringerne til skolen, når de kunne komme af sted med det. En mand havde således en dag leveret træ og foder til skolen. Han havde været inde hos Jens Lassen og havde fået en bid brød og en snaps, og da han skulle hjemad, læssede han en del af træet på vognen for at tage det med tilbage, men Jens Lassens kone opdagede det, og han nødtes da til at lade det ligge.

Det for Jens Lassen så opslidende skolearbejde og de daglige udflugter til nabobyerne gjorde, at han allerede i en alder af godt 50 år var så gammel og svag, at han ikke længere selv kunne passe skolen, og han formåede da sin

ældste søn, Las Lassen, til at tage lærereksamen, så han kunne blive hjælpe-lærer for faderen.

Jens Lassen døde 23. januar 1837 og blev begravet på Dallerup kirkegård. Han efterlod sig ingen gæld, og boet blev vurderet til 175 rdl. 78 skl. Skønt hans indtægter ikke havde været ret store, ser det altså ud til, at han og hans familie har haft deres daglige udkomme og ikke har haft vanskeligheder økonomisk set, hvilket vel for en del skyldes, at de levede af jordloddens produkter, og at Jens Lassens kone var en meget arbejdsom og dygtig husmoder, der forarbejdede hør og uld til børnenes klæder, som hun selv syede og strikkede.

I Hjelmslev-Gjern herreders skifteprotokol 1836-38 Fol. 18 er der indført skifte efter Jens Lassen. Skiftet blev afholdt 23. februar 1837 på skifteforvalterens kontor i Skanderborg. Bodil Christensdatter mødte tillige med den myndige arving, seminarist Las Lassen, som blev beskikket til væрге for sine umyndige søskende og betydet sine pligter. De fremmødte blev foreholdt den afholdte skifteforretning og erklærede derefter, at alle boets ejendele i samme forretning var anført. De erklærede sig tilfredse med den på boets ejendomme satte vurdering, hvilket vurderingsmændene, begge af Toustrup, som var til stede, med ed bekræftede at have fuldført efter bedste skønnende og overbevisning. Enken anmeldte, at omkostningerne for den afdødes begravelse var afholdt af hendes søn, seminarist Lassen, med 34 rdl. 2 skl. og fremlagde så en specifikation over disse omkostninger. Hun forlangte så, at boet skulle føres til udgift et lige så stort beløb til hendes egen begravelse »i sin tid«, og værgen havde intet herimod at erindre.

Ifølge den fremlagte registrerings- og vurderingsforretning androg boets indtægt 175 rdl. 78 skl., som efter fradrag af udgifter reduceredes til 98 rdl. 64 skl., hvoraf halvdelen tillagdes enken, hver af de fire sønner 10 rdl. 92 4/9 skl. og datteren 5 rdl. 46 2/9 skl.

Den myndige arving erklærede, at han måtte betro sin moder såvel sin fordring på boet som sin arv. I henseende til den hans mindreårige brødre tilfaldne arv afgav han på deres vegne samme erklæring. Da de umyndiges arvelodder ikke kunne inddrages under overformynderiet, blev de indestående hos moderen for under værgens opsigt at anvendes til børnenes bedste.

Efter at enken med lavvæрге havde forbundet sig til at holde skifteforretningen kravesløs og fri for ansvar af mulig uanmeldt gæld, blev skiftet sluttet.

AF EN HERREDSGÅRDS SAGA II

FRA HERREMÆND MED GYLDNE KÆDER TIL DIPLOMGREVER MED GYLDNE KLÆDER

AF HARALD MARK

Overgangen fra hedenskab til kristendom var i sin tid gået gradvis og næsten umærkelig. Intet blev forandret i det 3-delte sociale samfund, og der gik omtrent 200 år fra kristendommens indførelse, inden den katolske kirke begyndte at gøre sig gældende som en stat i staten med egne love og skatteopbørsel, men reformationen blev både en kirkelig og social omvæltning.

Både herremændene og bønderne gjorde flere gange oprør imod indførelsen af kirke-tienden, som da vendelboerne slog kong Knud ihjel i Odense den 10. juli 1086, og skåningerne gik i åbent oprør imod biskop Absalon 1180-81. Dog kirken sejrede både åndeligt og materielt, idet både kongerne og stormændene skænkede kirkerne gods, så de kunne oprette klostre, hospitaler og armehuse og tage sig af de spedalske og andre syge, som ingen kunne eller måtte pleje. Allerede før Jyske Lovs indførelse havde kirken samlet betydeligt gods, og de mange unge mænd, som faldt i krigene, bevirkede, at ikke alle de højbårne jomfruer kunne blive standsmæssigt gift, hvorfor de måtte gå i kloster, som så overtog deres jordiske gods af penge og ejendom.

Som arvelovene var dengang, var en »broderpart« dobbelt så stor som en »søsterpart«, men ellers havde de lige ret til ejendom og penge. Det sidste voldte ingen vanskelighed at dele, men jordegodset, som oprindeligt lå under herredshøvdingen, men nu var blevet delt ud i væbner- og brydegårde og enkelte friggårde, måtte, for at alle kunne få deres retmæssige arvepart, opdeles i størrelser, som passede til arven.

Som tidligere nævnt var bønderne oprindeligt personligt frie og ejede deres gårde med toft og fællesjord i landsbyen, men under opdyrkningsstiden måtte bønderne slå sig sammen om at rydde skove og alminding, hvorefter de fik tildelt et stykke jord i forhold til den arbejdsindsats, de havde præsteret. Her ved opstod landsbyfællesskabet.

Der var det særegne ved den nyopdyrkede jord, at af denne skulle der svares landgilde til herredshøvdingen, eller til hvem han bestemte, at landgilden skulle overdrages — i mange tilfælde en væbnergård, som lå i »enemærke« (uden for landsbyfællesskabet), eller en brydegård, som lå i landsbyen. I begge tilfælde opkrævede besidderne af disse gårde naturalskatten hos bønderne, hvorfor gårdene blev kaldt for hovedgårde — oprindeligt hovgårde, idet disse gårde fik tillagt den oprindelige afgift til hov og vi. Dette var som regel en

mindre arbejdsydelse til bjergning af hø, tørv og brænde samt vedligeholdelse af veje og broer — dette udviklede sig til det, man i den nyere tid kaldte hoveri.

Der findes meget lidt skriftligt om de første udviklede forhold, dog klostrene førte omhyggelig journal over deres jordbesiddelser, og de viser tydeligt, at f.eks. en fribonde udmærket kunne have jord, som han skulle svare landgilde af til hovedgården, og når denne blev delt op til forskellige ejere, f.eks. kronen, kirken og herremanden, var det et noget besværligt forhold, navnlig efter Jyske Lovs indførelse, hvor de kongelige skatter blev tyngende.

I de ca. 300 år, der gik fra Jyske Lovs indførelse til reformationen i 1536, havde næsten samtlige fribønder afstået deres gårde til kongen, kirken eller herremanden imod en kontant ydelse eller forskellige skatte-privilegier eller på anden måde, således at de for eftertiden fik deres gårde i livsvarigt fæste. Under den sorte død o. 1350 blev der en mængde ødegårde, som lå hen uden ejer, delvis på grund af manglende menneskemateriel, men også fordi skatterne for disse »ødeboel« var så store, at ingen ville påtage sig disse.

Fra lovgivningsmagts side greb man da til at tvinge herremændene til at overtage disse ødegårde, så der kunne blive svaret skat af dem, altså en form for landbrugspligt, hvis bestemmelser vi trækkes med den dag i dag.

Som tiden gik, blev kirken den største godsbesidder i landet, og der er bl.a. eksempel på, at en væbner i 1390 lejer en sådan ødegård af Grinderslev kloster imod en fast forpagtningsafgift.

I hele unionstiden fra 1300- til 1500-tallet stod kirken og kongemagten sammen, indtil disse forløb sig ved blodbadet i Stockholm i 1520. Herremændene var trængt op i en krog, hvor kongen og kirken bestemte, hvad de skulle udrede af mandskab og skatter.

I 1523 tog de jyske rigsråder sagen i deres egen hånd ved at opsigte »huldskab og troskab« for kong Christian II, da han havde overtrådt håndfæstningen, og i største hast tog rigsråderne til Slesvig og hyldede kong Christians farbroder, hertug Frederik, som konge af Danmark, uden at spørge de øvrige medlemmer af unionen, Sverige og Norge, eller de øvrige danske landsdele, hvad de mente. Grunden til dette drastiske skridt var måske mest ønsket om at frigøre den danske kirke fra pavevældet, så man kunne undgå at betale skat til pavestolen og derefter fratage kirken alt det gods, som var blevet den skænket.

Foreløbig nøjedes man med at lade den lutherske lære blive prædikeret forskellige steder i landet, men efter Kong Frederik I's død i 1533 var problemerne lagt således op, at de kun kunne løses ved en krig, som man i dag kalder for Grevens fejde. Krigen udløste mange års had til kirkebesiddelserne, og man brændte ikke alene kirkens herregårde af, men også mange andre, f.eks. Kollerup.

Som det er sædvane i Danmark, enedes man om et kompromis. På herredagen i Ry den 4. juli 1534 bestemtes, at de broder- og søsterparter, som kirken havde fået fra munke og nonner en generation før, skulle gives tilbage til familien, og resten af klostergodset skulle inddrages under kronen, således at centralstyret økonomisk kunne hvile i sig selv, og imod at kronen underholdt de tilbageblivende klosterbrødre og -søstre.

Den skattebyrde, som havde hvilet på landbruget, blev derved cirka halveret, og der kom en opblomstring af handel og skibsfart, efter at man havde fået jaget hanseaterne ud af landet. De mange smukke købstadshuse og stolte her-

resæder, som blev bygget fra 1536 til 1625, står endnu som minde om rigsrådets storhedstid.

Unionstidens mange krige satte også deres præg på Kollerup. Den gamle slægt uddøde på mandssiden med Lave Jenssøn, og hans søsters børn, som hun havde med Mads Jensen Munk, Visborg, arvede Kollerup; dog allerede hendes eneste sønnesøn, kaldet Munk Jensen, faldt i Sverige i 1497, hvorefter Kollerup igen arvedes på spindesiden flere gange, således at døtrene mænd skrev sig til Kollerup, selv om de kun ejede en halv- eller en trediepart.

Forskellige grene af den gamle slægt levede videre som herremænd i Danmark indtil 1660. Den før nævnte Sven Udsøn til Sostrup og Vibekjær havde et talrigt afkom på Djursland, og en af disse blev i 1501 herredshøvding i Marks herred i Vester Gøtland, hvorfra den nuværende slægt på Kollerup stammer.

Erik Nielsen giftede sig anden gang med Ellen Kaasdatter til Thorupgård i Salling, som han arvede med hende. Han var en meget driftig mand, som søgte at samle jordegodset omkring hovedgården, som han »indhvervede« flere gange.

Herunder måtte han føre proces med nogle bønder, der havde taget af Kollerups jord. Den 4. dec. 1557 falder der dom på Viborg landsting, der omstøder et »nogen tids siden forleden« af nogle bønder på Galten herreds ting taget vidne om markskel mellem Kollerup og Vinterslev mark. De havde fordristet sig til at have vidnet og hjemlet om samme markskel og andre åsteder på trods af den af salig ridder, hr. Jens Madsen, i 1481 tagne lavshævd, hvorefter Kollerup var indhvervet med alt sit tilliggende af ager, eng, skov og mark, intet undtaget, til midtstrøms i den bæk, som ligger mellem Kollerup og Vinterslev, og frem ad markskellet mellem Hadbjerg og Kollerup og mellem Salling og Kollerup.

Af de indstævnedede bønder var kun to mødt, nemlig Johan Lassen i Vissing og Frands Nielsen i Hadbjerg: »Thi møtthe enn aff wyndismendt Johan Lassen wdi Wissing och berette, att the icke wiiste thenom andett ther om at haffue wonditt endtt hues retht skulle findis at uere. Sameledes wndskyldiget the thenom seg icke att haffue hørdtt, ey heller at haffue wiist aff same lagsheffdt at siige, føre endt nogen foe dage efftter att the same wyndisbyrdth giort och wondit haffde«.

Sagen endte naturligvis med, at den gamle lavshævd fra 1481 skulle stå ved magt, og herredstingets vidner »wnøgachtiig stuere och ingen machtt att haffue«.

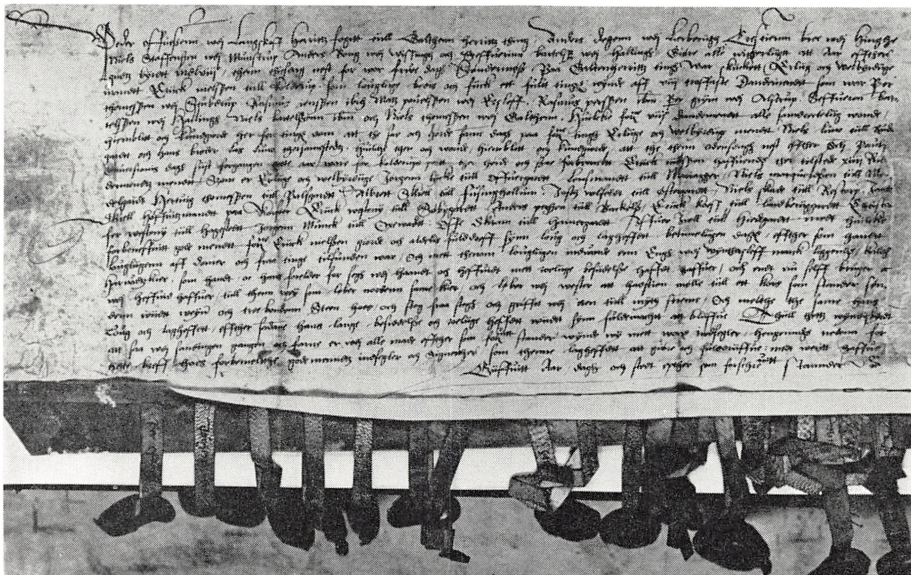
Når bønderne havde fordristet sig til at tage af herregårdens jord ukæret i flere år, vidner det om, at der ikke har siddet noget strengt herskab på Kollerup.

2 måneder senere, den 1. febr. 1558 (tirsdag næst Vor Frue Dag Kyndelmisse) kommer 14 adelsmænd sammen for at fastslå, at Erik Nielsen alene ejer og besidder engene »udi Wyntersleff Marck liggende, kaldet Haruaatz Kier, som handt oc hans forelder« har været rettelig i besiddelse af »tiil thenn wey, som løber norden samme Kier och løber wai westen aff Hadstien Mølle« (den nuværende stationsplads og jernbaneanlægget samt engene ud til Sandager).

Det er de to brødre, Niels og Lars Lunov fra Rugård, der på tinget den 1. febr. 1558 vidner, hjemler og kundgør, at de onsdagen næst efter Sct. Pauli conver-

tionis dag sidst forgangen dette år var for Kollerup port og så 14 adelsmænd bekræfte lagshævdten.

Når jeg har omtalt dette så udførligt, er det, fordi begivenhederne med de 14 adelsmænd, indloget på Kollerup i flere dage, antagelig med hustruer og tjenerskab, viser, at man ikke skyede noget besvær for at få samling på jorderne under hovedgården.

Brevet med de 14 adelsmænds segl.

Med sin første hustru, Ingeborg Juel, som døde i barselseng, havde Erik Nielsen en datter, Maren, hvorimod der ikke var børn i hans andet ægteskab.

Som før nævnt, ligger han begravet i Galten kirkes kor med begge sine hustruer, og indskriften på ligstenen lyder: »Her hviler vnder denne sten erlig og welbørdig salig Erich Nielsen som paa Kolderup och Torvpgaard mit bege si hostrv den første hans salig hostrv som hviler och hervnder erlig och welbørdig Frv Engeborg Jfuel død her påå Kolderup neste søndag efther vor Frvdag seerner (Vor Frue dag i høst, d.v.s. 8. september), der mand scref 1536, med sin sidste hostrv Frv Elle Kosdatter som døde paa Torvpgaard den næste mandag for Jfuel der man scref 1559. Salig Erich Nielsen død her paa Kolderup leverdag næst efter pinsdag der mand scref 1561«.

For nogle år siden blev Galten kirke restaureret, og jeg konstaterede, at i krypten under alteret er der muret en sarkofag til 3 mennesker, og så vidt jeg kunne se, har den ikke været åbnet siden tilmuringen.

Som omtalt efterlod Erik Nielsen sig kun én arving, datteren Maren. Hun blev gift med Hartvig Thomsen Juel, søn af Thomas Iversen til Astrup i Salling. I 1536 er Hartvig Juel medunderskriver af recessen i København, »rigets konstitution« — altså må han have været en anset mand. At han også var en holden mand, fremgår af, at han i 1540 lånte kong Christian III 500 joachimsdalere mod pant i gården Lund på Mors. Foruden til denne gård skrev han sig også til

Palsgård i Bjerre herred og Estrup i Malt herred, og efter svigerfaderens død arvede han Kollerup. Der er hidtil ikke fundet noget, som viser hans nærmere forbindelse med Kollerup. Både han og hustruen døde i 1572, altså kun 11 år efter Erik Nielsen. De ligger begravet i et kapel i Ask kirke. Også dette ægtepar efterlod sig kun én arving, jomfru Ingeborg, født i 1544 på Lund. Man ser det mærkelige, at forældrene sender enebarnet til klosterscholen i Preetz i Holsten.

Alterstagerne fra 1584 i Galten kirke.

da barnet er 10 år gammelt, og året efter i 1555 tager det hjem igen, hvor hun bliver til forældrenes død i 1572, dog sikkert afbrudt af besøg hos morfaderen på Kollerup. I 1573 kom hun i huset hos faderens fætter, Mouritz Podebusk til Kjørup, og her traf hun den to år yngre Manderup Parsberg til Haxholm og Sandbygård. De blev gift i Århus domkirke den 29. september 1574, og dermed fik Kollerup en solid ejer i 52 år.

Manderup Parsberg huskes almindelig bedst for det uheld, han havde som 16-årig student, hvor han under en duel i Rostock slog næsen af vor senere så berømte landsmand Tyge Brahe. Enkelte mindes ham som rigsråd og medlem af formynderregeringen for Chr. IV, navnlig fordi han var rigsråd for Danmark/Norge i en af disse landes store opblomstringstider, og ved freden efter den sørgelige Kalmarkrig med Sverige viste han et mådehold og var forkæmper for en fredelig politik imellem de nordiske riger, så han kommer til at stå som en vor histories store skikkelser.

Som rigsråd har han ikke kunnet afse meget tid til at tilse sine gårde, og af synlige minder, som knytter sig til hans ejertid på Kollerup, findes kun 2 alterstager i Galten kirke med hans og hans hustrus våben og årstallet 1584.

Ægteparret skænkede indtægten af en gård i Selling, senere kaldet Anneksgården, til domkapitlet i Århus for deres begravelsesplads der.

Rigsråden ses ikke at have handlet eller mageskiftet med noget af sin kones gods på Kollerup, men som det også fremgår af »Lyngå sogns historie« (1947, side 143-45), er Manderup Parsberg til Haxholm nævnt flere gange i Galten herredsprotokol, hvilket skyldes, at Houlbjerg herred sammen med Galten herred hørte under Kollerup jurisdiktion. Derfor er f.eks. en sags afgørelse om Svejstrup mark under Houlbjerg herred dateret »Collerup 19. november 1586«.

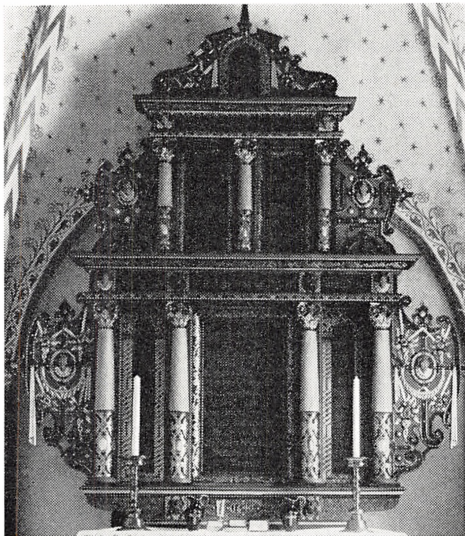
Manderup Parsbergs og Ingeborg Juels gravsten
i Århus domkirke.

Af skelafsætningen har man lov til at slutte, at Vivild dengang hørte til Kollerup. Senere er omtalt, at Vivildkjær, det nuværende Klammosen, hørte under Kollerup.

Fjorten år efter deres sølvbryllup dør fru Ingeborg den 29. oktober 1615. Året efter gifter den gamle rigsråd sig igen med en slægtning af hans ungdomsven. Anne Pedersdatter Brahe, som overlever rigsråden og ligger begravet på Sjælland i Mørkøv kirke. Derimod ligger rigsråden og fru Ingeborg begravet i Århus domkirke, hvor de i sin tid blev viet, og hvor et velbevaret epitafium i sin indskrift, foruden at den indeholder de sædvanlige oplysninger, meddeler, at »de begge levede kristeligen og døde saligen«, og slutter med at ønske dem en »tro, kristelig, glædelig og ærefuld opstandelse.«

Den gamle stormand døde på Haxholm den 11. juli 1625 næsten 4 snese år gammel, altså samme år, hvor Chr. IV brød med hans politik og kastede sig ud i det ulykkelige nordtyske felttog.

Da ægteparret ingen børn efterlod sig, udgår der den 6. oktober brev til landsdommer Peder Lange om at varetage værgemålet for jomfru Dorette Abildgaard i anledning af det gods, som afdøde Manderup Parsberg har haft i for-

Altertavle i Lyngå kirke, Sabro herred.

ening med sin afdøde hustru fru Ingeborg Hartvigsdatter, og brev til Jørgen Friis og Lauritz Ebbesen (Udson) om snarest at begive sig til Palsgård og Kollerup og taksere bygningerne, hvis de ikke allerede er takserede.

Det blev dog i første omgang ikke jomfru Dorette, som arvede Kollerup, men fru Ingeborgs fætter, Thomas Juel til Sønderskov og Estrup i Malt herred.

Thomas Juel var født i 1562 som søn af Kristoffer Juel og Kirsten Kaas. Som ung mand var han på studierejse i udlandet, og i 1596 deltog han i Chr. IVs kroning. I 1611 deltog han i Kalmarkrigen, »red under Albert Skeels fane«. I 1620 opførte han Sønderskov hovedbygning, der står den dag i dag. I 1634 deltog han og hans hustru i den udvalgte prins Christians bryllup.

Thomas Juels hustru kaldtes Maren Bølle, fordi hun var opdraget hos det sidste mandlige medlem af denne slægt og førte Bøllernes våben på trods af, at hun var datter af Morten Svendsen Orning til Eget og Vosnæsgård og Kirsten Clausdatter Ulfeldt.

Da disse overtog Kollerup, var de ældre folk, men de må hurtigt have følt sig hjemme på gården, som jo lå i samme egn som Maren Bølles fødegård Vosnæsgård, for af forskelligt fremgår, at de har opholdt sig på Kollerup. I Lyngå kirke indbyggede de hvælvinger og opsatte ny altertavle og kalkmalerier, og Maren Bølles våben ses den dag i dag, medens Thomas Juels våbenskjold er tomt.

Denne kirke samt Over Hadsten hørte også til Kollerup patronat, indtil Mogens Friis fratog disse ved salget til kronen i 1661. Ved deres død lod de sig begrave i Galten kirke. Thomas Juel døde først, den 24. november 1647, et par måneder før hans gamle konge, og Maren Bølle lod opsætte et pragtfuldt epita-

Galten kirkes korbue. Thomas Juels og Maren Bølles epitafium.

fium over korbuen i Galten kirke, med to billedstatuer i moseg i $\frac{3}{4}$ legemsstørrelse af hende selv og den gamle kriger i knælende stilling og med hænderne foldede til bøn. Statuen viser tydeligt, at fru Maren var en striks dame, men at hun også var en god husholder og et nådigt herskab, fremgår tydeligt af en »Contragt anlangende Kollerup Hofuidgaard med dis thilliggende Godtz«, som hun den 18. december 1647 lader oprette.

Contract anlangende Kollerup

Kiendes Wy Underskrefne, och Giøre hermed vitterligt, at Wy Udi Dagh, Efter voris kiære Faster och Moster, Erlig och velbiurdig Frue Maren Bølle, S. Thames Juels til Estrup hendis Begehring ere forsamlet heer paa Sønder-shouff Den 18 December Och hun till førstkommande Philippi Jacobi Dagh, 1 Maj Nu til oss och Woriss Arfuinger wille offer leuere Kollerup Hofuidgaard med Alldt huiss goedtz woriss kiere S. Morbroder Thames Juell hafuer arffuit Effter Affgangne Fru Ingeborg Hartuigss Daater S. Mandrup Pasbergs Som er beholden och icke soldt eller bortshifft. Disligest til oss ochsaa er offer leueret, Huiss Jordegodtz hand hafuer Arffuit Efter Affgangene Jomfru Heluig Kaass til Nandrup. Saa ere Wy nu sambligen herom saalediss wenligen forænet, At huilchen aff oss veed loed kann Tilfalde Kollerup Hofuitgaard med dess thillig-gendiss Jordegotz, Efter en Riktig Underskrefven Jordeboegh at bruge och beholde Udi vor kiere Faster och Mosters liffs tiedt, Dend shall gifue Een huer Broder, For en Broder loed, Och en Søster for een Søster loed, Som Efterfølger. For en Thønde Rueg Thue Schletdl. For en Thønde Biugh Thue schletedaler, Een thønde Haure Een Schletedaler, For en Firring Smør fiere Schletedaler. For Een oxen at stalde Thue Rixdlr., For en Boellgalt Thue Rixdlr. For it Suin en Rixdlr. For it fornød een Sletdaler, lamb, giess, Høenss, Gesterj, Aal, Eller Andere Smaa bueder och gaadehuss penge, shall icke Regniss, Medenst følger dend som goedtz bruger, Foruden Betaallingh, Rosstieneste Belangende, Daa shall dend som gaard och goedtz I brug haffuer holde tilbøerlig sæduanlig Rosstieneste Aff goedsens taxt och det Uuisse, Anslagen for Een Hest, It hundrede Rixdlr. Aarligen. Och dersom gordsens taxt med ded Uuisse icke kann Beløbe sig, It Hundrede Rixdlr., Daa shall hannem affkortiss pro quota Nogit hoess en huer Udi Affgiften end till de hundrede Rixdlr. bliffue hannem for en hest gott giort, Bychningen shall besichtigess Udi nogen Aff Arfuingerness eller deriss Fuldmegtigiss Offuerverelse, Och huiss Som endelig Fornøeden kand æragtiss att shall Forferdigess, det shall shie paa Sembliges Woriss Bekostning, Och shoffuen icke At forhugiss, Eller forhugge laede Uden huiss fornøden til gordsens Ildebrand kann behøffuiss, Och Bychningen med at forhielpiss, och shall huer stub huor træerne Affhuggiss strax merkiss. Och dersom saa sheede At Gud forbiude At nogen Ulyckelig Indfald shied Af Fien-derne, Daa shall dend som gord och goedtz bruger icke gifue oss en huer wiedere Een Uviss Anpart Aff huiss som hand kann haffue Oppebaaren, Och dersom nogen Anden Ulyckelige tilfald shiede veed Ildebrand eller Andit, Daa shall Det vere Alle woriss sambtlige Shaade, Och naar woriss kiere Faster og Moster Effter gudtz Willie weed den thimelig døed fra denne Werden Bort Kaldiss, Daa shall forne Kollerupgaard, Med Alld Diss tilliggendiess Jordegodtz effter Riktig Underskrefuen Jordeboeghs Indholt, Som den er gangen paa loed J Sædshindshifft och icke wiedere, Med huiss Andit godtz Woriss kiere Faster och Moster Nu haffuer eller efter sig laeder shifftess oss sambtligen Imellem Effter woriss forige Contractes Indhold. Dersom nogen pengiss eller Korn Contribution shall Udgifuess Aff Kollerupgord eller godtz shall Wy sambtligen huer pro quota Udlegge, Ochsaa I Afgiften quitere Arbeedtzpenge belangende shall icke taegiss wiedere end aff huer gord Fiere Rixdaler Doch icke udi den gorde hermed meent som ere langt beliggende och hied til haffr gifuen Frihedtz penge, Bønderne maa icke heller med Usædvanlig Arbeid Graueris Uden huijs gaardsens Rett Auffuel vedkommer. Och Som det hidind-

til haffuer werit brugt, Der som nogensteedtz findess At gesterj er giort til hart Korn shall ded herepeter icke Regniss Uden for gesterj Imellem Oss. Affgiften shall Uden ophold Alle tied ærlegges til Philiphj Jacobi Dagh. Belangende Steedtzmaal och Sage Falld maa der icke taagiss mehre Aff Bønderne end Dj well kand Affsted komme och blifuer weedmagt. Att dette saalediss Aff oss Ubrødeligen holdies Och woriss Arffuinger holdess shall haffr Wy woriss Zigneter heerneden trøgt och med Egen hender Unnderschreffuen. Actum Søndershouff den 18. December Anno 1647

(Fire segl bortfaldet)

Penngene shall Erleggiss Til Chlauss Christensen J. Wieborig Och hoes han-nem At Afforderiss.

Kontrakten findes in originali i Kollerups godsarkiv i Viborg.

Hendes omsorg for fæsterne og ugedagsbønderne var stor, ja selv i tilfælde af »Stridtzmaal och sage fallæ maa der icke taagis mehre aff bønderne end di well kand affsted komme och blifuer weed magt«.

Fogedens navn er ikke nævnt, men godsforvalteren var Claus Christensen i Viborg.

I 1638 var der 42 td. hartkorn til hovedgården, hvad der sikkert skyldes skovene i Lyngå og Hadsten sogne. 388 td. hartkorn bøndergods var en efter datiden meget stor besiddelse, for det var først under enevælden, at godssamlingen tog fart.

Maren Bølle døde på Sønderskov den 31. december 1648, 75 år gammel, blev begravet fra Vejle kirke den 18. januar 1649 og senere bisat i Galten kirke ved siden af sin kære og salige mand.

For at fuldstændiggøre billedet af disse to vindskibelige herregårdsfolk skal nævnes, at de i vid udstrækning havde lånt penge ud til frænder og venner, når disse var i bekneb for kontanter til skatter og krigsudstyr, hvilket fremgår af Viborg landstings skøde- og pantebøger. Ja selv efter sin husbonds død låner hun den 13. januar 1648 400 rd. G. R. i Stårupgård i Fjends herred. Den 17. februar 1648 må Jørgen Marsvin til Bjørnholm låne 1000 rdl. for at tilbagebetale samme sum lånt den 6. juni 1647.

For nogle år siden blev der indlagt centralvarme i Galten kirke, og lige før korbuen blev der opgravet resterne af 2 kister. Jernhankene findes i Kollerup-samlingen, medens øvrige kistebeslag ligger der endnu eller er lagt uden for kirken mod nord, hvor gravstenen er flyttet hen.

Hvem arvingerne var, vides ikke, da seglene er fjernet fra arvekontrakten, men loddet må åbenbart være faldet på før omtalte jomfru Dorette Abildgaard, Thomas Juels søsterdatter. Hun var født på Skodborg den 30. oktober 1597 som datter af Mette Juel og Eggert Abildgaard. Den 20. december blev hun trolovet med Christen Ulfeldt til Selsø. Han faldt imidlertid under felttoget i 1627, og først i 1633 — altså 6 år efter kærstens død, og da hun var 36 år gammel, beslutter hun sig til at indgå ægteskab med Stig Pors, som imidlertid døde i 1647.

Da ægteskabet var barnløst, måtte hun skifte med sin afdøde mands familie, men da hun i januar 1649 arver hele Kollerup, bliver hun et godt parti, og allerede den 16. maj samme år gifter hun sig med lensmanden på Antvorskov, hr. Wenzel Rothkirch til Krogsgård.

Han var født i Schlesien på godset Jäschkendorf, og sammen med en broder kom han som ung til Danmark og blev berider og ridelærer for den udvalgte prins Christian. 1625 sluttede han sig til Christian IVs hær i Nordtyskland. Under flugten fra nederlaget ved Lutter am Barenberg styrkede kong Christians hest. Wenzel Rothkirch overlod sin hest til kongen, så denne slap bort. Selv undgik han dog også at falde i fjendens hænder. Han sluttede sig nær til kongen og havde dennes bevågenhed. 1621-31 var han kongens staldmester, fra 1627 tillige ritmester for hoffanen. I 1628 blev han hofmarskal og gift med Kirsten Reedtz. Senere forlod han hoffet og blev befalingsmand på »Ander-skov«. foruden at han fik forskellige forleneringer. Ved Frederik IIIs tronbestigelse i 1648 blev han slået til ridder af elefanten, og i 1649, da han var enke-mand, ægtede han som før nævnt fru Dorthé og blev dermed ejer af Kollerup.

Sidstnævnte har ikke sat sig varige spor på gården, hvortil de åbenbart ikke har følt sig særlig knyttet, og da de dør barnløse i 1655, lader de sig begrave i Tjæreborg kirke under Krogsgård, hvor de i 1652 havde ladet opsætte et epitafium.

Dette var punktum for den gren af den gamle slægt, som i mange hundrede år havde besiddet Kollerup, og kort efter var Kollerup ikke længere herredets største gods.

Ved den udvalgte prins Christians død var der ingen arvinger til Danmarks trone, og rigsrådet stod frit, idet Christian IVs anden søn, ærkebiskop Frederik af Bremen, kun havde arveret til Slesvig og Holsten og til Norge. I Norge sad Christian IVs svigersøn, Hannibal Sehested, som statholder, og ved kong Christians død i 1648 udnævnte rigsrådet rigshofmester Corfitz Ulfeldt til rigsforstander i Danmark. Som bekendt var Corfitz Ulfeldt også svigersøn til kong Christian IV.

Begge disse svigersønner ønskede at bevare kongemagten på samme måde som i Sverige og England, d.v.s. at man ville fratage kongen retten til at erklære krig og slutte fred samt udskrive skatter uden at spørge rigsrådet.

Samtidig står man nu over for den største omvæltning, der har fundet sted i Danmarks historie, hvorved hele den gamle stænder- og ledingsorden, som var groet ud af fortiden som et ægtefødt barn af denne, begyndte at vakle på grund af det overgreb mod tidsånden, som adelens strenge håndfæstning til Frederik III var.

Der var to afgørende stridsspørgsmål:

1. Adelen absolutte skatteprivilegium for sig selv og sine ugedagsbønder.
2. Adelen absolutte privilegium på skøderet til sædegårdene.

Medens før i tiden kongen med stændernes billigelse havde kunnet pålægge landets indvånere skatter, både af den ene og den anden art, var det først lidt efter lidt — nu sidst med omtalte håndfæstning — kommet dertil, at adelen omtrent var skattefri, idet den anså ledingspligten, tingspligten og gæstepligten foruden den øvrige administration for tilstrækkelig skatteydelse for sig og sine bønder. Dette kunne man måske have fået modereret — og fik forøvrigt ordnet lempeligt.

Men fra Arilds tid havde det imidlertid været således, at den dygtige kunne svinge sig op til landets højeste stillinger, få ridderslag » i marken« eller ved at få skøde på en sædegård og dermed ret til at føre våben og skjold. På den måde fornyedes adelen stadig med godt, initiativrigt blod, men nu i 1649 havde man slået en bom herfor ved bestemmelsen om, at kun adelige måtte få skøde

på adeligt gods. Det var uholdbart både for landet og for adelen, og der rejste sig straks røster både blandt adelen og borgerskabet om en nyordning.

Tager man landstingets skøde- og pantebøger fra denne tid, findes utalte »opbydelser« fra bestemte borgerlige personer til de adelspersoner, som vil købe med ham om flg. gods, som gode mænd havde udlagt ham osv. — altså

Wenzel Rothkirch og hans to hustruer Kirsten Reedtz og Dorthe Abildgaard.
Efter epitafium i Tjæreborg kirke.

uindløste pantebreve i adeligt gods, som kun kunne købes af adelen. Denne bestemmelse blev først ophævet ved fællesmødet mellem rigsrådet og Københavns borgere den 9. juni 1658: »Ved pantsætning eller indførsel skulle borgerne nyde adeligt gods med adelige rettigheder«. Mødet fandt sted i den uhyggelige stemning, som herskede efter Roskildefreden, hvor Karl Gustav forbedrede det afgørende slag mod Frederik III for at samle Norden under én konge.

I Sverige havde den kloge Gustav Adolf for længst løst problemet på en måde, som hurtigt bevirkede, at Sverige kom til ikke alene at få førerstilling i Norden men også at blive en stormagt.

Efter Frederik III's tronbestigelse fortsatte Corfitz Ulfeldt som rigshofmester og Hannibal Sehested som statholder i Norge.

Efter dronning Christinas tronfrasingelse til Karl X Gustav forlangte denne, at de danske embedsmænd i Halland, den landsdel, som Sverige havde pant i til 1675, skulle aflægge hyldingsed til svenskekongen på trods af, at det udtrykkelig stod i freden af 1645, at de fortsat var danske embedsmænd.

Også på andre punkter brød Sverige freden, men rigsrådet følte, at Danmark ikke alene kunne hamle op med den svenske krigsmagt, hvorfor Corfitz Ulfeldt og Leonora Christina blev sendt til de nederlandske generalstater for at få en bistandskontrakt med generalstaterne, hvilket lykkedes.

I den almindelige gærende utilfredshed med forholdene i landet benyttede Frederik III lejligheden til at skille sig af både med Corfitz Ulfeldt og med Hannibal Sehested, og for at understøtte sin vakkende popularitet erklærede Frederik III med rigsrådets billigelse krig mod Karl Gustav i 1657, medens denne var langt inde i Polen.

Danmark var i alliance med Brandenburg og andre stater, som frygtede den svenske krigsmagt.

I England havde Karl I forsøgt at bryde stænderloven og regere enevældigt, men det kom til at koste ham hovedet!

Selve ovennævnte krigs forløb kendes af alle, men i 1660, da Sverige endelig var til sinds at forhandle om fred efter Karl Gustavs død, lykkedes det for Sveriges allierede at berøve Danmark de skånske provinser med undtagelse af Bornholm, som kronen måtte indløse med 8500 td. hartkorn i Skåne, hvilket også kom til at berøre Kollerup på afgørende måde.

Nu stod man klart over for at skulle bygge landet op, og dertil behøvedes penge. Da lånemarkedet var lukket, måtte pengene tages gennem skatter, og adelen var også villig til at bære sin del deraf for et tidsrum af 3 år.

Det falder uden for dette skrift at følge de lange og trange forhandlinger imellem de 3 stænder indbyrdes og med kongen, men resultatet blev, at den 8. oktober 1660 enedes de to stænder, borgere og gejstlighed, om at sende en »act« til rigsrådet med forslag om at overdrage kongen rigerne som arveeje og senere ved lov forkaste rigernes regeringsform. På trods af at rigsrådet ikke var beslutningsdygtigt, tvang man — ved at lukke Københavns porte — dette til at underskrive, men selvfølgelig under den forudsætning, at stænderne senere skulle behandle rigernes forfatning, hvortil allerede forelå forskellige udkast, mere eller mindre påvirket af Sveriges og Englands forfatninger — at dette aldrig fandt sted, skyldes forskellige faktorer.

Der var inden for herremændene 3 partier. Det største, som holdt på privilegierne iflg. håndfæstningen, som i virkeligheden gjorde Danmark til en adelsrepublik med kongen som valgt protektor (Cromwell kaldte sig også protektor) — det næststørste, Hannibal Sehested m.fl., som holdt på at kongemagten skulle være arvelig og konstitutionel og lovgive sammen med stændernes repræsentanter — og endelig det mindste parti, som ønskede enevælde som i Frankrig. Dette parti bestod af nogle få yngre adelsmænd, hvortil sluttede sig kongen og dronningens tyske rådgivere med den borgerlige Christoffer Gabel som hovedkraft.

Ved stadig at holde det gamle rigsråd hen med snak eller optage nye, kongen venligtssindede personer heri, regerede han i 5 år ad libitum indtil kongelovens underskrivelse 14. november 1665. Den blev ikke publiceret før 1709.

Man må kende dette for at forstå de dispositioner, som Mogens Friis, den nye herre til Kollerup fra 1655, foretog.

Mogens Friis var født på Skrumstrup (Vilhelmsborg) den 7. september 1623, og hans fader var Niels Friis, som ikke kendes fra historien, men som gik hjemme og passede sin studehandel og bedrift så godt, at han havde råd til at sende Mogens til Herlufsholm skole fra 1634 til 1641 og derefter en tur til udlandet. I 1643 var han ved universitetet i Leyden, og hjemkommet herfra op-

Greve Mogens Friis.

nåede han en beskeden stilling i kancelliet i 1644, som han dog forlod i 1656.

Den 5. sept. 1652 blev han i Frue kirke viet til kansleren Chr. Thomsens datter, Anna Sehested, og derved kom han ind i den kreds af unge adelige, som hans kones broder, Hannibal Sehested, var fører for.

Foreløbig slog han sig også på landbrug, idet han arvede to små avlsgårde, Faurskov og Voldstrup, som lå indeklemt mellem Kollerup og Bistrup godser.

I 1655 køber han Kollerup og flytter dertil, idet der ikke var noget herskabs- hus på Faurskov og Voldstrup. Hvorledes han virker i de første 7 år på Kollerup, kender vi ikke, ud over at han i 1660 restaurerer Ødum kirke. I 1660 er han som sædegårdsejer til stede ved forhandlingerne i København, hvor han nu imidlertid har forladt Sehesteds parti og er gået over til Gunde Rosenkrantz, Junker Körbitz og Christoffer Gabel. Hvor stor eller lille en andel han har i, at statskuppet lykkedes uden blodsudgydelser eller optøjer af nogen art, kendes ikke, men at han hørte til den sejrende part, som regerede uden lov eller dom i 5 år, fremgår af følgende:

Under krigen i 1657-60 var han blevet udnævnt til proviantkommissær, senere rentemester, og han tjente vel nok ikke så lidt ved det. Som nævnt måtte kronen indløse Bornholms hartkorn med skånsk hartkorn, og dette igen er-

stattedes med tilsvarende i resten af landet. Mogens Friis blev medlem af kommissionen desangående, og nu begyndte den vilde ejendomshandel samt mageskifter.

Mogens Friis, som havde overtaget Kollerup med 38 td. hovedgårdshartkorn og 388 td. bønderhartkorn, sælger i 1662 Kollerup til kronen, og et par dage efter får rigsadmiral Ove Gjeddes arvinger skøde på Kollerup som en del af deres erstatning for tabt gods i Skåne.

Skødet er dateret den 6. april 1662 og siger i uddrag:

»Efterfølgende gods, som Mogens Friis den 4. april 1662 har tilskødet kronen i Galten herred, Coldrup hovedgaard, med ager, eng og al anden herlighed, samt Collerup mølle, alt for hartk. 38 td. dernæst følgende bøndergods: I Vinterslev 10 gårde, 1 sted, 1 afgift, 1 hus i skov til Collerup og Vinterslev. I Vinterslev bys landgilde afkortes gårdmændene 10 td. rug årlig, da der fra byen er taget af den eng, som ligger imellem Vifvildholm og åen, der skiller Saubroe herred, Galten herred, og på Ballesletten i Galten by 7 gårde, 1 hus, skov til nævnte gods. I Hadbier sogn og by 4 gårde, 12 steder, 1 hus med skov. Ødum sogn i Selling by 3 gårde, 1 sted, 3 husmænd, i Rud sogn Drostrup gård, i Haslum sogn og by 6 gårde, i Hasle herred i Brabrand sogn og by 1 gård.

Tæller man bøndergodset sammen, bliver det: 28 gårde, 15 steder og 5 huse og noget skov. Sidstes hartkorn i skovskyld er sikkert medregnet i de 38 td. for hovedgården og møllen. Sættes gårdenes hartkorn til 6 td. gennemsnitlig og stedernes til 2 td. hartkorn, bliver det i alt 198 td. hartkorn. Der mangler således 190 td. hartkorn, som han har beholdt — det er alt, hvor der lå syd for Lilleåen, Sandby, O og N. Hadsten, Vivild, Lyngå samt nord for åen den i skødet nævnte eng, som han har taget fra Vinterslev.

Dette gods blev lagt under Faurskov; rigsadmiralens arvinger var ej heller tilfredse med denne handel, og bymændene i Vinterslev og Galten gjorde knuder over, at Balleengene var frataget dem. For at standse alt vrøvlet bytter Mogens Friis så med arvingerne, således at han den 1. maj 1663 afstår hovedgården Vadskjærgaard med bøndergods og i stedet igen får Kollerup hovedgård og mølle samt underliggende bøndergårde og gods, intet undtaget i nogen måde med lige herlighed (jagt og fiskeri) og frihed (uden tilbagekøbsret), således som »Højestbemeldte Hans Kongelige Majestæt det allernaadigst skødet haver«.

Som omtalt var det en tid fattig på rede penge, og Mogens Friis har lånt her og der for at kunne gøre de store godskøb. Når renter og afdrag ikke blev betalt »gjordes indførsel«, hvilket svarer til at tage i brugelig pant. I hvilken anledning Mogens Friis har lånt penge af Jørgen Seefeld til Visborggård vides ikke, men denne gjorde efter Snapstinget i Viborg i 1663 indførsel i Kollerup gård og gods. Derfor træffes Jørgen Seefeld som patron for bl.a. Galten og Hadbjerg kirker og kalder en ny præst til embedet.

Jørgen Seefeld kom imidlertid også i pengetrang, hvorfor han på Kieler omslag sælger sit pantebrev i Kollerup til en storkøbmand, Marcus Kohlblatt, i Hamborg. Mogens Friis slipper ud af kniben ved at sælge resten af Kollerup til pantebrevsejeren, og i skøde- og pantebogen for landstinget i Viborg står for 4. februar 1666:

»Kiender jeg Jacob Stegelman til Kye, at ieg med min fri Villie och velberaad Hue hafer transportiret och afhendet saa och med dette mit obne

Breff aldeles selger och afhender fra Marcus Kohlbat, Kongelig och fyrstelig Schlesvig och Holsteinsche Landrichts Notarius, och hans Arffuinger och til erlig velvise och Høyachtbahre Mand Hans Nielsen, Borgmester udi Mariager och hans Arffuinge effterschrefften Jordegods liggendes udi Ndr. Jylland, Dronningborg Amt, Galten Herrids og Sogn, Kolderup Hoffuitgaards Taxt med sit Tilliggelse, udi Ager och Eng, saauelsom Mølle schylden aarlig seysten Ørte Meel och et Svien at føde taxerit i Hartkorn tilsammen for thredeffue och otte Tønder Hartkorn.

Noch udi Galten Sogn i Wintersleff Bye: . . . (her opremses bøndergodset).

Huilche forschreffne Jordegods min Principal Marcus Kohlbat ved Indførsel efter Landzloug fra velbiurdige Jørgen Siefeld indføres och dere Formelding som nu med denne Transport er til bemeldte Hans Nielsen offuerleffuerit for huilchet alt forschrefen Jordegods som forschreffuit staar bemeldte Hans Nielsen mig forschrefften Jacob Stegelman paa min Principals Marcus Kohlblatz Veigne haffuth mit andet got Jordegodz Contenterit redelig och vel fornøyet och afbetald

Jacob Stegelman
(L.S.)

Mogens Arnfeld
(L.S.)

Kield Krag
(L.S.)

Dette at være en rigtig Copie efter Originalen
bekiender jeg underschrefften

Datum Viborg d. 4. February 1666

Hans Nielsen Drostrup

Pantsætningen må åbenbart slutteligen kun have omfattet Kollerup hovedgård og en del af bøndergodset, men da Galten, Hadbjerg og Selling kort efter findes hørende under Kollerup, må borgmesteren have købt dette på anden måde.

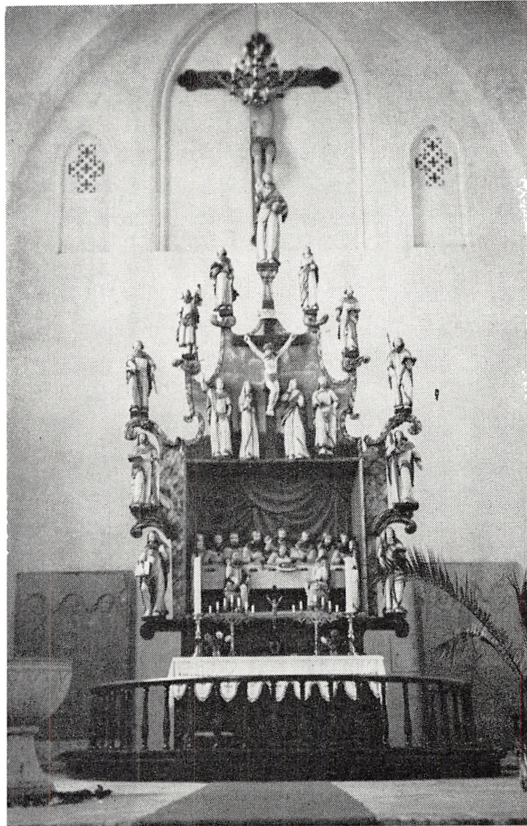
Mogens Friis købte senere Jernit m.m. og oprettede lensgrevskabet Frijsenborg. Derefter oprettede han baroniet Frisenvold af Tordrup gods. Han døde kun 52 år gammel som Danmarks største jorddrot. Han nåede ikke at få sine mange regnskaber med kronen godkendt, men hans mange misundere sørgede for, at der blev foretaget en undersøgelse, så der efter hans død blev konstateret adskillige misligheder i hans regnskabsaflæggelser, og hans enke i 2. ægteskab, f. Offenberg, og sønnen, greve Niels Friis, måtte bede om kongens nåde, således at de måtte afstå baroniet Frisenvold og betale 100.000 rd. for at få lov til at beholde Frijsenborg.

Hele det sørgelige kapitel i danmarkshistorien, som sluttede med udskiftningen af det bornholske hartkorn med skånske herregårde, bevirkede, at vi for stedse tabte de skånske provinser, idet de indvandrede svenske godsejere gjorde alt, hvad de kunne, for at forsvenske provinserne, og da vi endelig i krigen 1675 havde mulighed for at tilbageerobre landsdelene, savnede den danske hær støtten fra de mange nye godsbesiddere, som hjalp den svenske hær til sejr, på trods af at det først så ud til, at danskerne kunne vinde, navnlig på grund af borgernes og bøndernes danskvenlige holdning.

Borgmester Hans Nielsen Drostrup stammede fra fæstegården Drostrup under Kollerup. Han dukker pludselig op i historien som ridefoged på det store kron-

gods, tidligere Mariager kloster, hvor han blev en holden mand, så han kunne låne kongen penge, foruden at han havde to skibe i søen. Disse blev ødelagt i svenskekrigen, og kongen aflønnede ham da med borgmesterembedet i Mariager. Siden købte han Skovsgård i Skellerup sogn, hvor han døde i 1684.

Den pragtfulde altertavle i Mariager klosterkirke er skænket af ham.

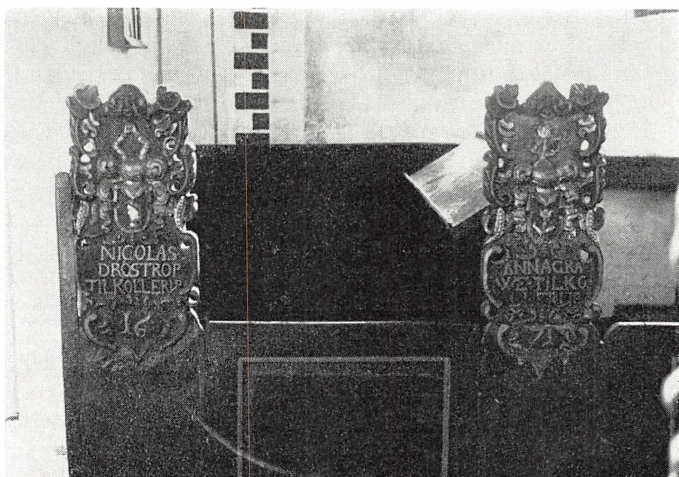
Altertavle i Mariager kirke skænket af Hans Nielsen Drostrup.

Omkring 1670 lader han sønnen, kancellisekretær Niels Hansen Drostrup, blive herremand på Kollerup, for i 1671 lader denne opsætte stolestader med våbenskjold og hjelmtegn i sin egenskab af sædegårdsejer efter enevældens nye bestemmelse, som består den dag i dag. Dog kan et sædegårdsvåben ikke blive et arveligt familievåben uden erhvervelse af våbenbrev, og det ses ikke, at Niels Drostrup har erhvervet et sådant.

Hans embedsstilling tvang ham til at opholde sig i hovedstaden den meste tid af året, men han havde stor historisk interesse, idet Peder Dyrskjøt beretter: »På Kollerup var der meget rart skreven tøj«, og Dyrskjøt beroede sig med dette i nogle dage, men nåede ikke at få afskrifter, og da han kom igen nogle år efter, var det hele forsvundet.

Kancellisekretæren påbegyndte en oldsagssamling, hvoraf en kasse med stentøj blev genfundet i 1932 og befinder sig i Kollerup-samlingen i det vestre tårn.

Allerede i 1675 døde kancellisekretæren, og iflg. testamente arvedes gård og gods af enken, Anna Grave, og datteren, Karen Drostrup, i lige halvdele.

Kollerups stole i Ødum kirke.

Om damernes administration vides ikke meget ud over, at det forannævnte arkiv forsvandt. Måske har de brændt det for at holde varmen i det store, kolde hus, men i alle tilfælde trøstede enken sig ved ægteskab den 23. juli 1678 med en slætning af Sjællands bisp, Jesper Brochmand, ved navn Hans Brochmand. Datteren giftede sig også med en lærd mand, nemlig magister Ejler Jacobsen Ejlerts i Århus.

Den sidste var en nogenlunde administrator, medens den første var en øde-land. Af det til hans kone udlagte bøndergods sælger han løs til sin svoger, sognepræsten i Hinge og Vinderslev Chr. Grave, og til provsten udi Galten herred, sognepræst i Galten, Vissing og Hadbjerg sogne, hr. Peder Nielsen, samt til sin medejer, magisteren. Da Brochmand havde fået has på bøndergodset, pantsatte han sin kones halvdel af hovedgården til assessor Peder Hofman i Ålborg, hvilket pant han dog indløser, samtidig med at han endelig sælger sin part af hovedgården til sin steddatter-mand den 14. maj 1689.

Det må ikke have været morsomt for fru Karen at se sin faders og farfaders gods spredt for alle vinde, mest efter moderens død den 23. juni 1682.

I disse år påbegyndtes en ny landsmatrikel, der var færdig i 1688. For Kollerups vedkommende i 1684, altså på det tidspunkt, da Hans Brochmand holdt »udsalg« af sit fæstegods eller pantsatte det: i Hadbjerg til Viborg-købmanden Anders Lauridsen og i Selling til magister Morten i Århus. Kun meget få var selvejergårde, hvoraf $\frac{1}{3}$ ødegårde.

Foruden disse tilfældige ejere hørte også nogle af Kollerups skattegårde til Frisenvold og Clausholm — disse skattegårde kom først tilbage til Kollerup ved næste ejerskifte.

Ved landmålingen fandtes da alle jorderne delt op i: vange, blokke, fald, hele og halve agre, alt efter som nu dyrkningsmåden var, og den bestod til udskiftningstiden godt 100 år senere. Der er mange morsomme navne: »Uls-morgas Fald«, »Havebakken«, Faldet ved de grå sten«, »Gadefaldet«, »Baldballingfald«, »Hestehaven«, »Smedevænget«, beliggende under gårdens takst men henlagt til smedehuset, som smeden årligt bruger.

Af engene til Kollerup nævnes: »Korseng«, »Stægiseng«, »Flegebroeng« samt 3 engstykker udi Galtens enge, takseret tilsammen for en god enghø 30 læs og kær- og mosegræs 46 læs. Skoven til gården sammen med Vinterslevlund er takseret til 72 svins olden. Desuden rishugst af el, hassel og tjørn med fædrift til 18 stk. fæhøveder. Endelig er til denne gård udi gårdens mark beliggende en overfaldsmølle. Vandet, som driver denne, kommer af væld udi skoven, men dog ikkun lidet, så vandet må samles tvende dage til en dags maling. Vandhulets højde $5\frac{3}{4}$ alen, bredde 5 kvarter, fører en sten $2\frac{1}{2}$ alen bred, 3 kvarter tyk, som er temmelig vel ved magt holden, og vandet har højt fald. Betjener maling til gården og omliggende byer — giver i landgilde 15 td. mel topmål — ligger i enemærke og har græsning i gårdens mark.

Derefter en omhyggelig opmåling af fæstegodset. I Hadbjerg skelnes mellem en Øster- og en Vestermark. I den første lå Rudsbjerge blokke 56 agre, ris og hadfald, Floe Blokkerne, Schousland, Nallingblokke, Søllingsagre, vesten for skoven 20 agre, Tofts agre, Ørs lyngfald, Higsbjergfald, Dued Kjelle fald, Dued Kjelle Bjergs Fald, Dommerdagsfald, Nedre Ørsfald, og endelig ud til siden af byen en indelukket have, som sås med hør, bestående af 16 agre. I Vestermarken finder vi: Krogsagerfald, Kalbeksfald, Dailagersfald, i alt 103 agre, Vrangslandsfald, Sandagerfald, Nyvangsfald, Nyhedevang — sidste indeholdt 106 agre.

Flere af fæsterne havde enghund i Dybdal og under skoven i Rudbjærgsig og i Voldstrup mark ved Galtens. I alt var der græsgang til 125 stk. kvæg og 746 td. land med 122 td. hartkorn.

Antagelig i efteråret 1691 sælger magisteren Kollerup gård og gods, men først den 11. juni 1692 foreligger skødet, og magisteren har »ombudet min kære svoger velædle og velbyrdige Hans Knudsen, kgl. mayestæts assessor i admiralitets collegie, og min kære fætter velædle og velbyrdige Ejler Jørgens Ejlerts, med mig til vitterlighed at underskrive og forsegle«.

Køberen var en af den nye enevældes mænd, greve Conrad Reventlow, født den 21. april 1644, i 1665 hofjunker hos Frederik III, og efter tjeneste i det tyske kancelli blev han i 1670 amtmand i Haderslev. I 1667 giftede han sig borgerligt med Anna Margrethe Gabel, datter af førnævnte Gabel, nu kongens kammerskriver.

Som modvægt mod den gamle jordejende adel, som almindeligvis var imod den nye enevælde, udnævnte kongen en ny diplomadel, som strakte sig fra almindeligt våbenbrev til diplomer som lensbaroner og lensgrever, alt efter som kandidaterne havde jordegods og penge til, og i erektionspatenterne var forskellige bestemmelser om arv og titler.

Amtmand Conrad Reventlow købte i 1673 Sandbjerg gård og gods af kongen. Sandbjerg ligger ved Alssund.

Anna Gabel døde den 26. august 1678, og den 1. maj 1681 giftede amtmanden sig med en adelig jomfru, Sophie Amalie Hahn til Seekamp, født 25. marts 1664, altså 17 år, da hun fik sin 20 år ældre gemal. Brylluppet blev fejret med

pomp og pragt, og samme år blev de den 3. december optaget i den lensgrevelige stand, og lidt senere i 1685 omdøbtes Sandbjerg til lensgrevskabet Reventlow.

I 1681 fik den unge lensgrevinde den omtrent jævnaldrende jomfru Anna Hagensdatter i huset som kammerfrøken. Hun var datter af borgmester Hagensen i Åbenrå, som støttede amtmanden bl.a. med penge til de store jordkøb: Frisenvold i 1684 og Clausholm i 1686.

Conrad Reventlow.

Conrad Reventlow var en myndig og tapper mand. Han deltog bl.a. i den skånske krig som oberst og var senere chef for forskellige regimentter, alt imedens han var amtmand og styrede sine godser vel.

I 1681 blev han slået til ridder af elefanten, og året efter blev han kaldt til hoffet som storkansler (statsminister) og havde nu fast bolig i hovedstaden sammen med lensgrevinden.

7. september 1684 fødte Anna Hagensdatter storkansleren en søn, som i dåben fik navnet Ditlev Revenfeld, og i de følgende åringer en søn og en datter til, således at fru Anna nu sad på Sandbjerg med 3 børn, som storkansleren vedkendte sig faderskabet til og sørgede godt for.

Ved købet af Clausholm var borggården i en miserabel stand, og storkansleren begyndte at bygge en ny, som stod færdig i 1692, samme år som han trådte tilbage som storkansler og blev udnævnt til amtmand på Gottorp.

I 1684 havde storkansleren købt det konfiskerede baroni Frisenvold, og for at afrunde sine besiddelser købte han altså i 1691 Kollerup. I 1693 andrager han kongen om at få lov til at give sin umyndige søn, Ditlev Revenfeld, skøde

på Kollerup, og kongen beskikker to gode mænd til at foretage optælling og taksation af Kollerup hovedgård og underliggende gods, som fylder 200 håndskrevne sider og befinder sig i Kollerup godsarkiv i Viborg. Da dette tidligere er trykt i Samlinger til Jysk Historie og Topografi 3 rk. bd. 2, skal kun hovedtrækkene nævnes her.

Borggården bestod af tre 2-etagers fløje, hvoraf den vestre, der var bygget i

Galten kirketårn med initialerne C. G. R.

bindingsværk, var 15 fag lang. Underneden den store fruerstue 7 fag, vinterstuen 3 fag, stegerset og mælkestuen 5 fag; uden for denne længe var en liden dejlig lysthave; det nordre hus var 15 fag; underneden den gamle fruerstue, et sengekammer 5 fag, et fadeburskammer 3 fag, ovenpå salen og sengekamre. Det søndre hus var 19 fag med to bryggerser, bageovn og kølle samt loftsstige og røghus, borgerstue og fagedkammer. Under vestre og nordre hus kælder under 18 fag, og i borgegården for det nordre hus et lidet tårn tækket med spån. Uden for borgegården stod et lidet hønsehus på 3 fag. I ladegården var der 3 huse: ladehuset på 22 fag, fæhuset med vognskjul og port 40 fag samt et hus på 31 fag, hvori stald, fåresti og hølade; navnlig det sidste hus var stærkt forfaldent; det fattedes tag og lægter på 18 fag på den søndre side og på hele den nordre side. Uden for fæhuset var en frugthave med nogle gamle æble- og pæretreer, og ved gården lå en køkkenhave og 2 fiskeparker.

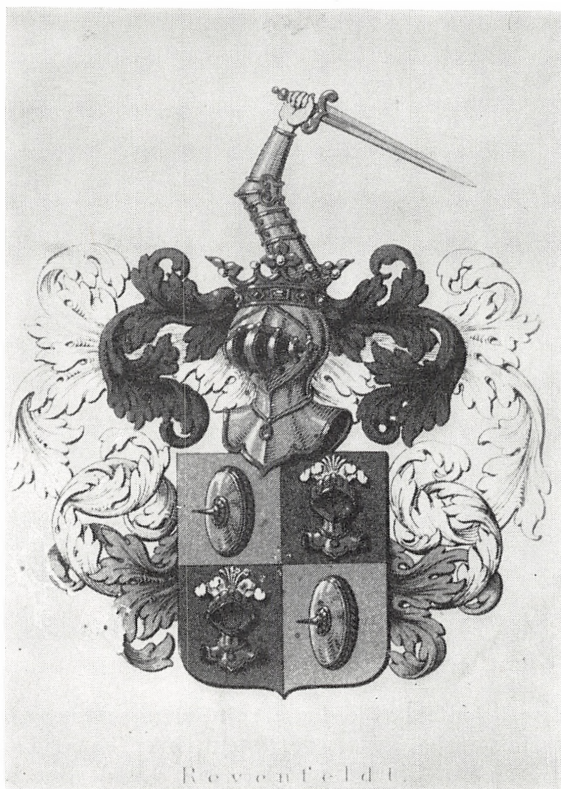
Af gårdene på godset var nogle brøstfældige, andre vel ved magt; ved siden af de lerklinede bindingsværks fæhuse var der nogle, som var opsat i murhøjde af græstørv; de var solidere og lunere for kvæget end de lerklinede vægge.

Udbyttet af gårdene var meget ringe, og der avledes fra ca. 3 til 10 fold. Sidste skete kun, når græsjord blev gødet og opløjet. Under misvækst i Hinge og Vissing avledes ikke engang udsæden.

Storkansleren begyndte straks at komplettere godset: hovedgården uforandret 19 td. hartkorn ager og eng, 3 td. hartkorn skovskylid og ca. 10 td. mølle-

skyld, fordelt på de 4 møller i Tobæk, Tåstrup, Kollerup og Hadsten. Kompletteringen fandt sted ved direkte tilbagekøb eller overflytning fra Frisenvold af det gods, som Mogens Friis havde lagt derunder fra Kollerup, samt gårde i Hadbjerg, Drostrup, Stopdrup, Astrup, Ødum og Amdrup.

Der blev med det samme indkøbt møbler m.v. samt en karet til firspand. Spåntaget på tårnet ønskede greven at erstatte med en løgformet kuppel,

Ditlev Revenfeldts våbenskjold.

og tømmeret hertil blev ophugget og afkortet. Men det fik anden anvendelse, idet kirketårnet på Galtten kirke blæste ned i 1692, hvorefter greven gav ordre til at opmure en ottekantet tårnbygning oven på det firkantede tårn, hvorefter det tilhuggede løgspir fra Kollerup omtrent passede til Galtten kirke — og der står det endnu! På tårnet satte han sine initialer: C. G. R. (Conrad Greve Reventlow).

Året efter at Ditlev Revenfeldt var blevet sædegårdsejer med våben og skjold, blev han og hans to søskende optaget i diplomadelen med hans sædegårdsvåben som arvefamilievåben.

Søsteren Conradine blev gift med Frederik Rostgaard til Krogerup, hvorved hun blev stammoder til slægten van der Maase.

Storkansleren havde i alt 17 børn med sine to hustruer til højre hånd og 3 med fru Anna. Kun to sønner nåede de voksnes alder.

Ditlev Revenfeld var en kvik og opvakt dreng, som nemt tilegnede sig kundskaber. I 1699, da faderen igen blev kaldet til storkansler, blev Ditlev page hos kong Frederik IV, som kom til at synes om den unge mand. Storkansleren installerede fru Anna og børnene på sin nyoprettede lystgård Frydenlund i passende kørefastand fra hovedstaden.

Conradine Revenfeld, gift Rostgaard.

Den unge Ditlev Revenfeld ville dog absolut være soldat og blev i 1700 ansat som kornet ved Holstenske Kyrasserregiment, hvor han i 1702 blev løjtnant. I 1704 blev han forsat til Livregimentet til Hest; året efter blev han kaptajn og senere karakteriseret ritmester. I 1709, samme år, som faderen døde, vendte han tilbage til hovedstaden som ritmester ved Livgarden til Hest, samtidig med at han gjorde hoftjeneste. To år efter blev han major, og som sådan er det, at han, da kongen forelsker sig i hans halvsøster ved et bal på Koldinghus, og storkanslerinden på Clausholm nægter datteren hjemme for kongen, bliver budbringer mellem kongen og Anna Sophie og arrangerer hendes flugt fra Clausholm, kører hende i sin vogn til Kollerup, hvor kongens karet venter, og fører hende til Skanderborg, hvor hun bliver viet til venstre hånd til kongen.

Efter dette blev han udnævnt til oberst. Han var gift med Anna Catrine Woldenberg, men de opholdt sig mest i hovedstaden. Dog, da han blev såret i Slaget ved Gadebusch, var han hjemme på Kollerup i nogen tid.

I hele hans ejertid var Kollerup gård og gods bortforpagtet til to generationer Brun, som også en tid røgtede herredsfoged-embedet. Den ældste Brun døde på Kollerup og blev begravet i Hadbjerg kirke, hvor der i våbenhuset står en ligsten med følgende tekst:

»Herunder hviler erlig, agtbar og velfornemme, nu sl. mand Christen Jensøn Brun, barnfød i Veirumb, førrige forpagter af Collerup, som døde der 1704 udi sit alders 60 aar, sammen med sin kjere hustru, erlig, dydig og gudelskende matrone, Mette Sørensdatter, barnfød i Østergaard. Hun døde 17. . udi sit alders . . aar. De lefde tilsammen i ægteskab i 25 aar, af Gud velsignet med

Anna Sophie, hertuginde af Slesvig.

2 sønner og 2 døttre. Gud gifve dennem og os alle en glædelig opstandelse. Amen. Og efter det høye herskabs tilladelse haver de siret altered med klæde og dug, at deris been maa ligge uberørt.»

I 1714 blev der ved Kollerup mølle opført en øksnestald, som i dag efter flere ombygninger er indrettet til restauration.

Ditlev Revenfeld hørte ved hoffet til den »Reventlowske kamarilla«, som misundere døbte kredsen om Anna Sophie, og da denne blev dronning, blev halvbroderen generalmajor og chef for Livgarden til Hest og som sådan nær knyttet til hoffet.

Ved dronning Anna Sophies bortvisning fra hoffet blev broderen »forfremmet« til kommandant på Kronborg. Hans dygtighed som militær var dog ubestridelig, hvorfor han blev udnævnt til generalløjtnant og i 1742 til kommandant i Holsten med sæde i Rendsborg. Han døde den 18. juli 1746 og blev bisat i Haderslev domkirke. Slægten Revenfeld uddøde på mandssiden 24. februar 1867.

Jeg håber hermed at have taget livet af alle disse delvis trykte amnestuehistorier om storkanslerens »vilde liv« og ufred mellem storkanslerinden og fru Anna. De var lige gamle og fødte begge samtidig storkanslerens børn. Børnene kom sammen de forskellige steder, hvor storkansleren måtte være.

Da kongen i 1718 købte Clausholm, lod han opsætte en pompøs buste af storkansleren i marmor med mindeplade, hvor bl.a. står, at storkansleren havde ejet Kollerup.

Ligeledes håber jeg hermed at have givet forståelse for den baggrund, Anna Sophie Reventlow havde til at lade sig vic til venstre hånd til kong Frederik.

Gravsten i Hadbjerg kirke over Christen Jensen Brun.

Hun havde jo aldrig set andet hos faderen, end at denne havde hustruer til højre og venstre hånd!

Da dronning Anna Sophie døde barnløs på Clausholm i 1743, blev det en efterkommer af halvsøsteren Conradine Revenfeld, Chr. v. der Maase, som overtog gården ved den frivillige auktion.

I 1715 havde Revenfeld solgt Kollerup ved følgende skøde:

»Jeg Ditlev Revenfeld, Hans kongelige Mayestæt til Danmark og Norge bestaltede Oberst til Hest og Major ved den kongelige Livgarde til Hest, Kender og hermed vitterliggøre at jeg haver solgt og skødet og afhændet saasom jeg og hermed sælger skøder og aldeles afhænder fra mig og mine Arvinger til den Højagtbare og velfornemme Mand Erik Baggesen Gjørup og hans Arvinger min Ejendomsgaard beliggende i Nørre Jylland, Dronningborg Amt i Galten herred, Galten Sogn navnlig Collerup som efter den nye Matricel er beregnet

med Skov og Mølle til Hartkorn 25 Tdr. $\frac{1}{2}$ Alb. med alle dens Bygninger, samt Borg og Ladegaard og dets Begreb og Huse som de nu forefindes, saa og alt hvad nogle Fæstere og mig med Rette tilhørt haver, ligeledes Grund og Grundsted.

Item til og underliggende Marker, Jorder, Enge, Skov med Skovland, Kiær og Mose, Fiskevand og Fægang, Forte og Fællad inden Markskel og uden, med al dets tilliggende. Item Møllen i Gaardens Mark, som skylder aarlig 25 Tdr. Mel, og hvad dertil hører. Smediehus og andre Huse som derpaa Stederne forefindes saa og efterfølgende Bøndergods bestaaende af Gaarde hele og halve Boel og Gadehuse med deres tilliggende og er som følger med de gamle Navne. (Listen over bøndergodset udeladt).

Hvilken fornævnte Hovedgaard med Bygningshuse og Mølle, Dam og Dambund samt al anden til og underliggende med disse Pertinenter af hvad Navn nævnes kan intet undtagen i nogen Maade som før er nævnt tillige med deres Inventarium saa og Gaarde som og mig med Rette tilhøre, alle gamle Restancer hos Bønderne.

I ligemaade alt forbemelte Jordegods med dets Enemærker og Indelukker, Ager og Eng, Skov, Vand, Fiskevand og Fægang, Tørvegrøft og Lyngslet under Markskel og inden, med al dennes Bygninger, Gaarde og Gaardsparter, Boel og Gadehuse, Ejendoms Landgilde, Gæsteri Stedsmaal og Sagefald, Egt og Arbejde og al anden Herlighed og Rettighed, visse og uvisse Indkomster og Rette Tilligelse som der nu tilhøre og Siden jeg det bekom dertil ligget haver og bliver dertil nu at ligge, Velbaarne Erik Baggesen Giørup og hans Arvinger maa have, Bruge og Beholde til evindelig Arv og Ejendom, og dennem saa nyttig giør, som de bedst ved og vil og kan, og kender, jeg for mig og mine Arvinger en for alle og alle for en aldeles ingen Lod, Deel, Ret eller Rettighed mere at have til eller udi fornævnte Hovedgaard og Gods, men Erik Baggesen Giørup og hans Arvinger i alle optenkelige Maader, eftersom Erik Baggesen Giørup for samme Gaard og Gods haver erlagt fuldkommen Vederlag og Betaling og Fornøjelse, dog er denne Afstaaelse gjort imellem Giørup og mig, at Forpagteren Oluf Christensen Brun Beholder Collerupgaard efter den med mig sluttede Forpagtningscontract varende i 1 Aar, nemmelig indtil 1. Maj 1716 og nyder hvad han efter Contracten kan tilkomme indtil hans Forpagtningstid er tilende. Og hvis imod Forhaabning skulle ske at nogen bemelte Gaard og Gods ved Lov og Dom formedelst min Vanhjelms Skyld Maatte vorde hannem og hans Arvinger fravunden da lover jeg og hermed for mig og mine Arvinger at forskrevne Velbyrdige Sign. Giørup eller hans Arvinger lige saa godt Gods paa Skyld og Ejendom $\frac{1}{4}$ Aar efter at denne og lovligt er tilkendegivet og holde hannem og hans Arvinger, af mig og mine Arvinger, skadesløs i alle Maader. Til Bekræftelse haver jeg dette mit Skøde med egen Haand underskrevet og med mit sædvanlige Cignet forziglet og erligen ombedet min kære Svoger Kongelig Majestæts Etats og Justits Raad samt gehejme Arkivarius Velædle og Velbyrdige Frederik Rostgaard og Signør Gregorius Nielsen fornemme Købmænd i København med mig til Vitterlighed at underskrive og forzigle.

København, d. 5/5 1715.

Ditlev Revenfeld

Til Vitterlighed
Frederik Rostgaard

Gregorius Nielsen. G.R.

Hvor Erik Baggesen Gjørup kom fra, vides ikke, men året efter ankomsten ansøger han om en udskrift af matrikelen. Som eksempel på datidens skrivemåde er ansøgningen medtaget her.

»Deres Excellence Høyædle og Velbaarne, Velædle og Velbiurdige Herrer Hans Kongl. Myts Høie Deputerede for Financerne og i Commercolegie.

Jeg er allerydmygt hønfalden til de høie Herrer at Jeg haver en liden Deel Strøgods udi Dronningborg Amt, Kollerup Gaard, Vinterslef Bye og Hadbjerg, der om Jeg allerunderdanigst er begieernde mig maatte meddeles Landmaalings Matricul, over Mark, Skov, Agre og Eng, ud af landmaalingsens Conducteurs Sr. Niels Hegelund, til min Efterretning, for saadan Mine Naadige Herrers Godhed, Jeg stedze findes udi dybeste Ydmighed altid taknemmelig,

Deres Excellence Høyædle og Velbaarne
Velædle og Velbyrdige Herrer
Allerydmygste tiener

Høgholm 5. april 1716.

*Erich Baggesen
Gjørup*

Som skødet nævner, fortsætter forpagter Oluf Christensen Brun, til kontrakten udløber om et år, men antagelig er han fortsat som forpagter, for han optræder som forlover ved Gjørups bryllup den 18. august 1741, og senere ved en barnedåb nævnes en »senior Brun« som fadder.

Erik Baggesen Gjørup har sikkert indskrænket sig til administration af godset og skovene, som dengang var ret betydelige. Alene Vintersleflund (den nuværende Vinterslev og Hinge skov, og hvor Hadsten stationsby ligger) stod til takst 72 svin. Det må huskes, at selv om herremanden siden kort efter enevælden ikke længere havde domsmyndighed, så skulle han dog stadig udøve politimyndighed i sit distrikt og holde herredsarrest — eller for at oversætte til moderne sprog fungere som politimester og arrestinspektør.

Mange af de forfærdelige historier, der navnlig i det forrige århundrede gik om de skumle herregårde, stammer sikkert fra de større eller mindre forbrydere, som måtte afsone straf eller sidde arresteret i de lidet brugte og som følge deraf forsømte arrester i herregårdskældrene — på Kollerup indtil 1852.

Herremanden var skiftefoged og overformynd, skoleforstander og vejinspektør — senere fattigforstander og lægsforstander, foruden at han var skatteopkræver både for selvejer- og fæstebønder. At han derforuden var kirkevæрге og ejer og førte tilsyn med disse og mange gange også kaldte præsterne, nævnes kun, for at det skal stå klart, at han som kongens oppebørselsbetjent virkelig udførte en embedsgerning, som bevirkede, at selve hovedgården var tienedefri.

Når stavnsbåndstiden omtales, forestiller man sig almindeligvis, at samtlige bønder gjorde arbejdstjeneste på herregårdene — dette er imidlertid slet ikke tilfældet. Kun ca. 5% af danske bønder betalte størstedelen af deres afgift med arbejdsydelse. Det var i herremandens interesse, at så mange bønder som muligt betalte deres afgifter i korn, smør osv., og at få arbejdet på hovmarkerne gjort af så få som muligt. Fæstebonden selv kom heller ikke på hoveri; han sendte sine karle, piger og heste eller lejede en indsidder til at møde for sig i »omgangen«. Der var som nu til snekastning 4 dage i omgangen i hver uge,

som deltes i »spanddage«, dvs. 1 mand med et spand heste, og »gangdage«, dvs. 1 mand i 1 dag. Hoveriet var fastsat ved lov i forhold til det hartkorn, en fæster havde, og at det blev overholdt, viser de utallige trætter, som særlig herregårdsforpagterne havde med deres bønder, og hvor som regel bønderne fik medhold ved retten. Den engelske gesandt Molesworth skriver o. 1700 i sin indberetning om forholdene i Danmark, »at det danske retsvæsen er ubestikkeligt, og selv den fattigste bonde kan få sin ret«.

Det, som var størst ulykke for landbruget dengang, var den forældede landsbyfællesdrift, som også her på Kollerup gods var drevet ud i den rene karikatur. Dette, at ingen kunne begynde at så eller høste, før bylauget havde vedtaget det, lammede initiativet, og ingen måtte begynde at køre hø eller korn ind, før »delefogeden« havde været der og udtaget tiende m.v. Sidstnævnte blev de fleste steder lavet om i 1700-tallet, således at der fastsattes en årlig byafgift, som gårdene skulle svare, enten høsten var stor eller lille, og senere blev denne afgift omregnet i penge efter kapitelstakst.

I de dårlige år efter den store nordiske krig ser man da også det mærkelige, at bønderne bliver siddende trods restancer osv., medens herremændene går fallit eller må sælge deres gods. Dette skyldtes, at herremændene måtte udlægge bøndernes skat prompte, og så kunne de selv om, hvorledes de kunne få skatten ind igen!

Alle disse forhold bevirkede, at man løb fra landbruget til andre erhverv, og da rostjenerne og udskrivningen alene hvilede på bønderne, måtte man i 1734 gribe til at indføre stavnsbåndet for at holde de unge karle ved landbruget. Mange af herremændene så med bekymring på regeringens foranstaltninger, og i 1756 begyndte den ældre Bernstorff at udskifte sine landsbyer, således at hver mand fik sin gård med jord til arvfæste, og samtlige hoveri- og andre ydelser blev lagt fast ved en bygafgift pr. td. hartkorn, som betaltes efter kapitelstakst. De glimrende resultater, der opnåedes på den måde, bevirkede, at flere fulgte efter, og så kom loven om udskiftningen i 1784 — den vigtigste og mest heldbringende lov, som nogensinde er kommet til landbruget. Landbo-kommissionen bestod af 4 Godsejere og én jurist.

Men tilbage til E. B. Gjørup og hans administration af Kollerup Gods! Det bedste indblik heri får vi ved at blade i Kollerups gamle protokoller i landsarkivet. Vi tager et tilfældigt fæstebrev og gengiver det i sin helhed:

Udskrift
af
Fæsteprotocol for Kollerup Gods
1719 — 98, Bl. 8
Den 28. Januari 1728

No. 70 F4
1728

Kiender ieg underskrefne Erich Bagesen til Collerup at hafve sted og fæst, saasom ieg og hermed steder og bortfæster til Rasmus Christensen, barenfoed udi Winterslef, sin Fader Christian Thomesens Gaard, som han formedelst Alderdom og Svaghed Skyld godvillig for sin Søn opladt haver. Staaer udi nye matricul for 7 Td. 2 Skp. 2 Fdk. 2 Alb. Hartkorn. Samme Gaard bemeldte Rasmus Christensen maa beholde med Ager, Eng Fægang, Tørveshiær og Liung-

slett, som der nu tilliger og af Alderstid tillægit hafver, og hans Fader før hannem brugt haver i alle Maader, saalænge han aarlig og i rette Tiide betaler de Konge Skatter, svarer Herskabet sin Landgilde, Ægt og Arbejde efter lovene og er altid bemeldte Herschab og deris Folch hørig og lydlig i alle maader under dette Fæstes Fortabelse.

Til Indfæstning er belovet 20 Rds. hvorpaa er betalt 6 Rds. og er ham til Bygningstømmer udvist en god Eg.

Til Vitterlighed under min Haand og Signett. —

Datum Colllerup d. 22. January A^o 1728.

Erich Baggesen Giørup

På trods af, at gården ikke er arvefæste, har faderen uden særlig tilladelse ladet sønnen få gården. På bygningen er forskellige mangler, og der er andet, som alt sættes til 20 rd. i indfæste (en hest kostede 10 rd.). Der beloves 20 rd. men betales kun 6 rd. på hånden, og så udvises der ham »en god eg«, som antagelig har været de 6 rd. værd. Nå, Christen Thomsen havde været en god fæster, stod ikke i restance, og da sønnen antagelig skulle svare aftægt til faderen, var der heller ingen grund til at være for hård ved ham. Ved Christen Thomsens skifte efterlod han sig adskilligt.

Mange andre bønder har i flere tilfælde fået udsættelse på ubestemt tid eller afgifter og skatter eftergivet både en og to gange, og når de døde, efterlod de sig dynger af hørlærred, uld og vadmæl samt standkister, gangklæder, sølv-tøj og kontante penge, som flere gange overskred deres eftergivne restancer. Man kan ikke sige, det er noget hårdt regimente.

Et andet eksempel:

I 1730 eller 31 blev der fra Erik Baggesen stjålet et urværk.

Omstændighederne ved tyveriet, og hvorledes uret er havnet hos en af kronens bønder i Gimming, Søren Jensen, vides ikke. Kun Erik Baggesen havde fået at vide, at bemeldte bonde havde uret, og stævner ham ved hans værneing, Dronningborg birk, til at aflevere uret, som bonden påstod, han havde fået foræret. Kronens birkedommer holdt imidlertid hånden over kronens bønder, og Erik Baggesen tabte sagen, men appellerede den til Landsretten, som iflg. Landstingets dombog 1731-35, blad 19 afsagde følgende dom:

»Thi kiendes for Ret saaledes.

Eftersom Søfren Jensen ikke fragaar at hafve det omtalte Urværk i sin Værge, men nægter at levere det fra sig saasom det hannem af (den formodede) Ejermand var foræret, da som Citanten sligt hannem nu ikke tilstaa, saa bør Søfren Jensen det i god Stand paa Anfordring af Sen. Erich Bagesen tilbage fra sig levere under volds Straf efter Loven.

Den til Tingene gjorte Lysning udi Protokollerne at annulleres paa ærlig Navn og Rygte i nogen Maade, men efterdi Søfren Jensen ej paa Ansøgning gav Urværket fra sig betaler han til Citanten Processens Omkostninger 6 Rdr., og den fra Dronningborg Birketing inførte Dom af 31/5 saaledes magtesløs at være«.

Nu om stunder ville Søren Jensen sikkert være blevet dømt for hæleri — han slap nådigt!

Man får det indtryk, at Erik Baggesen havde pengesagerne i orden og sad lunt inden døre. Rygtet herom var også nået til de to indbrudstyre Herman

Rytter og Christian Deppers, der i 1735 en nat brød ind på Kollerup og stjal Erik Baggesens sølvtoj og andre sager — en halsløs gerning dengang. Nogen tid efter nåede retfærdigheden dem da også, idet der fortælles, at begge blev hængt i Randers galge.

Flere gange træffes Erik Baggesens navn i Viborg Landstings dombog, således i 1732 i en vidtløftig proces med Niels Kirketerp i Randers angående nogle auktionspenge, som Kollerup-herremanden havde tilforhandlet sig. Den hele sag, hvori forøvrigt er indblandet både en Christian Gjørup og en Thomas Gjørups enke, kostede Erik Baggesen 6 rd. i proces-omkostninger, hvor imod han forbeholdt sig sin lovlige regres til rette vedkommende, men sagens forløb er så indviklet og langtrukket, at den ikke kan tages med her.

Desuden findes blandt »Dokumenter fra Kollerup gods 1647-1738« et på 35 sider, hvorefter Erik Baggesen indstævner en kommissionsdom for højesteret. Denne sag drejede sig om regnskaber mellem Erik Baggesen Gjørup, kommerceråd Gjørup og dennes broder, kancelliråd og borgmester Christen Gjørup i Ålborg — formentlig hans slægtninge. I »Embeds- og bestillingsmænd i Ålborg« opgives borgmester Gjørup at være født 1668 i landsbyen Gjørup, Uldbjerg sogn, Viborg stift; hans fader hed Christian Mogensen.

Om seigneur E. B. Gjørups yderligere virke ved vi meget lidt, ud over at da kirketårnet på Ødum kirke var blevet meget brøstfældigt, opførte han et nyt i 1734. Hvad han havde beskæftiget sig med, før han købte Kollerup, har jeg ikke kunnet få opsporet, ej heller hvor han havde de mange penge fra. Folkesnakken fortæller, at han kom kørende i en gammel karosse med fire heste for, med kusk og tjener på bukken og mamsellen (jømfru Anna Pedersdatter) samt en pengebøsse inde hos sig selv. Bagefter kørte en vogn, læsset med standkister, men ingen møbler, for disse havde han købt af greven.

Forpagteren beboede den søndre fløj med tilbygninger, og hans herskab de to andre.

Det fortælles endvidere, at Gjørup gik meget sirligt klædt, og når han under prædikenen i kirkerne måtte vende sig om i herskabsstolen med front mod menigheden, så sad han og mamsellen og kikkede de kønneste bondepiger ud, som de ville have til opvarning.

De førte ingen større selskabelighed, men kørte dog til Randers for at handle. Her holdt de ind hos købmand Chr. Jensen i Sommers gård, idet købmandens kone var en broderdatter af herremanden på Kollerup, som havde stået fadder til hendes datter Erica, som af og til kom med ud at besøge grandonklen og mamsellen — disse lod sig forøvrigt vie på Kollerup i 1741 efter forudgående ansøgning om fritagelse for lysning. Kort tid efter døde Anna Pedersdatter og blev begravet på Hadbjerg kirkegård, så nu havde Erik Baggesen kun sin grandniece tilbage, og i sommeren 1745 oprettede han testamente til fordel for Erica, som da var 13 år gammel.

Iflg. Hadbjerg kirkebog døde Erik Baggesen Gjørup den 23. juli 1746, 76 år, 3 mdr. og 9 dage gammel, og blev begravet under kirkegulvet. En ulæselig mindetavle skal være over ham.

Erica Cathrine Sommer, kun et barn og opfødt i købstaden, skulle nu til at tumle med landbrug og hoveri-pligtige bønder — hvorledes skulle det gå?

Det varede imidlertid ikke længe, før den unge dame selv tog sit parti og dermed en rådgiver. I Tirstrup kirkebog står der: »1747, 8. september trolovet

seigneur Jacob Tryde og jomfru Erica Cathrine Sommer, begge paa Høgholm«, og dermed træder frem på skuepladsen en ny skikkelse i Kollerups ejerrække — en seigneur, hvis liv og levned ej heller formede sig helt almindeligt.

Jacob Holgersen Tryde var fra Østoftes præstegård på Lolland — en præstesøn, der ved et mærkeligt skæbnens spil endte sine dage som godsejer på Kollerup. Han var født i 1706, student fra Helsingør skole og i 1731 hører ved latinskolen i Stubbekøbing, hvor han næste år blev rektor.

Snart blev han imidlertid udsat for den derværende byfoged Benzons forfølgelse. Byfogeden synes at have været en ualmindelig trættekær og krakilsk person, der nu havde set sig gal på rektoren; bl.a. var der det, at rektor Tryde forlangte, at byfogeden skulle pante borgerne for skyldige kostpenge til peblingene.

Der skete nu det, at forskellige gode borgere, hvoriblandt Jacob Tryde, fastelavnsmandag i 1736 om aftenen var samlet hos byfogedens svoger, vinhandler og værthusholder Anders Lund, hvis kone rektor Tryde fik skyld for at være for gode venner med. Da man fra gammel tid mente, at gode borgere denne aften havde lov til at slå gækken løs, løb tiden fra de ærlige mænd, og de tog ikke i betænkning, at klokken blev over 10 (!). Den strenge byfoged var imidlertid straks på tærne og indgav klage til stiftamtmanden over hele selskabet. Synderne bad om nåde, idet de dog tillod sig at bemærke, at byfogedens nidkærhed vist nok også i dette tilfælde særlig skyldtes had til visse blandt selskabet. »De havde siddet og drukket kærligt tilsammen uden slagsmål og klammeri, om end høreren Jens With ganske vist havde skældt vægteren ud for en kanalje«. Videre var der dog ikke sket, og de bad om at måtte slippe med en bøde.

Sagen endte med, at rektoren måtte tage sin afsked, og i 1732 rejste han til København, hvor han tog teologisk attestats. Det kneb med at få embede, og fra 1743 synes hans tilflugtssted at have været Høgholm hos broderen, forvalter Tryde. I 1747 fangede han den lille guldfisk fra Kollerup, og næste akt læses i Tirstrup kirkebog: »1747 — 17. november copuleret samme par hjemme i huset paa Høgholm uden foregaaende tillysning fra prædikestolen efter Hs. Kgl. Mayest.s allernaadigste bevilling af dato 29. september 1747. Trolovelsesmænd vare forvalter Tryde og forpagter sr. Oluf Jensen begge paa Høgholm«.

Om ægteparrets færden på Kollerup, og hvorledes gården blev drevet i denne periode — Tryde gav sig vel ikke meget af med landbrug — vides intet; men i Hadbjerg kirkebog læses der: »1748 dom. 24. p. Tr. (dvs. 22. november) døbte jeg Holger sr. Jacob Trydes barn paa Collerup, baaren af sr. Hans Jensen Tveds kiæreste paa Løvenholm, Faddere prousten, hr. Christen Høst i Witten, sr. Jacob Rosborg til Haraldslund, forvalter Tryde og min (altså præstens) ældste datter«.

Kort efter en datters fødsel døde Jacob Tryde, og hans saga afsluttes således i Hadbjerg kirkebog: »1751 den 8. marts blev Jacob Tryde paa Collerup begravet 44 år og 7 måneder gammel.«

Den unge enke, Erica, sad derefter tilbage med to børn, gård og gods, som hun måtte have en til at administrere, hvorfor hun giftede sig med ridefogeden paa Kollerup. Præstens korte og knappe indførsel: »1752, den 9. november seigr. Christen Thruce og madam Thryde paa Collerup (copulerede)«.

Christen Thruë, der nu præsenteres som herremand på Kollerup for en kortere tid, kendes så at sige kun af navn; han skal tidligere have været ridefoged hos Abraham Secher til Højbygård og Fuglsang og altså senere ridefoged her på Kollerup. Hans ophold her blev ikke af lang varighed. Det passede ikke folkene at have fået den tidligere ridefoged til »nådigherre«.

Allerede i 1753 købte han af konferensråd G. A. Braim for 23000 rds. G. K. herregården Baggessvogn i Vendsyssel, hvor han har udstedt sit første fæstebrev den 15. november samme år.

Interessant er det at følge ægteparrets videre skæbne deroppe blandt vendelboerne, der for Ericas vedkommende bød på adskilligt.

Sr. Christen Thruë blev kun 42 år gammel — en oplysning vi finder i Sindal kirkebog, der som dato for hans begravelse har den 8. december 1760, men alt forinden var hans 4 småbørn stedt til hvile i Sindal kirke.

Den kun 27-årige Erica, der nu for anden gang sad enke med de to Trydebørn, holdt imidlertid ikke af at være ene. Der var snart igen en ny gemal.

Den lykkelige var denne gang hendes lavværge, kammerråd Mathias Clemmensen, og Erica blev således nu kammerrådinde. Men det skulle blive bedre endnu.

Kammerråden døde den 23. maj 1771 i en alder af kun 42 år; Erica var da 39, men det gjorde intet til sagen. Bejlerne indfandt sig på Baggessvogn i hobetale — der skal i løbet af 14 dage have været 15 — og inden sørgeåret var omme, stod Erica brud for 4. og da også sidste gang.

Den nye ægtemand var justitsråd Mourids Gleerup, og vielsen foretoges i Sindal kirke den 21. april 1772 af sognepræst Chr. Tørsleff, der netop kort tid forinden var blevet gift med jomfru Kathrine Marie Sommer — en søster til Erica.

Fruen på Baggessvogn endte sit bevægede liv den 21. november 1784 og blev således 52 år.

Umiddelbart efter købet af Baggessvogn havde Thruë solgt Kollerup til lensgreve Christian Friis til Frijsenborg, hvis farfader, Mogens Friis, morfaderen, storkansleren Conrad Reventlow og morbroderen, grev Ditlev Revenfeld, alle havde været ejere af Kollerup.

Grev Christian var født i 1691 som eneste søn af grev Niels Friis i ægteskabet med Christine Sophie Reventlow, som efter grev Niels' død giftede sig igen med grev U. A. Holstein.

Som ung officer var grev Christian med i slaget ved Gadebusch i 1712, og han var knyttet til den militære stand lige til 1734, da hans hustru, født Gersdorff, døde. Han trådte da ud af hæren og udnævntes til generaløjtnant.

Skødet fra Chr. Thruë til Christian Friis er dateret Viborg den 30. april 1754 og underskrevet af sælgeren med egen hånd, og »med mit zignet forziglet, samt derhos ombedet velædle Signør Mathias Brun og velædle Hr. Postmester Thonboe i Viborg med mig til Vitterlighed at underskrive og forzигle«.

Hovedgårdens hartkorn står nu anført med i alt 25 td. 0 skp. 2 fdk. $\frac{1}{2}$ alb; 2 fdk. mere end i 1715.

Men vi får stadigvæk ikke nogen værdiansættelse på gård og gods; der bruges fremdeles også i dette skøde de gængse vage udtryk »efter som jeg af høybemeldte hr. Grev Friis for samme gård og gods haver bekommen fuldkommen vederlag, betaling og fornøjelse«.

Efter hovedgården nævnes i skødet møllen i gårdens mark, »der aariig skylder 20 tdr. mel, og hvad dertil hører, endvidere smedie med smedehus og andre huse, som der paa stedet forefindes, det underliggende bøndergods og gadehuse efter den af Thruue forsiglede og underskrevne jordebog«.

Det samlede hartkorn for fæstegodset opgives i skødet til 76 tdr. 1 skp. 2 fdk. 1½ alb — altså i det væsentlige uforandret.

GENERALLIEUTENANT, GEHEJMEKONFERENSRAAD
CHRISTIAN GREVE FRIJS
TIL GREVSKABET FRIJSENBORG

TRÆK AF ÅRHUS OG SKANDERBORG AMTERS HISTORIE

AF HANS H. WORSØE

Nærværende artikel er oprindelig blevet til som et foredrag, der blev holdt på Viby Folkebibliotek den 18. marts 1970 ved et fællesmøde for Østjysk Hjemstavnforening og Historisk Samfund for Århus Stift. Efter opfordring bliver foredraget nu trykt, idet der kun er foretaget enkelte rettelser, ligesom det mere fortællende stof som uddrag af amtsbeskrivelserne i Pontoppidans Atlas er forkortet. Læseren bedes derfor erindre sig den mundtlige fremstillingsform og de begrænsninger, bl.a. med hensyn til omfang og manglende kildehenvisninger, som følger af artiklens tilblivelse som foredrag. En mere indgående redegørelse for tilblivelsen af amtsreformens af 4. sept. 1793 forsynet med noter og henvisninger vil blive trykt i tidskriftet Arkiv, 3. bd. nr. 2, 1970.

Når man skal tale om »Træk af Århus og Skanderborg amters historie« er det nødvendigt at begrænse emnet og gøre op med sig selv, hvilke træk man vil medtage, og hvilke dele af amternes historie man helt vil lade ligge. Først melder spørgsmålet sig om den tidsmæssige afgrænsning, og det gælder til begge sider, ikke blot hvor langt tilbage, men også hvor langt frem skal man gå? Det sidste spørgsmål vil jeg komme tilbage til, men hvad angår begrænsningen i fortiden, vil jeg gerne fastslå, at jeg finder overgangen fra len til amt i tiden efter enevældens indførelse i 1660 så afgørende, at det ville have været rimeligt at skære over der. Imidlertid lader den ældste amtsinddeling sig ikke forstå uden kendskab til lenenes historie, hvorfor det vil være nødvendigt også at omtale disse. Syslerne derimod må siges at ligge så langt forud for amterne, og deres funktion tilmed at være så dårligt oplyst, at de må lades ude af betragtning. Blot skal siges, at der ikke siden det gamle Åbo-syssel, formentlig med navn efter Åbo i Årslev sogn, gik i opløsning i senmiddelalderen, har eksisteret så stort et samlet verdensligt område i denne del af Østjylland som dengang. Først det nye storamt, Århus amt, bliver større, så det havde måske derfor ikke været nogen helt dårlig ide at lytte til den kloge lokalhistoriker fra Randers, der foreslog, at det nye amt skulle have heddet Åbo amt!

Medens syslernes betydning aftog, og sysselinddelingen i verdensligt henseende gik i opløsning, groede lidt efter lidt en ny administration op omkring de mænd, der varetog kronens interesser rundt omkring i landet. Der havde længe siddet kongelige ombudsmænd på de forskellige kongsgårde, men som administrationen voksede og gårdene udbyggedes til befæstede anlæg, fik kongens repræsentant en mere og mere central placering. Foruden skatteopkrævningen forestod han den militære organisation og var som sådan slots-høvedsmand og befalingshavende officer. Sådanne poster tildeltes kun medlemmerne af de indflydelsesrige adelslægter. Som betegnelse for det område, som vedkommende havde ansvaret for, anvendtes ordet »len«, der er overtaget fra middelnedertysk og egentlig er identisk med ordet »lån«; det betegner altså blot et overdraget hverv eller område. I det sydlige udland, og ved

påvirkning derfra til dels også i Sønderjylland, udbyggedes lensvæsenet på forskellig vis, blandt andet med hensyn til arvelighed, men en sådan udbygning fik aldrig lov til at finde sted i det egentlige Danmark. Derimod vedblev det militære præg i hele lenenes funktionstid at være kendetegnende for deres administration. Forholdet mellem sysler og len er i øvrigt helt uafklaret, men der var betydelig flere len end sysler. Jeg skal ikke her nævne alle elleve nørrejske sysler, men kan som eksempel anføre, at det gamle Løver-syssels under lensadministrationen var delt mellem Skanderborg, Silkeborg og Åkær len.

Lenene kan deles i hovedlen, som omfattede et vist antal herreder, og de mindre len. Lensmændenes pligter udviklede sig stadig jo længere frem man kommer mod nutiden. Blandt deres vigtigere funktioner var forpligtelsen til at holde bønderne ved ret og lov og værne dem mod indgreb fra anden side, de skulle holde godset ved hævd og skovene i god stand. Det sidste gjaldt naturligvis i særlig grad i de skovrige egne som Skanderborg len med de store kongelige vildtbaner. Derudover havde lensmændene på hovedlenene ret til at ansætte deres herredsfogeder, de kundgjorde de kongelige forordninger og de opkrævede skatter ikke blot af bønderne i deres eget len, men også fra mindre len og fra adelens og gejstlighedens tjenere.

Efter reformationens indførelse i 1536 skete der en inddragelse af kirkegodset, som bevirkede omfattende ændringer i lensvæsenet. Bispegodset kom straks i kronens besiddelse og underlagdes hovedlenene, eller nye len oprettedes af det, og efterhånden inddroges også klostergodset. Ved bispegodsets inddragelse oprettedes posterne som stiftslensmænd, der skulle sørge for indtægterne fra de enkelte kirkers og præsters gods.

Lenenes finansielle forpligtelser overfor kronen var af forskellig karakter, og man deler efter den måde, disse forpligtelser blev udredet på, lenene i 3 grupper: regnskabslen, afgiftslen og tjenestelen. På regnskabslenet skulle embedsmanden simpelthen aflægge regnskab for alle indtægter og udgifter, næsten som en moderne embedsmand. Afgiftslenet var nærmest en slags forpagtning, idet lensmanden der betalte en vis fast årlig afgift til kongen, hvorefter han selv skulle afholde sine udgifter. Endelig var der tjenestelenet, der kun skulle yde rostjeneste, det vil sige stille rustede svende til krigsmagten, men ingen pengeafgifter betale.

Går vi nu frem til tiden omkring 1590, vil vi se, at der allerede på dette tidspunkt har fundet en lang række sammenlægninger sted, således at der i Århus stift er følgende syv hovedlen: Bygholm len med herrederne Bjerre, Hatting, Nim og Voer, Skanderborg med Framlev, Gern, Hjelmslev, Sabro, Tyrsting og Vrads herreder under sig, Silkeborg len med Lysgård og Hids herred, Århusgård len med Hasle, Vester Lisbjerg og Ning herreder, Åkær len der kun omfattede Hads herred, og som 1548 var blevet udskilt fra Århusgård len, Dronningborg — også kaldet Randersgård — len med Gerlev, Nr. Hald, Støvring, Onsild, Sdr. Lyng, Galten, Hovlbjerg og Rougsø herreder samt Kalø len med de fem herreder: Mols, Nr. og Sdr. Djurs, Sønderhald og Østerlisbjerg. Alle disse var regnskabslen, og for den, der kender amtsstrukturen fra tiden før 1800, vil der være meget at nikke genkendende til blandt de nævnte hovedlen. Sammenlægningen var især gået ud over de mindre len, og blot et enkelt af disse skal nævnes, nemlig Havreballegård len, oprettet af inddraget bispegods i 1536, men allerede i 1540erne var det blevet lagt ind under Århusgård.

I tiden frem til 1660 skete der ikke store forandringer med de østjyske len,

Et af dem fik dog navneforandring, nemlig Bygholm, som fra 1617 blev kaldet Stjernholm len efter hovedgården Stjernholm i Horsens, som Otte Christoffer Rosenkrantz til Boller 13. nov. 1616 tilskødte kongen. Gården Stjernholm, der var opstået ved sækularisering af St. Hans kloster i Horsens, blev nu ladegård og sæde for lensmanden, og selvom den i 1661 blev solgt fra kronen, fik også det nye amt efter 1660 navn efter den. De enkelte lensmænd kan der ikke blive tale om at komme ind på, men blot deres navne vil vise, at det er landets bedste slægter, der er repræsenteret. Fra Skanderborg len kan nævnes Mogens Gjøe, Jørgen Lykke, Holger Rosenkrantz, Klaus Glambek, Manderup Parsberg, Laurids Ebbesen Udsen, Anders Bille, Ulrik Christian Gyldenløve og som den sidste lensmand Gunde Rosenkrantz. Navnene fra Århusgård len er ikke mindre imponerende: Peder Ebbesen Galt, Jens Juel, Folmer Rosenkrantz, Erik Lykke, Jacob Seefeld, Knud Brahe, Jørgen Kaas og som sidste lensmand Henrik Thott. Mest berømt af lensmændene på Århusgård er dog nok Erik Grubbe til Tjele, far til den ulykkelige Marie Grubbe, hvis livsskæbne har fristet så mange digtere til behandling. Fra Dronningborg len kunne man fortsætte, men her skal blot nævnes, at dette len fra 1559 til 1572 var tillagt dronning Dorothea som livgeding, hvilket vil sige, at hun fik lenets indtægter til sit underhold.

Hvor store indtægterne fra de enkelte len var, kan man se af de bevarede lensregnskaber, som i dag er samlet på Rigsarkivet, hvor de naturligt hører hjemme, da de har været indsendt til revision. Den kopi, lensmanden selv beholdt, er derimod som regel gået tabt, og det er forsvindende lidt materiale, landsarkivet har fra lensadministrationen. Fra Dronningborg len et synsvidne om oldensvin fra 1632, fra Århusgård intet og fra Skanderborg len et brev fra Christian IV angående tiende til slotspræsten. Heldigvis er materialet på Rigsarkivet så meget fyldigere, og lensregnskaberne udgør en væsentlig kilde til vor viden om mange forhold i tiden 1530-1660. Regnskaberne omfatter jordebøger over kronens fæstere og deres afgifter, bilag over indtægter og udgifter (landgilde, indfæstning, oldengæld, sagefald samt udgifter bl.a. til kongelige bygningers vedligeholdelse) og endelig ekstraskatteregnskaber ofte med fortegnelser over skattepligtige selvejere, møllere, håndværkere m.v. Fra Bygholm len er det ældste bevarede regnskab fra 1511, fra Århusgård og Åkær 1533, det næste fra 1545-46. Fra Frederik IIs tid (1556-1588) er der bevaret mindst et regnskab fra så godt som alle len, og fra tiden 1588-1660 er rækkerne vel ikke fuldstændige, men gennemgående er hullerne ikke store.

Et af de interessanteste bevarede ældre arkivalier fra denne egn er Århusgård og Åkær lens jordebog 1544, som er udgivet af Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens Historie ved arkivar i Viborg Poul Rasmussen under tilsyn af nuværende professor i historie ved Århus Universitet dr. theol. Troels Dahlerup. Morskabslæsning kan det måske ikke ligefrem kaldes, men teksten giver enkeltheder, der også er af stor lokalhistorisk interesse, og kommentaren det sammenfattende overblik over problemerne. Ved hjælp af jordebogen, som omfatter alt kongeligt gods og gods, hvorfra afgifter tilfaldt kronen, er det lykkedes udgiveren at rekonstruere omfanget af Århusbispens middelalderlige gods i området. At det ikke altsammen er overgået til kronegods, fremgår af den kendsgerning, at kongen i 1550 lod enken og arvingerne efter den første lensmand, Peder Ebbesen Galt, sagsøge, fordi han uretmæssigt havde erhvervet nogle selvejergårde og andet af lenets gods.

Vi vil hermed forlade lenene og deres administration, hvor fascinerende det

ellers ville være at gå i dybden og fremdrage detaljer fra regnskaberne f.eks. om naturalafgifternes karakter, og i stedet vende os mod forholdene, således som de udviklede sig efter 1660, da den unge enevælde reformerede landets administration.

Den første forandring, der skete, kan synes at være af ren udvortes karakter, men var dog forvarslet om store indgreb. Denne første forandring bestod i, at lenene skiftede navn til amter, lensmændene til amtmænd. Ordet amt, eller med den ældre staveform: ambt (ambet) er nært beslægtet med ordet embede, og det var netop det, man ville betone ved navneændringen, at der ikke var tale om forleninger, men slet og ret om ansættelse af embedsmænd. Hermed bortfaldt også adelens eneret på posterne, selvom den endnu i en lang periode fortsatte med at være dominerende. Væsentligt var det også, at de militære forpligtelser bortfaldt, og at hele regnskabsvæsenet, herunder krongodsets forvaltning, blev henlagt under en ny selvstændig embedsmand, amtsskriveren, senere amtsforvalteren kaldet, der ganske vist stod under amtmandens tilsyn. Fra denne nyordning skriver sig altså amtstuernes oprettelse. Ved enevældens indførelse havde købstæderne spillet en væsentlig rolle, og byerne fik nu som tak garanteret visse friheder og blev stillet direkte under kronen. Kongens befalinger skulle altså ikke som tidligere gå gennem lensmanden (eller nu amtmanden), men direkte til byernes magistrater.

I 1671 kom de nye regler for amtmænd og stiftamtmænd, og kunne man have ventet blot et år med gennemførelsen af kommunalreformen, kunne man altså have benyttet 300 års jubilæet til dens gennemførelse. Der var i første omgang ikke tale om nogen samlet ny instruks, men i de enkelte amtmænds og stiftamtmænds bestallinger var deres pligter og rettigheder foreskrevet. Disse dannede igen forbilledet for den egentlige instruks, der er dateret 1. juli 1682. I 1690 kom der nye instrukser.

Ved at ophæve de militære forpligtelser og ved at overføre de regnskabsmæssige sider til en ny embedsmand, var der åbnet mulighed for at udvide den enkelte amtmands territoriale område. Dette problem klarede man på den måde, at man i store træk bibeholdt hovedlenene, men lod en amtmand have overhøjheden over flere len eller embeder på én gang. I den første tid skete der på denne måde talrige sammenlægninger og adskillelser påny, og først i begyndelsen af 1680'erne havde man fundet frem til et stabilt system.

Stiftamtmand var på dette tidspunkt geheimeråd Ove Juul, der samtidig var amtmand over Havreballegård og Stjernholm amter. Indtil 1683 havde han også været amtmand over Kalø amt, men 1683 var dette blevet selvstændigt med Christian Gersdorff til Isgård som amtmand. I Silkeborg og Mariager amter, der var blevet slået sammen 1671, sad kammerherre Frederik Ulrik Schult til Finstrup, og i Dronningborg amt Christoffer Lindenov til Friisholt. Fra 1716 blev disse 3 amter administreret sammen under navnet Dronningborg, Silkeborg og Mariager amter. Endelig var der Skanderborg og Åkær amter, sammenlagt siden 1661, og med generalmajor Joachim Schack til Sneumgård som amtmand 1682-1700.

Lad os et øjeblik søge at fastholde denne amtsstruktur, som var gældende indtil reformperioden sidst i 1700-tallet. Dronningborg, Silkeborg og Mariager amter må siges at ligge i periferien, selvom store dele af dem nu hører under det nye storamt. Amterne udgjorde en langagtig figur fra Vrads herreds sydspids, der ligger på højde med Horsens, indbefattende mod vest Lysgård herred,

hvorved Silkeborg amt stødte til Dronningborg amt med Houlbjerg herred. Amtet fortsatte nordpå til Mariager fjord, hvor det stødte på Gislum herred, der går vestpå og munder ud i Limfjorden overfor Sallings nordspids. Unægtelig et besværligt område at administrere og berejse for en amtmænd.

Om Dronningborg amt hedder det i Pontoppidans Danske Atlas, at det består næsten overalt af frugtbart jordsmon, ypperlig engbund og græsning, undtagen på den kant af Nr. Hald herred, som grænser til heden; dér findes skarp grund og ringe græsning. Til at forbedre og forøge græsningen har man mange steder begyndt at dyrke kløver »som og meget vel har lykket«. I Silkeborg amt er det derimod mere afvekslende med sandet grund og skarpe hedestrækninger. Amtmanden havde ingen pligt til at bo i amtsbyen, men da de fleste amtmænd var godsejere, måtte folk, der havde forretninger at besørge med amt-

manden, ulejlige sig ud til godset og så håbe, at hr. amtmanden var hjemme. Amtstuerne derimod havde faste kontorer i byerne; for disse tre amter i Randers. Af de mere betydelige amtmænd kan nævnes justitsråd Hans Nansen, søn af Københavns præsident Hans Nansen den Yngre. Han residerede på Skæring Munkgård uden for Århus og altså dermed uden for amtet. Han døde i 1716. Efterfølgeren Jens Jørgensen Seerup var ejer af Hald, og hans efterfølger Ditlev Trappaud ejede Søbygård ved Hammel.

Kalø amt omfattede i store træk Djursland, og her residerede 3 generationer af amtmandsdynastiet Gersdorff på Isgård i Tved sogn. Den fjerde amtmand Gersdorff i Kalø amt var derimod amtmands søn fra Husum. I 1772 blev han friherre til Marselisborg. Han blev efterfulgt af endnu en Gersdorff, som var søn af hans forgænger. Fra 1683 til 1793 hed således samtlige amtmænd i Kalø amt Gersdorff. Fra Kalø amt søgte man til amtstuen i Århus. Hos Pontoppidan hedder det om amtet, at som det er det største i Århus stift, så er det også en af de skønneste og bedste egne i landet. Det er næsten altsammen frugtbar land, dog på få steder noget sandet, men desuagtet med al flid dyrket. Om kvinderne i amtet siger Pontoppidan, at de mestensdel er arbejdsomme, så at man siger om dem: molboerne spinder, helgenæsboerne væver og de i Sønderherred binder.

Skanderborg-Åkær amter gik mod nord til og med Sabro herred, mod øst inkluderede det Hads herred, som alene udgjorde Åkær amt, der taget for sig selv var et af landets mindste amter kun omfattende 15 sogne. Navnet hidrørte fra Åkær herregods i Falling sogn, oprindeligt tilhørende Århusbispen. En del af amtmændene over disse to amter synes at have resideret i Skanderborg, således Jørgen Grabow, der i næsten 30 år, 1700-1728, var amtmand her. Da amtmanden havde vigtige tilsynsfunktioner over for ryttergodset, hvis administration for det skanderborgske distrikts vedkommende efter reformen i 1716 samledes i Skanderborg, var det naturligt, at han i det mindste ofte opholdt sig her. Indtil bortsalget af ryttergodset i 1768 optog dette et vældigt område inden for amtet med særlig administration; sammen med krigskommissæren og regimentsskriveren udgjorde amtmanden ryttersessionen, hvor alle vigtigere sager om fæsteforhold m.v. blev afgjort. I den store nordiske krigs første tid, da det endnu var bonden selv, der red for gården, er mange skanderborgske rytterbønder kommet vidt omkring, men mange vendte aldrig tilbage.

Tilbage står nu kun at nævne de sidste to amter, der administreredes sammen, nemlig Havreballegård og Stjernholm amter. At de havde fælles amtmand er påfaldende alene af den grund, at deres arealer er adskilt, idet Skanderborg-Åkær amter kiler sig ind imellem, således at amtmanden ikke kunne rejse fra det ene amt til det andet uden at skulle passere gennem et fremmed amt. Alligevel fungerede ordningen fra 1683 til 1799, og i hele perioden med undtagelse af de sidste fire år var det stiftamtmanden i Århus, der tillige var amtmand over Havreballegård og Stjernholm amter. Sidst tjente embedet som retrætepost for den afgåede statsminister Ove Høegh Guldberg, der fortsatte til udgangen af 1802 alene som stiftamtmand. Ved Stjernholm amts beskrivelse giver Pontoppidans Atlas en meget detaljeret gennemgang af bøndernes forhold, som det i høj grad kan anbefales interesserede at studere nærmere. Et par prøver kan måske stimulere appetitten. Om sædernes forbedring skriver han, at den foruden lovene skyldes den af Christian VI indførte konfirmation

»hvorved den gamle grove vankundighed for en stor del er blevet udryddet. Vel sker det undertiden, at et par svirebrødre kan pæle sammen og få hinanden ved ørene, men eksemplerne ere rare og af ingen konsekvens. I min ungdom var det almindeligt, at bønderne hver torvedag lå og sølede i købstaden indtil ud på natten«. Også om bøndernes spisevaner kan vi hente oplysninger her: »Føden består i rugbrød, undertiden når den frugt går i pris, blandet med ærter, vikker eller bygmel, som drøjer det meget og smager ikke ilde, dernæst i grød, vælling, ærter, kål, mælk, smør, ost, kød og flæsk, alt af deres eget tilæg, samt nogle få havevækster og tyndt øl«. Det sidste lyder jo ikke så godt.

Vi skal imidlertid videre frem mod nutiden og er nu nået til slutningen af 1700-tallet, til reformperioden, der også for amterne medførte indgribende forandringer ikke blot territorielt, men også hvad amtmændenes embedsforretninger angår. Som tidligere omtalt skrev den ældre instruks for amtmænd og stiftamtmand sig fra 1682. Et af de mest iøjnespringende træk ved bestemmelserne fra 1682 er den store forskel, der er på stillingen som almindelig amtmand og som stiftamtmand eller stiftbefalingsmand, som han også tituleredes. Stiftamtmanden skulle, foruden at våge over højhed og rettigheder i hele stiftet, kontrollere de øvrige amtmænd i sit stift og have opsyn med retsvæsenet, specielt birketingene. Vigtigt er det også at konstatere, at tilsynet med købstæderne i 1682 var blevet tillagt stiftamtmandene, der til kollegierne skulle indberette de sager fra byerne, som de ikke selv havde myndighed til at afgøre. Det var således en kort frihedsperiode, centraladministrationen gav byerne, og det skulle snart vise sig, at bystyret var kommet fra asken i ilden. Den nye kontrol blev mere effektiv, end den tidligere nogensinde havde været, og myndighederne skaffede sig efterhånden en ret indgribende indflydelse på alle betydelige foreteelser, valg, regnskaber o.s.v. Rent praktisk betyder ordningen, at man skal søge arkivalier om byernes forhold i stiftamtsarkiverne i denne periode, og der er mange til dels ubenyttede sager iblandt. Som noget specielt for stiftamtmandene skal det også nævnes, at de havde opsyn med den gejstlige jurisdiktion og sammen med bisp og provst med kirkernes indkomster og vedligeholdelse. Denne funktion som stiftøvrighed sammen med bisp har stiftamtmanden beholdt, efter at de andre særrettigheder og bemyndigelser i forhold til de øvrige amtmænd er bortfaldet. Nu er også titlen stiftamtmand borte — men stiftøvrigheden består. Blandt amtmændenes andre funktioner er det også vigtigt at lægge mærke til, at de før reformtiden var både tilsynsmyndighed og forvalter af skiftejurisdiktionen for selvejere og dermed ligestillede personer på landet uden for gejstligheden, en situation, der måske ikke var helt betryggende.

En begrænsning at statens udgifter har altid været et ønske, når der skulle spares, men for at kunne gennemføre en sådan begrænsning er det nødvendigt at have et nøje kendskab til udgifterne, i det mindste de faste og regelmæssigt tilbagekommende. For at skaffe klarhed over disse, udgik 14. jan. 1791 en kongelig resolution fra Finanskollegiet, hvori det hed, at Hans Majestæt allernådigst havde fundet det for godt at befale, at et bestandigt statsreglement skulle forfattes, hvori ikke alene alle embedslønninger og andre udgiftsposter skulle anføres med de summer, som virkelig udbetaltes, men som også skulle indeholde alle bestandige udgifter, således bestemte, som statens værdighed, forsvaret, bestyrelse og andre offentlige indretninger nødvendigvis udkrævede det.

I Rentekammeret havde man på det tidspunkt allerede i nogle år arbejdet på

en ny instruks fælles for alle amtmænd, men var her stødt på store vanskeligheder bl.a. på grund af de mange sammenlagte amtmandskaber og den deraf følgende forskellige størrelse af embederne. Man greb derfor med taknemmelighed lejligheden til at fremkomme med en længere indstilling om amtmændenes stilling og hele forhold dateret 6. august 1793 og underskrevet af blandt andre både Reventlow og Colbjørnsen. Indstillingen blev i alt væsentligt fulgt, og den 4. september 1793 udstedtes fra Frederiksborg Slot en kongelig resolution, som er grundlaget for den amtsinddeling, der med små ændringer har været i kraft i over 150 år, indtil 1. april 1970. Dette skulle i sig selv være grund nok til at se lidt nærmere på dens tilblivelse og indhold. Til offentlighedens kundskab kom sagen ved en såkaldt plakat angående amternes inddeling for eftertiden i Danmark af 15. juni 1794.

I mellemtiden havde man allerede taget fat på de administrative reformer, der skulle gennemføres ved samme lejlighed. En af disse bestod deri, at amtmanden skulle afgive sin skiftejurisdiktion. I Århus Stiftamts arkiv findes den originale skrivelse fra Danske Kancelli til stiftamtmand Høegh Guldberg i denne sag. Den er dateret 21. dec. 1793 og er et så smukt eksempel på kancellistilen før den forfaldt, at den fortjener at citeres. Dens ordlyd er som følger:

Hr. geheimekonferensråd og stiftsamtmand Guldberg, Århus.

Med dagsposten bliver Deres Excellence ved en fra kancelliet efter kongelig befaling udstedt plakat underrettet om, at skifteforvaltningen på landet i Danmark for så vidt samme hidindtil af amtmændene har været forestået, skal, i en del amter, strax overdrages til herredsfogederne og de kongelige birkedommere, samt at denne indretning efterhånden skal udstrækkes til alle steder i riget.

Dette sidste er dog ikke befalet at skulle iværksættes, sålænge de nu værende amtmænd vedblive i embederne, eftersom Hans Majestæt ikke vil betage nogen, imod sin villie, de indkomster, af hvilke han er i lovlig besiddelse.

Imidlertid, da det dog vil være Hans Majestæt behageligt, om denne nyttige indretning jo før jo heller overalt kunne blive indført, dels fordi skifteforvaltningen ikke passer sig med amtmændenes embeds værdighed, som nedsættes derved, at disse øvrighedsmænds handlinger og kendelser står under påanke for landstinget, der selv er en underordnet domstol, dels også fordi det ikke kan bestå med god orden, at den opsig, som loven pålægger øvrigheden, i hensigt til skifte- og overformynderivæsenet, er i den samme hånd, som de forretninger, over hvis udførelse skal våges, så skulle man, på grund af disse og flere betragtninger (især med hensyn på de besværligheder, distrikternes vidtløftighed selv medfører) hermed tjenstlig fornemme, om Deres Excellence ikke måtte findes villig til, straks at aftræde den Dem som amtmand betroede skifteforvaltning etc. etc.

På en sådan skrivelse kunne Høegh Guldberg ikke andet end frivillig svare ja!

Vi vender imidlertid tilbage til plakaten af 15. juni 1794 og dens forhistorie.

Den hidtidige amtsinddeling omfattede i alt 24 amtmandskaber, og som det hedder i Rentekammerets indstilling: »Ved at se på kortet over Danmark finder man straks, at disse amtmandskaber er betydeligt forskellige i størrelse (og) at nogle af dem har sådanne langagtige og ubekvemme figurer, som gør rejser omkring i samme længere og besværligere end behøvedes, når disse

amter, endskønt af samme indhold, havde mere rundede figurer«. Især henledtes opmærksomheden netop på stiftamtmandens vanskeligheder i Århus og på Dronningborg-Silkeborg-Mariager amter, »som giver et synderligt eksempel på en ubekvem figur«. Dette amt havde en størrelse på knap 58 kvadratmil,

medens Havreballegård og Stjernholm amter tilsammen kun udgjorde mindre end en trediedel, nemlig 17,5 kvadratmil. Endnu mere grelt blev forholdet ved en sammenligning mellem Ålborghus amts 94,8 kvadratmil og Møens amt på 3,2 kvadratmil! Imidlertid må også folkemængden tages i betragtning, og da er billedet af Østjylland knapt så grelt, idet Havreballegård-Stjernholm amter havde 20.878 indbyggere, Skanderborg-Åkær 27.734, men Mariager-Dronning-

borg-Silkeborg 36.873 personer. En vurdering af hartkornet giver nogenlunde samme billede. Efter afvejelse af en række faktorer når Rentekammeret frem til en gennemsnitsstørrelse på ca. 38 kvadratmil pr. amt og en opdeling af landet i 17 amter. For Jyllands vedkommende blev der tale om 9 amter, men der opstilles to andre forslag med henholdsvis 10 eller 8 jyske amter. De 9 jyske amter, der blev bragt i forslag, var Hjørring, Ålborg, Thisted, Viborg, Randers, Århus, Vejle, Ringkøbing og Ribe. Hvis man ser på størrelsen af de nye amter, således som de blev foreslået, kan man ikke undgå at blive imponeret over, hvor godt det er lykkedes at nå frem til amter af nogenlunde samme størrelse, hvadenten man ser på areal, folketal eller tønder hartkorn — eller rettere sagt, når man ser disse tal i forhold til hinanden. Middellarealet 38 kvadratmil har man naturligvis ikke kunnet holde i Jylland, da det var udregnet på grundlag af hele landet, og de jyske amter p.g.a. befolkningsspredningen og de magre jorder måtte blive større, når der også skulle tages hensyn til disse faktorer. I areal varierede de jyske amter fra 39 til 76,5 kvadratmil, i folketal fra 26.330 til 48.295 og i tønder hartkorn fra 14.227 til 23.116. Det er karakteristisk, at det er det mindste amt, Randers, der har det største antal tønder hartkorn, og det næstmindste amt, Århus, på 44,5 kvadratmil, der har det højeste folketal, nemlig 48.295 og det næsthøjeste hartkorn. Til gengæld har det største amt, Ringkøbing, laveste folketal, og det næststørste, Ribe, med 62 kvadratmil det laveste hartkorn. Man kan derfor kun sige, at amtsinddelingen var noget nær den bedst mulige efter datidens forhold, og det kan jo ikke lægges datidens planlæggere til last, at de ikke kunne overskue udviklingen 150 år frem. Resultatet er så meget mere imponerende, som planlæggerne frivilligt havde påtaget sig den ikke uvæsentlige begrænsning, at herredsgrænserne skulle respekteres. Sagen havde været overvejet, og det hedder i indstillingen, at en ligelig fordeling »ville vistnok fuldkomnere opnåes, når amtmandsskaberne kunne opdeles efter sogne uden hensigt til disses nærværende samling under herreder«. Imidlertid finder man besværet herved, vel at mærke for befolkningen, for stort, da den gejstlige inddeling, matrikuleringen og den retslige inddeling bygger på herrederne, »og disses grænser næsten er uforandrede fra de ældste tider og af landets indbyggere endnu almindelig bruges«.

Af de praktiske ændringer, der samtidig med reformen gennemførtes angående amtmandenes arbejdsområder, er det vigtigt i denne forbindelse at nævne, at købstæderne ikke længere skulle høre under stiftamtmanden, men under de respektive amtmand. For Århus amts vedkommende var der efter forslaget kun tale om byerne Århus (med 4052 indbyggere) og Skanderborg (med 573), idet Horsens (med 2221 indbyggere) var tænkt lagt under Vejle amt.

Inden vi går over til nærmere at betragte, hvorledes den nye inddeling kom til at tage sig ud i Århus-området, vil det være naturligt at nævne de to andre forslag. Ved forslaget om de 8 jyske amter var Randers amts område blevet delt mellem de omliggende amter, medens Århus amt mod syd havde måttet afgive et betydeligt areal. Til gengæld havde man fået hele Djursland. Ikke desto mindre var Århus amt blevet mindre, nemlig på 39,8 kvadratmil, men folketal og hartkorn større. Skanderborg by ville efter dette forslag være kommet til at høre til et meget omfattende Viborg amt. Ved forslaget om 10 jyske amter var den senere udvikling i store træk foregrebet, idet der var foreslået et Horsens amt omfattende Hjelmlev, Vor, Nim, Tyrsting, Vrads, Hids, Hatting

og Bjerre herreder plus købstæderne Horsens og Skanderborg. Dette amt ville være blevet på 46 kvadratmil, medens Århus amt var blevet Jyllands mindste med knap 32 kvadratmil. Lad os imidlertid igen vende os mod det forslag, der blev realiseret og spørge:

Hvorledes gik det efter forslaget de gamle amter? Værst var det, som man næsten kan tænke sig, gået ud over amtmandskabet med »den langagtige og ubekvemme figur« Dronningborg-Mariager og Silkeborg amter, der var blevet delt mellem ikke færre end fem af de nye amter, nemlig Ålborg, Viborg, Randers, Århus og Ringkøbing. De andre amter var derimod som helheder blevet indlemmet i de nye amter: Kalø amt i Randers, Stjernholm i Vejle og Skanderborg-Åkær sammen med Havreballegård i Århus. Det nye Århus amt var efter forslaget med et areal på 44,5 kvadratmil Jyllands næstmindste, efter hartkorn det næststørste og efter folketal, 48,295 i henhold til folketællingen 1787, det største. Det skulle bestå af ikke færre end 12 herreder, nemlig Galten herred fra Dronningborg amt, Sabro, Vor, Hjlemslev, Tyrsting, Gern og Framlev herred fra Skanderborg amt, Hads herred fra Åkær amt, Vester Lisbjerg, Hasle og Ning herred fra Havreballegård amt samt endelig Hids herred fra Silkeborg amt.

Hvorledes lod reformen sig gennemføre i praksis? I indstillingen fra Rente-kammeret havde man taget forbehold om tidspunktet for reformens gennemførelse, idet man anså det for mest praktisk at lade reformerne træde i kraft, når der ved embedsledighed skulle udpeges nye amtmænd. Herved ville man også kunne vinde tid og forberede deling af arkiverne, således at meget kostbart afskrivningsarbejde kunne spares. På den anden side måtte man se i øjnene, at det kunne trække ud med en fuldstændig gennemførelse af reformerne. Det viste sig imidlertid, at der allerede fra første øjeblik var en mulighed for at få hul på bylden, idet stiftamtmanden i Ålborg søgte afsked på grund af alder og svagelighed. Til hans efterfølger udnævntes september 1793 amtmanden over Dronningsborg-Mariager-Silkeborg amter Detlev von Pentz, og dermed var det amtmandskab, hvis deling skulle danne udgangspunktet for den nye inddeling i Midtjylland, frigjort. Til ny amtmand i Randers udnævntes amtmand Gersdorff fra Kalø amt, og allerede i maj 1794 var det nye Randers amt i hovedsagen etableret. Samtidig blev bestyrelsen af Galten herred overdraget amtmanden i Århus, og Gern og Hids herreder amtmanden i Skanderborg. Men dermed var kun begyndelsen gjort.

Som omtalt sad den tidligere statsminister Ove Høegh Guldberg siden 1784 som stiftamtmand i Århus. Efter sin forflyttelse hertil havde han, som den meget dygtige embedsmand han var, rygtet sit nye hverv med den største loyalitet og pligttopfyldelse. Han var imidlertid ved at komme op i årene og dertil plaget af sygdom. Dette foranledigede ham til i begyndelsen af 1795 at indsende en ansøgning om afsked som amtmand. Ansøgningen begrundes med, at en »seneslaphed« i den højre hofte, som i en del år havde gjort ham vedholdende gang- og arbejdsbesværlig, nu i hans 64. år således havde forværret sig, at han ofte ikke kunne gå. Dette var meget ubekvemt, da han ved de amtmændene tilkommende forretninger behøvede at være på færde. Dog anholdt han om, at han i betragtning af sin tro tjeneste i 34 år måtte beholde sit stiftamtmands-embede mod at afgive 300 rdl. af sin løn til efterfølgeren.

Ansøgningen blev bevilliget med virkning fra 1. april 1795, og det må ses som et tegn på særlig imødekommenhed overfor Høegh Guldberg, da en udlig-

ning mellem stiftamtmandskaber og amtmandskaber ellers var et led i reformen. Måske har det dog også været medvirkende, at sagen lod sig løse uden ekstra udgift for den kongelige kasse. Dette gik til på følgende måde:

Inden sin afgang havde Guldberg sikret sig en efterfølger, idet han havde truffet aftale med baron Frederik Julius Christian Güldenecrone til Vilhelmsborg, som var på ventepenge. I sin ansøgning fremhævede Guldberg denne, »hvis duelighed og retskaffenhed var bekendt«, og anbefalede ham som amtmand, idet han inderligt ønskede at blive det. Og økonomisk passede det så fint, at Güldenecrones ventepenge plus de 300 rdl., Guldberg gav afkald på, netop svarede til en amtmandsgage. Alle brikker i puslespillet syntes at passe, men man havde ikke taget i betragtning, at der også kunne være andre personer, der havde høje fortalere, og som skulle anbringes i en fordelagtig stilling. Og en sådan person meldte sig i skikkelse af den tidligere gesandt i Madrid Caspar Wilhelm von Munthe af Morgenstjerne. Efter sin afsked som gesandt var han gået på ventepenge med Kongelig Majestæts allerhøjeste løfte om at blive ansat i et passende embede. Som et sådant anså han amtmandsposten i Århus, og også han ville gerne nøjes med sine ventepenge plus 300 rdl. Bordet fagede, Guldberg måtte stå ved sit tilbud om at afgive de 300 rdl. til efterfølgeren, og den 31. marts 1795 blev Munthe af Morgenstjerne indstillet til posten. Det er lidt vanskeligt at danne sig et indtryk af hans egenskaber. Foruden gesandt var han officer og lollandsk godsejer. I Dansk Biografisk Leksikon omtales han rosende, men en samtidig forfatter, Rhode, kalder ham en Don Ranudo de Colibrados, og det kan ikke med den bedste vilje opfattes rosende.

Næste skridt til reformens gennemførelse fandt sted i 1799, hvor amtmand Hans Løwenhielm von Bülow i Skanderborg efter ansøgning fik bevilliget afsked med fuld løn. Dermed kunne det nye Århus amt foreløbig etableres, vel at mærke stadig med undtagelse af købstæderne, som Guldberg fortsat administrerede. Fra Stjernholm amt blev Bjerre og Hatting herreder udskilt til Vejle amt, som dermed også var intakt, medens Nim herred imod den oprindelige plan kom til Århus amt, der til gengæld mod nord afgav Galten herred til Randers. Århus amts landdistrikter bestod derefter af Sabro, V. Lisbjerg, Hasle, Framlev, Hjlemslev, Ning, Hads, Vor, Nim, Tyrsting, Gern og Hids herreder.

I 1801 rundede Høegh Guldberg de 70, og året efter, i december 1802, modtog han efter ansøgning sin afsked som stiftamtmand med en årlig pension på 3000 rdl. Meddelelsen herom blev personligt givet statsminister Reventlow mundtligt af kongen den 22. december 1802. I 1798 havde Guldberg købt hovedgården Hald ved Viborg, og her døde han 7. febr. 1808.

Munthe af Morgenstjerne havde først måttet klare sig med 900 rdl. årlig, men var i 1801 nået op på 1500 rdl. Denne gage blev imidlertid af Rentekammeret karakteriseret som aldeles utilstrækkelig i nærværende kostbare tid og på så dyrt et levested som Århus, når man skal leve med den anseelse, som embedets værdighed kræver. Han blev nu fra 1. jan. 1803 udnævnt til stiftamtmand og fik tillagt yderligere 700 rdl. — besynderligt nok netop den sum, som Høegh Guldberg havde måttet afgive. Igen havde den kongelige kasse klarret sig uden ekstra udgifter. Samtidig overtog den nye amtmand tilsynet med købstæderne inden for sit amts grænse og af Horsens, som dermed imod den oprindelige plan gled ind under Århus amt. Først da, efter en overgangsperiode på næsten 10 år, var Århus som det sidste jyske amt endelig etableret.

Om administrationen i de følgende år er der ikke meget at sige. Allerede i 1804 gik Munthe af Morgenstjerne af, idet han vendte hjem til sine lollandske godser som stiftamtmand over Lolland-Falster. Den tidligere kandidat til posten i Århus, baron Frederik Julius Christian Guldencrone, der 1799-1801 havde været amtmand over Randers amt, fik sit inderlige ønske opfyldt og blev stiftamt-

Ove Høegh Guldberg. Efter maleri i Horsens Statsskole.

mand i Århus. Det ligger nær at sætte disse to forflyttelser i forbindelse med den nye bestemmelse, at amtmændene skulle bo i de købstæder, som amterne er benævnt efter.

Der har i det foregående ikke været sagt meget om amtmændenes efterladenskaber, deres arkiver, men såvel fra Århus stiftamt med Havreballegård og Stjernholm amter som fra Skanderborg og Åkær amter er der et stort og værdifuldt materiale bevaret, tilsammen op imod 800 bind og pakker. Selvom det er et stort materiale, er arkivet dog langt fra at være fuldstændigt bevaret, men fra tiden efter 1803 kan vi regne med, at så godt som alle skriftlige efterladenskaber fra amtsadministrationen er bevaret. Fra tiden 1803-1850 i alt 1200 bind og pakker og fra 1850-1940 omkring 7000 bind og pakker, hvortil kommer Skanderborg amts sager 1824-1867 ca. 800 enheder. Facit bliver ca. 10.000 bind og pakker i alt fra amtsadministrationen i Århus-området, hvilket svarer til omkring 1 kilometer hyldeplads på landsarkivets reoler.

Gamle Skanderborg amt var som omtalt i 1799 blevet opslugt af Århus amt. Dette amt, som var Jyllands folkerigeste, har været meget stort og kompliceret at administrere. Med udgangen af 1821 udskiltes Hids herred til Viborg amt, men til gengæld overførtes Vrads herred fra Ringkøbing amt. Hvis man ser på

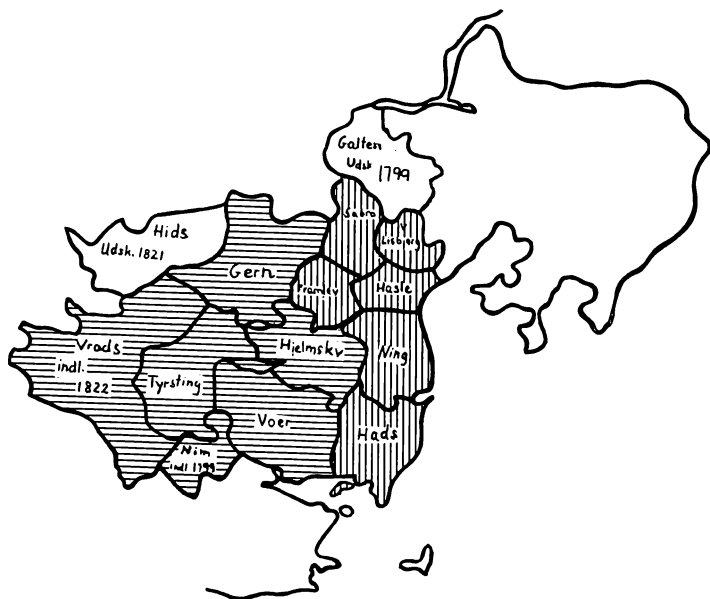
kortet, er det klart, at set fra synspunktet Århus som administrationssæde er der ikke tale om nogen forbedring, men er mageskiftet tænkt som en forberedelse til deling af Århus amt, får det mening, og det varede da heller ikke lænere end to år, før denne deling fandt sted ved en kongelig resolution dateret 9. marts 1824 og udsendt af Rentekammeret 18. marts. De to amter kom hver til at bestå af 6 herreder med hver sin amtstue. Århus amt bestod derefter af herrederne: V. Lisbjerg, Hasle, Ning, Hads, Sabro og Framlev og blev dermed i areal langt det mindste. Til Skanderborg amt kom Hjelmlev, Gern, Tyrsting, Vrads, Vor og Nim herreder samt købstæderne Skanderborg og Horsens, i alt 1719 km² og mere end dobbelt så meget som Århus amt med 804 km². Kun øen Endelave skiftede derefter amt, idet den i 1838 overførtes fra Århus til Skanderborg amt. De to amter havde dermed omsider fundet deres om man så kan sige »klassiske« form, som de har haft først som amter, en overgang derefter kun som amtsråds kredse og tilsidst igen som amter, indtil dette nu er forbi.

Det kunne være fristende at give en topografisk karakteristik af de to amter i lighed med den som findes af de gamle amter i Pontoppidans Atlas, men det vil falde uden for rammerne. For den tid, der kommer nu, er kilderne ellers fyldige og gode, både de arkivalske og de trykte. Af de sidste er der for Skanderborg amts vedkommende særlig grund til at henvise til den beskrivelse, som J. C. Schythe i 1843 udarbejdede på foranledning af Det kongelige Landhusholdningsselskab og for begge amters vedkommende til skildringerne i de vekslende udgaver af Trap: Danmark, hvoraf første udgave udkom i 1858-60.

Næste naturlige holdepunkt i en fremadskridende skildring af de to amters historie bliver året 1842. I 1837 havde købstæderne fået deres kommunallov, som sikrede borgerne medbestemmelse i alle vigtigere anliggender, og den 13. august 1841 udstedtes forordningen om landkommunalvæsenet, hvorefter hvert sogn skulle have sit sogneforstanderskab, hvert amt sit amtsråd. Selv om vi i dag ikke ville kalde valgordningen til amtsrådene demokratisk, betød den dog et væsentligt fremskridt og imødekom i alt væsentligt tidens krav og forventninger. Amtmanden var født formand for amtsrådet, og desuden skulle Danske Kancelli vælge en af amtets provster til rådet. Derudover havde to lensbesiddere fra hvert amt sæde i amtsrådet. De øvrige 6 medlemmer valgtes af beboerne, således at sædegårdsejerne valgtes 2 eller 3, sogneforstanderskaberne de øvrige 3 eller 4 medlemmer. For at være valgbar skulle man enten eje mindst 4 tdr. hartkorn ager og eng eller være fæster af 5 tdr., visse forpagtere kunne dog også vælges. Amtsrådene skulle optage deres virksomhed i maj 1842, og i foråret samme år fandt valgene sted. Takket være det faktum, at både Skanderborg og Århus amtsråds forhandlingsprotokoller er bevaret fra begyndelsen, kan man få god besked om deres arbejde, men også den trykte litteratur har væsentlige bidrag. Det gælder især de store artikler i Østjysk Hjemstavn af pensioneret lærer Kjeld Jensen, Skanderborg. I årbogen fra 1938 behandler han amtsrådsvalg og amtsrådsmedlemmer i Skanderborg amtsråds kredse gennem 100 år, og i 1941-42 følger to tilsvarende artikler om Århus amtsråds kredse.

Begge amtsråd afholdt deres første møde 30. maj 1842. I det første amtsrådsmøde i Århus deltog lensgreve Jens Chr. Carl Krag-Juel-Vind-Frijs, medens den anden lensbesidder, baron Ove Güldenchrone til Vilhelmsborg, havde meldt forfald, hvad han for øvrigt gjorde til samtlige møder. Lensgreve

Frijs derimod var i de næste 10 år en flittig og aktiv deltager i amtsrådets møder, indtil lensbesiddernes ret som fødte medlemmer bortfaldt i 1852. Formand var stiftamtmand Rosenørn, og gejstligt medlem provst Magnussen i Lyngå-Skød, der forøvrigt som ung havde været huslærer på Frijsenborg for grev Frijs' børn. Som valgte medlemmer indtrådte ritmester Friis til Lyngbygård, prokurator Ingerslev til Marselisborg, sognefoged Jens Andersen i Øs-

▨ Skanderborg amt 1824—67 og 1942—70.

▧ Århus amt i samme perioder.

De skraverede felter udgør tilsammen Århus amt 1822—24 og 1867—1942.

terby, proprietær Secher på Faurgård, møller Niels Langballe i Grundfør mølle og proprietær J. P. Wittusen på Gammelgård.

Formand for Skanderborg amtsråd var amtmand Hans Lindholm og gejstligt medlem provst Schinnerup i Blegind. Da grev Frijs var optaget af mødet i Århus, var ingen lensbesidder mødt. De valgte medlemmer var jægermester de Thygeson til Mattrup, hofjægermester Rosenkrantz til Sophiendal, forligskommissær Frich på Rosenlund, godsforvalter Peter Hansen på Sønderskov i Klovborg sogn, proprietær Rasmus Langballe på Kiilsgård og ritmester Norup på Handstedgård. I stedet for hofjægermester Rosenkrantz, der havde meldt afbud, var mødt suppleanten, proprietær Abell til Rask. Alle var forstandige og dygtige mænd, men noget repræsentativt udtryk for amtets befolkning kan man dårligt kalde dem.

Det kunne måske have en vis interesse at se, hvad amtsrådene beskæftigede sig med på deres første møde. I Århus startede man med vigtige spørgsmål om fordeling af bidrag til amtsfonden og gik derefter over til vej-, sygehus- og fattigvæsens-drøftelser. I Skanderborg synes mødet at have været knap så godt tilrettelagt, idet man begyndte med en række mindre væsentlige sager om afholdelse af markeder i Låsby, Voer og Linå, hvorefter man fortabte sig i en

meget vidtløftig drøftelse af bevillinger til træskomagere og pottemagere i Linå og Dallerup sogne. Først nederst på dagsordenen kom spørgsmålene om repartitionsfond og fattigkasse. Dog nåede man også her at træffe den vigtige beslutning, at ekstrakter af forhandlingerne skulle offentliggøres i Skanderborg Amtstidende. Det er tiltalende at se, at man fra første færd har ønsket offentlighed om amtsrådets virke.

Da amtsrådenes historie er indgående behandlet i de nævnte artikler i Østjysk Hjemstavn, er det ikke nødvendigt at gå nærmere ind på dette emne. Vi springer derfor frem til tiden efter 1864. Amtmand over Skanderborg amt var baron Bille Brahe, som under krigen var blevet arresteret og sendt til Rendsborg som fange, da han havde nægtet at hjælpe tyskerne med udskrivning af ekstraskatter. Efter krigen vendte han dog atter tilbage til sit amt. I Århus amt havde ejeren af Moesgård, Torkild Christian Dahl, afløst den ineffektive stiftamtmand J. A. Graah, og amtet havde dermed fået en særdeles dygtig embedsmand som leder. Også på andre punkter var stiftamtmand Dahl en betydelig personlighed. Han havde således tidligere været medlem af landstinget og rigsretten, var medstifter af Jysk historisk-topografisk Selskab og havde vidtspændende kulturelle interesser.

I foråret 1867 drøftede rigsdagen forskellige lovforslag, bl.a. den nye lov om landkommunernes styrelse og lov om valg til rigsdagen. Under drøftelsen af den sidste var man inde på valgkredsens forhold til amternes størrelse, og det er muligt, at denne drøftelse eller ting i forbindelse med amtsrådenes stilling har haft betydning for det der nu skete, nemlig en sammenlægning af de to amter. Det er dog ikke lykkedes at finde noget konkret om baggrunden for denne beslutning, som blev offentliggjort ved en bekendtgørelse af 31. juli 1867. Amtmand Bille Brahe blev forflyttet til Holbæk amt, og T. C. Dahl blev amtmand over det nye »storamt«. Kontorforholdene i Århus var imidlertid dårlige, og regeringen fandt, at de udarbejdede forslag til en ny amtsbygning i Århus var for kostbare. Dette var en af grundene til, at Skanderborg, hvor pladsforholdene var bedre, blev valgt som sæde for den nye administration. Dette kom ikke amtmand Dahl tilpas og har uden tvivl været medvirkende til, at han allerede året efter søgte sin afsked af helbredshensyn. Det vidner imidlertid om hans placering i befolkningens bevidsthed — og er så vidt vides enestående — at han efter sin afgang indvalgtes i amtsrådet, hvor han sad til sin død 1872. Som amtmand var han blevet efterfulgt af sin knap så betydelige yngre broder Carl August Dahl, der imidlertid allerede i 1870 måtte tage sin afsked p.g.a. svagelighed. Han døde samme år.

Som ny stiftamtmand tiltrådte 1. april 1870 en markant personlighed, sønderjyden Theodor August Regenburg. Han havde spillet en væsentlig rolle for den danske administration af Sønderjylland mellem krigen bl.a. ved udstedelsen af de såkaldte sprogreskripter om skole- og kirkesproget i Mellem-slesvig. Han havde stærke historiske og sproglige interesser, udnævntes 1879 til dr. phil. honoris causa ved Københavns Universitet og efterlod ved sin død 1895 en stor bogsamling, som blev testamenteret til Århus Katedralskole, hvorfra den i 1902 blev indlemmet i Statsbiblioteket. Regenburg var amtmand til 1894, og i hans tid høres ingen røster om en ny adskillelse til to amter, men i begyndelsen af dette århundrede dukker de frem.

Den første henvendelse indgik i marts 1904 til Indenrigsministeriet fra Gammel Århus amts sognerådsforening, der enten ønskede amterne adskilt

eller amtmanden flyttet til Århus. Ansøgningen blev stærkt støttet af stiftamtmand C. V. J. Dreyer og af ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet, medens samtlige lokale myndigheder og kommunale organisationer fra Skanderborg og omegn gik imod. Der skete imidlertid ikke videre i sagen, og i 1906, 1909 og 1915 kom der fornyede henvendelser fra Århus. I 1919 kom sagen frem i Folketinget og blev i de følgende år behandlet, uden at der kom noget ud af det. I 1922 blev et nyt forslag støttet af sognerådene i begge amtsråds kredse, af provsterne i Gl. Århus amt og af amtslægen i Århus, stadig uden resultat, men i 1926 var sagen dog så langt fremme, at der ved Valdemar Hvidts udnævnelse til stiftamtmand blev taget forbehold med hensyn til en evt. deling af embedet. Samtidig med embedets besættelse blev der ved Indenrigsministeriets bekendtgørelse af 15. juni 1926 under ledelse af den kongelige borgmester i Århus oprettet en særlig kontorafdeling i Århus til aflastning af amtmanden. Under kontoret sorterede sager fra Århus by og amtsråds kredse og enkelte sogne omkring Frijsenborg vedrørende familie-, arve- og formueret, næringsret med undtagelse af beværtersager på landet, veterinærsager, militærsager og enkelte andre mindre grupper, således at overøvrighedsforretningerne stod under stiftamtmandens tilsyn. Embedet som kongelig borgmester i Århus var det sidste af sin art i landet, og da det fra 1. okt. 1939 stod ledigt efter borgmester K. Holchs afgang, var det naturligt at søge det nedlagt samtidig med en deling af amtet. Embedet blev imidlertid bestyret af amtsfuldmægtig Malta Müller, men 27. maj 1941 fremsatte daværende indenrigsminister Knud Kristensen sit forslag i Folketinget. Den 22. december 1941 blev forslaget vedtaget, og fra 1. april 1942 genoprettedes Skanderborg amt i sit gamle omfang, det vil sige Gern, Hjelmslev, Vrads, Tyrsting, Vor og Nim herreder. Som amtmand udnævntes kontorchef i Indenrigsministeriet E. F. G. Schau, medens stiftamtmand Hvidt fortsatte i Århus stiftamt.

Den 1. april 1970 ophørte Skanderborg som amtsby og dermed som administrationsæde. Det er udviklingens ubønhørlige krav, og på mange måder bryder den nye amtsinddeling med traditionerne. Så langt tilbage vi kan følge administrationshistorien, har Skanderborg været sæde for varetagelse af de kongelige eller centraladministrationens interesser i Jylland, også længere end Århus, og så langt tilbage vi kan følge det, har herrederne dannet de afgørende grænser, men også herredsinddelingen bryder den nye amtsinddeling med, og opnår dermed »vistnok fuldkomnere sit mål, når amtmandskaberne opdeles efter sogne«, for at citere Rentekammerets betænkning fra 1793. De nye storkommuner overtager mange væsentlige dele af administrationen, for ikke at tale om amtskommunernes funktioner. Amtsreformen af 1970 kan synes et brud så radikalt med fortiden, at man ikke synes tidligere at have oplevet noget lignende. Og dog, nissen flytter med, og vi kan ikke frigøre os fra historien, selvom vi prøver på det. Det er måske nok kun et kuriosum, men alligevel tankevækkende, at Århus storkommune og Odder kommunes områder på det nærmeste er identiske med Havreballegård og Åkær amter! Det vil således være forkert at hævde, at der er tale om et fuldstændigt brud — man kunne måske snarere sige, at ringen er sluttet.

RATHLOUSDALS SEVÆRDIGHEDER VED ÅRHUNDREDSKIFTET

AF EJNAR JØRGENSEN

»En lindealle, en af landets skønneste, forbinder Odder by med herregården Rathlousdal. I sin tid, da ejerne boede på gården, da alt blev vedligeholdt, var megen herlighed og skønhed samlet på dette sted.«

Alleen ved Rathlousdal. Til højre Skægs Mølle.

Omtrent sådan begyndte sognepræst L. Meldgaard en radiotale om Rathlousdals Park i 1935. Man kan ganske vist tale om forfaldets skønhed, men det er altid vemodigt at se. Og vi, der lever nu i 1969, fik det største forfald at se 1950, da hovedbygningen blev sløjftet med jorden — totalt. Kun fire i 1910 opførte villaagtige pavillonbygninger er bevaret og tjener nu som bolig for ejeren, skovrider m.v.

I efteråret 1969 traf jeg den 82-årige smed Johannes Lauersen, Odder, som jeg kendte lidt til i forvejen, og det må jeg sige, han kunne fortælle, fortælle om Rathlousdal, som få vist kan. Det blev til fire dages ture, hvor vi så rester fra fortiden og steder, hvor tingene havde stået eller ligget. På det historiske egnsarkiv fandt jeg gode billeder fra fortids dage, men ikke af alt. Mine læsere

får tilgive, at 8 er tegninger, som jeg måtte fremstille efter Lauersens forklaringer på stedet. Efter denne indledning vil vi så høre, hvad Johannes Lauersen fortalte mig på disse ture:

Mine forældre kom fra godset Rosenvold ved Vejle fjord til Rathlousdal 1887. Han var smed, og min mor var kokkepige i herskabskøkkenet. De blev gift i Horsens, og min far lånte en stiv vogn og heste på Rathlousdal for at

Smedjen ved Rathlousdal. Christian Mikkelsen fot. 1965.

hente møbler og min mor. Da hun så køkkenet med lergulv og åben skorsten, græd hun, men det varede ikke længe, inden et nyt komfur og gulv kom ind.

Værkstedet var bindingsværk, meget faldefærdigt. En ny smedje blev bygget nærmere vejen 1901. Den står endnu, men bruges ikke mere. I den gamle var der boremaskine og drejebænk lavet af træ og trukket af et hjul med et sving. Akslen gik i to lejer på to pæle, som var gravet ned i jorden. Alt værktøj var hjemmelavet: skruestik og hamre, som dog blev meget forbedret ret hurtigt.

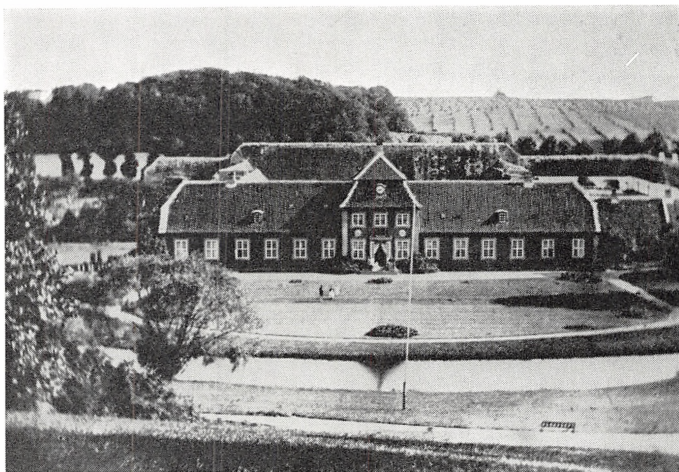
Min far, Jørgen Lauersen, bestemte arbejdstiden. Den var fra seks morgen til seks aften med 1½ times middag. Når det var mørkt om morgenen, fik vi kaffe og to stykker mad. Kl. 8½ frokost: 1 skive brød med kød og en med ost. Middagen bestod af to retter mad. Kl. 3 kaffe og 1 stk. mad. Aftensmad kl. 6½, når vi var vasket: pålægsmad og the.

I mørketiden blev der om morgenen lavet hestesko af gamle sko. To gamle blev slået sammen, efter at de var blevet rødglødet i essen. Vi var 3 til at slå: to forhamre og en håndhammer. Om aftenen blev der lavet sko af nyt jern, 14-16 stykker.

Der blev også lavet svenskharver med 5 til 11 tænder, sæddækkere med 24 til 32 tænder, letharver med 24 til 60 tænder og svingplove. Også stive vogne, hvor vi selv smedede aksler og afdrejede dem til fjedervogne, ponyvogne og charabanevogne.

Priserne var små, f.eks.: 4 ny sko 180 øre, 4 gamle sko omlagt 80 øre og et plovskær tyndet 20 til 25 øre.

Min far forpagtede smedjen og beboelseshuset af Rathlousdal. Lejen var 150 kr. årlig, og han arbejdede både for stamhuset Rathlousdal og for private i 55-56 år. Her blev jeg født 1888 og udlært til smed hos min far. Vi havde meget at bestille. Foruden min far og mig havde vi en svend og to lærlinge. Min far var særlig dygtig til at sko heste; man kom langvejsfra for at få heste skoel.

Rathlousdal set fra nord o. 1900.

Som dreng legede jeg med hofjægermester Emil von Holstein Rathlous ældste søn A. V. R. Huno von Holstein Rathlou. Vi var gode venner. Ved faderens død 1919 tilfaldt stamhuset ham. Han rejste senere til Canada og meddelte overretssagfører Dyrhund privat generalfuldmagt til bestyrelse af godset. Vi skal dog høre lidt mere om Huno fremover.

Rathlousdal ligger egentlig på en ø. Fillerup å løber både syd og nord om hovedbygningen, og en bæk fra dyrehaven løber ud i den nordlige del af åen.

Her er et billede af Rathlousdal fra gammel tid (opbevares på egsarkivet). Og i forbindelse med det en skitse af bygningerne og deres indretning udarbejdet efter J. Lauersens vejledning.

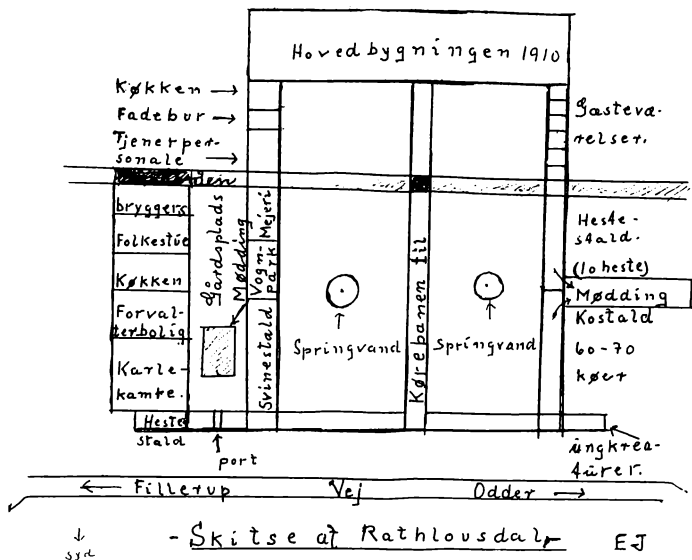
Vi vil nu følge skovvejen, der i sving fører helt op til Dyrehaven. På venstre hånd ligger et meget bakket, skovbevokset landskab, der engang havde visse seværdigheder, vi nu skal høre om.

Nær ved Fillerup ås nordre arm lå engang et udklækningshus, hvor man udklækkede ørreder. Det rindende vand, der kom fra en brønd i skoven, førtes gennem rør til huset til udklækningsbassinerne.

Rognen blev hentet af skytten Højer og hans elev. Fra Assedrup og ud til fjorden trak de i gydetiden våd og fangede ørreder. Der blev strøget rogn fra hunørrederne og mælke fra hanørrederne. Begge dele kom i en transportspand med vand i, og ørrederne blev så sat ud igen.

Efter udklækningen blev yngelen udsat i åen helt oppe fra Fillerup og i bækken, der kom fra skoven. Ethvert spor af udklækningshuset er borte. Det var ca. 4 m langt og 3 m bredt.

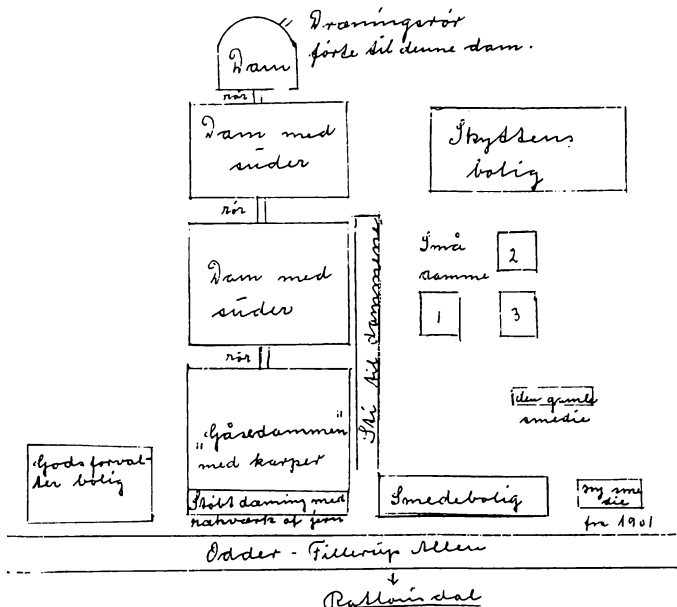
Men ikke langt herfra lå der et par ørreddamme i størrelse 10 x 4 m. De var indhegnet med svær ståltråd og pigtråd øverst. I disse damme blev der sat

færdigudklækkede ørreder til eget brug. Om sommeren blev de fodret med lunger, som hang i ståltrådskurve over dammene. Om vinteren blev der hugget nogle huller i isen, og i disse blev der sat halmneg.

At man på Rathlousdal holdt meget af fiskeretter, også af andre fisk end ørreder, viser følgende:

Mellem godsforvalterens bolig og den gamle smedjebolig var der en dam, Gåsedammen kaldet, hvori der var karper, og oven for denne to damme med

suder. De tre damme fik frisk vand fra en lille dam, hvori drænrør udmundede. Disse fisk blev også fodret med lunger fra slagteriet i Odder.

Lidt vest for den midterste dam var der tre små damme med fisk i spise-størrelse. I disse små damme satte man de største suder og karper, når man tømte en af de store damme for vand. Fra sådan en lille dam kunne herskabel så få fisk, når de ville, eller hvis der skulle være gilde med fiskeretter. Det var skyttens bestilling at passe disse fiskedamme.

Dammene er nu tilgroede med dunhamre, dunnevoller kaldte min fortæller dem.

Dukkehuset

Lidt nord for udklækningshuset lå Dukkehuset nær ved skovvejen. Det havde børnene at lege i dengang. Da det har delt skæbne med udklækningshuset, må vi nøjes med et grundrids, som min fortæller husker det:

Det var bygget i schweizerstil (bindingsværk med svalegang) og tækket med blåtag. Køkkenet havde komfur med skorsten, og pigerne stegte de fisk, vi havde fanget, og kogte kartofler dertil. Var det godt vejr, spiste vi ude, ellers i stuen. Huset var 10 x 7 alen.

Jeg har spist med i Dukkehuset flere gange. Min gode ven Huno von Holstein Rathlou og jeg legede jo meget sammen. Til eftermad — i jordbærtiden — ville vi jo gerne have jordbær med fløde, men det var desværre bestemt antydet for os, at jordbærhaven var tabu, som vi ikke måtte berøre. Engang havde vi overtrådt det strenge forbud og nød de dejlige bær. Men ak og ve! Hvem kom, så og afslørede os? Børnenes lærerinde Miss Spotting, en engelsklærerinde, der underviste børnene på godset. Nå da da, hvor fik vi skænd.

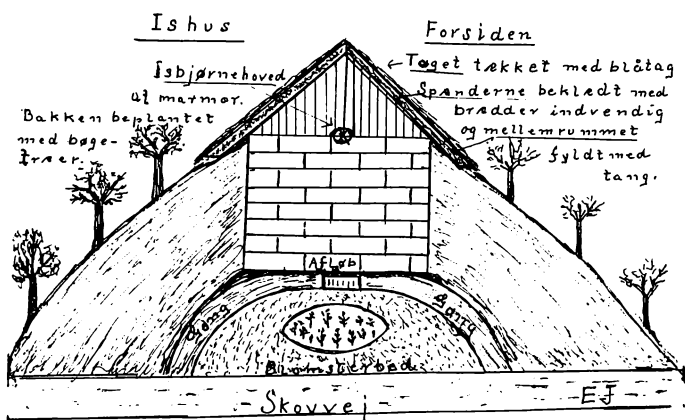
Langs skovkanten og vejen fra udklækningshuset til Dukkehuset var der mange natursten, bl.a. mange sten brugt som slibestensredskaber. Hofjægermester Emil von Holstein Rathlou havde en stor stensamling på sit kontor. Mange somre sejlede han ud med skibet Ekko, og flere af byens borgere var med, bl.a. lærer Godsted og fabrikant Gall, landinspektør Eriksen og flere. De gravede efter flinteredskaber i 8 til 10 dage, og de boede på skibet. Efter hans død blev samlingen sendt til København og solgt der.

Datidens dybfryser — ishuset

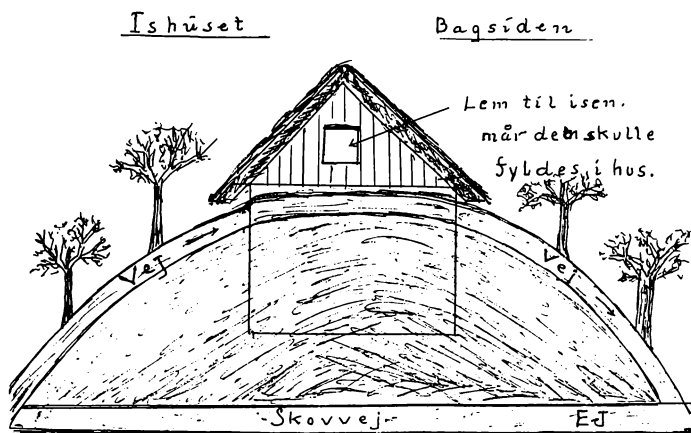
Efter Dukkehuset kom ishuset. Det lå ind i bakkeskråningen ved skovvejen. Væk er det nu, men i hine tider erstattede det nutidens dybfrysere. I parentes bemærket havde jo hvert mejeri i Danmark et ishus.

Rathlousdals ishus var opført af tilhugne kampesten, 6 m langt og 3 m højt. Spænderne var beklædt med brædder både indvendig og udvendig og mellemrummet fyldt med tang. Det var tækket med blåtag. På spændernes indvendige sider var der kroge, hvor vildtet og kødmad kunne hænge. Også spærene i gavlene var beklædt på begge sider og mellemrummet fyldt med tang. I forsidens gavl var et fint forarbejdet isbjørnehoved af marmor. Undertiden dryppede der vanddråber fra dets næse ned i afløbsristen, der også tog vandet fra ishusets bund. Bakken var beplantet med bøgetræer, de gav jo skygge. Også et pænt blomsterbed og græsplæne var anlagt ved husets forside.

På ishusets bagside ses en luge, der kunne åbnes, når huset skulle fyldes med is. En vej fra skovvejen førte derop.

Ishuset var ca. 6 m lang og 3 m høj til taget.

Frugthaven og dyrehaven

Efter ishuset følger frugthaven, frugtbanken kaldet, på ca. 1 td land. Den strakte sig næsten op til dyrehaven og ca. 100 m vest for skovvejen. Der stod 5-6 store valnøddetræer og mængder af æble- og pæretræer. Jeg husker, der blev plukket frugt ned til godset.

Og er vi da nået frem til den store dyrehave, der i sin tid var indhegnet med ståltråd gennem skoven helt ned til Skægs Mølle. Derfra med enebærstokke — købt i Sverige — de var to meter høje og gik fra Skægs Mølle til Kokhuset (nu Ulvsborg) og derfra til skellet af den første gård i Fillerup, så til søen ved Rathlousdal og videre til Langholt (sletten) ved skovvejen, hvor vi nu står.

Indkørselen til dyrehaven bestod af to solide låger med overliggere. Deres hængsler drejede sig om et par svære nedgravede egetræsstolper. Der var altid godt aflåst. Ved venstre side var en drejelåge til gående. Kun én ad gangen kunne gå gennem den.

Inde i dyrehaven lå et hus af egetræ med lodrette stolper og vandrette planker. Det var ca. 8 alen langt og 4 alen bredt. Det kaldtes Koldinghus og skulle, efter hvad ældre folk fortæller, være ført hertil fra Kolding slot, da det brændte. Her blev det brugt til foderhus for dyrene om vinteren. Dyrene

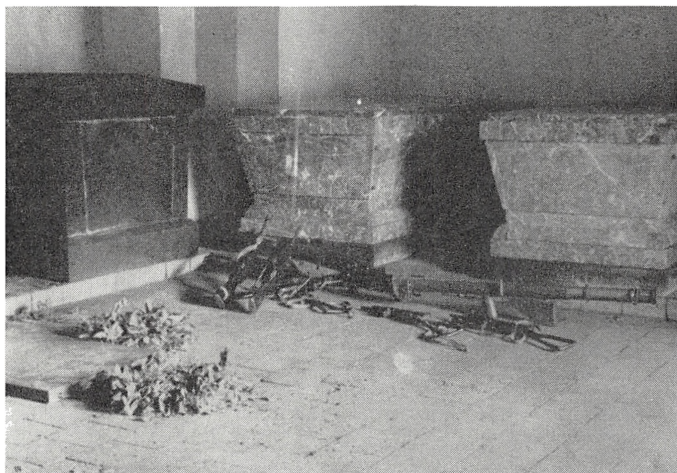
Kapellet. Otzen fot.

skulle række over de vandrette planker og æde foderet — antagelig mest hø. Kunne de ikke nå det, blev der taget en planke af.

Man kunne let se, at det var gammelt egetræ, fordi det var meget mørkt, udsat for vejr og vind gennem mange år. Der var både kronvildt, dådyr og rådyr i denne store dyrehave. Også en fasangård havde man i nærheden. Nu er både indkørslen og indhegningen borte.

Kapellet

Nær dyrehaven ligger kapellet, Rathlouernes sidste hvilested. Dog står der jo tre sarkofager i Gosmer kirke med Rathlouer, fordi Rathlousdal og Gersdorffslund jo engang har hørt sammen.

Interiør fra kapellet.

Men i Rathlousdals kapel, der tilsyneladende er bygget ind i en stor gravhøj, står seks sarkofager, tre af marmor og tre af granit. Desuden ligger der tre mindeplader på gulvet, under dem står urner med aske af dem, der ville brændes. Den sidste urne er Huno von Holstein Rathlous (min fortællers gode ven). Oven på kapellet var et pyramideformet støbt tag, der gik op i en spids og var forsynet med ruder. Når portene stod åbne, kunne man herfra se sarkofagerne.

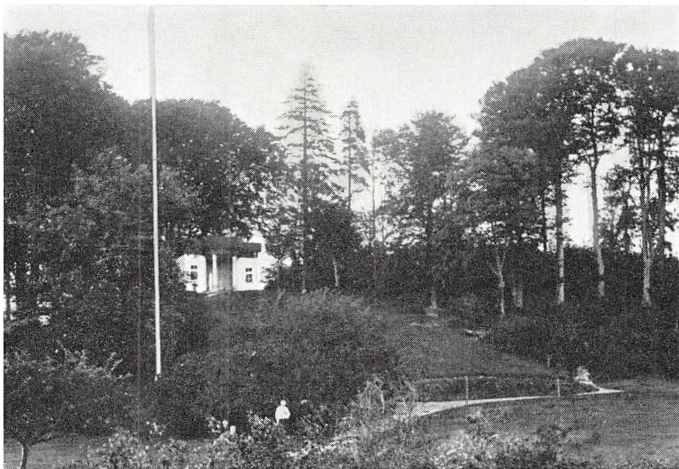
Men på grund af hærværk blev kapellet lukket. Ruder og støbejernsstativet blev knust, folk kravlede over jernlågerne og brækkede blade af sølvkransene på kisterne. Man fandt de afbrækkede sølvblade på vejen til kapellet. Før i tiden stod portene altid åbne, og jerngitterlågerne hindrede folk i at komme ind til sarkofagene. Nu er det pyramideformede tag erstattet af et stort tungt cementlåg, og portene er forsvarligt lukkede. Det er sørgeligt, at sligt hærværk kunne finde sted i 40erne eller 50erne af vort århundrede.

På det første billede ser vi kapellet med den hvide portindgang. Det andet billede er fra kapellets indre, og det er historisk fra krigen 1940-45. Mens tyskerne boede på Rathlousdal, anede de ikke, at den danske modstandsbevægelse tog kapellet i brug til noget andet. Billedet er sikkert taget efter krigen. Her ses Viggo von Holstein Rathlous Sarkofag, hvor modstandsbevægelsen og politiet i Odder gemte en del af deres illegale våben. Ejendommeligt nok viste dette sig at være den eneste af de seks i kapellet værende sarkofager, der var anvendelig til formålet.

Sydøst for kapellet lå en festplads med faste borde og bænke, hvor foreninger og gæster nød deres medbragte mad. Der var endog en talerstol, hvorfra der kunne holdes taler, og ofte viste stamherren sig selv på pladsen, drak øl med gæsterne og snakkede op med dem.

Templet

På en høj bakketop nord for hovedbygningen lå templet, et lysthus, hvorfra man kunne se helt over til Ondrup. Fire søjler bar templets tag, og foran det stod en dame udhugget i marmor. I hånden holdt hun en skål (en offerskål antagelig). Fra en smuk afrundet kampestensmur ved bakkens fod førte to stier op til toppen. På de stejleste steder var der trappetrin af tilhugne kampesten. De ligger der endnu, men templet er borte. Bag templet lå en dam, der fik vand fra skovbækken, der kom fra dyrehaven. To hæverter pumpede van-

Templet.

det op i dammen. Fra denne var der nedlagt rør ned til godset til et springvand. Faldet fra tempeldammen var så stort, at det sprang lige så højt som hovedbygningen, og strålen plaskede ned i Fillerup ås nordlige løb.

Hver søndag og ved festlige lejligheder var dette springvand i gang.

Obelisk

Den engang så smukke have ved Rathlousdal blev anlagt af Schack-Rathlou, en overgang Danmarks statsminister. Han arvede den efter sin tante, den 90-årige gehejmerådinde, der døde 4. april 1771. Han fuldførte ikke alene Rathlousdals ombygning, som hans gamle tante havde påbegyndt, men anlagde den pragtfulde have, hvor mange kunstkendere blev taget med på råd.

Alt tegnede lyst og godt for ham og hans hustru, men for store sorger blev de ikke forskånet. Elleve børn kom for tidligt til verden eller døde kort efter fødselen. Kun det ældste barn, Dorothea Sophie — opkaldt efter den gamle gehejmerådinde — nåede at blive voksen og gift med general Haxthausen. Men hun afgik ved døden kun 20 år gammel år 1778. Danmarks store billedhugger Wiedewelt lavede den smukke marmorsarkofag til hende, som endnu står i Gosmer kirke sammen med sarkofager over hendes forældre og kister med andre medlemmer af familien Rathlou.

Disse sarkofager blev ikke Wiedewelts eneste arbejde til den sørgende familie på Rathlousdal. Schack-Rathlou ville sætte sin afdøde datter et minde i den have, han havde skabt til hende, og det blev Wiedewelt, der udførte det. Det blev den smukke 4½ alen høje marmorobelisk, der fredet i klasse A 1948

står i haven den dag i dag. Indskriptionen er sikkert Schack-Rathlous egne ord:

Mig til glæde her på jorden
denne have anlagt blev

1773

Paradis min del er vorden
da mig døden herfra rev

1778.

Obeliskten.

Disse få linjer tolker den store mands sorg over hans eneste datters død. Stamhuset gik ved hans død 17. juni 1800 over til en fætters søn af Schack-Rathlou. Han søgte og fik tilladelse til at føre navnet Rathlou, så besidderen kom til at føre slægtsnavnet Holstein Rathlou.

Bjørnegrotten

En særlig attraktion var bjørnegrotten. Den er opført af Emil von Holstein Rathlou 1878, og de solide, tilhugne kampestensmure og jerngitterværket står endnu — men den er tom.

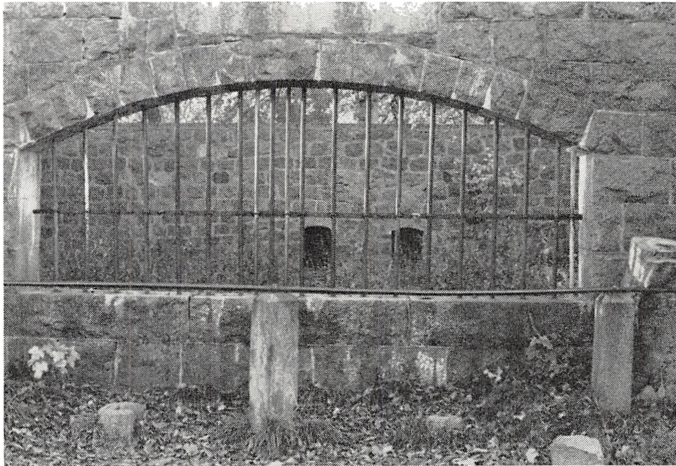
Den er ca. 12 m på hver led, kampestensmurene ca. 3 m høje og $\frac{1}{2}$ m tykke. Den forreste mur var lidt højere, og her var der indmuret lodrette, svære jernstænger, et solidt gitterværk, hvorigennem publikum kunne se bjørnene, og ca. 1 m fra dette gitter et solidt, rundbuet jerngelænder, så man ikke kunne komme for nær til dyrene og stikke fingrene ind til dem.

Ejeren af Rathlousdal rejste meget, og på en rejse i Rusland købte han fire bjørne til grotten. For at de ikke skulle kede sig alt for meget, var der inde midt i gården en egestamme med grene, som bjørnene kunne klatre i. Der var også et badebassin i det nordvestlige hjørne. Det gik skråt ned fra øst mod vest, hvor et tilløbsrør i bunden og et afløbsrør i gulvhøjde holdt vandet rent. Bjørnene ville gerne bade.

Nå, bjørne kan jo også dø, og da der kun var en tilbage, kom den op til herregårdsskytten Højer. Der stod den lænket i nærheden af jagthundene. Tjenestepigen, der passede både hunde og bjørn, var den eneste, der kunne komme ind til den. Til sidst rejste hun til Københavns zoologiske have med den.

Man har gjort meget ud af fisk, dyr og fugle på Rathlousdal. Som slut på dette vil jeg nævne egernburet, der lå et stykke fra hovedbygningen. Det var 10 m langt, 5 m bredt og 90 cm højt, opført af tillugne kampesten og overbygget af rørbøjninger beklædt med finmasket ståltråd.

Et stykke fra egernburet lå et fuglebur bygget i japansk stil af træ med stort udhæng. Taget var beklædt med fint trådvæv. I dette bur var mange udenlandske fuglearter.

Bjørnegrotten. Otzen fot.

Den kunstigt anlagte sø ved Rathlousdal

Fire veje går ned mod Rathlousdal fra Odder: Fillerupvejen, to skovveje og to til bebyggelsen. Ved anden skovvej lå den kunstigt anlagte sø i kort afstand fra Fillerupvejen, der snor sig gennem et lille stykke skov. Langs denne vej lå i mange år en aflang træbygning med betegnelsen Odder-Rathlousdal Vandværk. Fra de rige kildevæld i Fillerup hentedes og hentes endnu vand. Selv om den gamle vandværksbygning, der blev bygget 1878, nu er borte, og en ny vandværksbygning nu ligger i Odder by, forsynes det hele fra Fillerup nu som før.

Kun i kort afstand fra den gamle vandværksbygning og næsten parallelt med den ligger den kunstigt anlagte sø. Den har sin egen historie, som nu følger:

Det var Viggo von Holstein Rathlou, der lod den grave. Engang var der stor arbejdsløshed, og man ville derfor samle korn ind til de fattige arbejdsløse i sognet, men godsejeren nægtede at være med. Hans sunde fornuft sagde ham, at en kornindsamling jo ikke afhjælp arbejdsløsheden. Han bekendtgjorde, at alle kunne få arbejde på Rathlousdal, når de meldte sig til ham. Mange kom, og arbejde fik de, jordarbejde.

Der skulle fjernes megen jord for at skabe denne lange sø, der snor sig om badehusøen. Ja, der blev virkelig bygget et bade- og beboelseshus på øen. Skovfoged Hjerrild har boet der en tid, inden han flyttede op i Kongshuset 1925. Søen var trinvis lav og dyb, lav og dyb.

En bro (se billedet) førte over til øen i søen. Nu er broen væk. Kun et par pælerester viser, hvor den gik. Blev vandstanden i søen for høj, afledtes vandet gennem et kampestensat afløb i jorddæmningen og ned til Fillerup å, der havde sit meget lavere løb neden for jorddæmningen og let kunne tage det overflødige vand. Var der for lidt vand i søen, kunne man jo fylde på fra vandværket, der lå på modsat side. Skulle søen renses, kunne man tappe alt vandet af den ved at åbne for et dybereliggende afløb.

Øhuset.

Det har jeg været med til to gange, siger Johannes Lauersen, og jeg husker begge gange tydeligt. Den ene gang troede man, at Huno von Holstein Rathlou var druknet i søen, han havde været væk et par dage. Men der var ingen Huno, da vi havde tømt søen. Den 17-årige stamherre var bortløben, fordi han ikke ville læse nok efter sin moders mening. Han dukkede op et par dage efter ved Gyllingnæs og blev hentet hjem. Han fortalte mig om turen: Jo, jeg blev jo så sulten af at strejfe om dernede. Til sidst gik jeg ind i en gård og bad om lidt mad. »Ja,« svarede manden, »vi levnede vist nogle pandekager, da vi spiste til middag; dem kan du da godt få.« Huno slugte alle pandekagerne. Aldrig havde pandekager smagt ham så godt.

En anden gang ville han flygte til Afrika, men nåede kun til den tyske grænse. Tredie gang er jo lykkens gang, siger man, da flygtede han ikke, men rejste til Canada.

De tre yngste børn gik i latinskolen i Horsens. De kom hjem hver lørdag aften, og mandag morgen gik turen med dagvogn til Hovedgård og så med toget derfra til Horsens. Men da cykling kom frem, fik de cykel, og så måtte de cykle både til og fra Horsens.

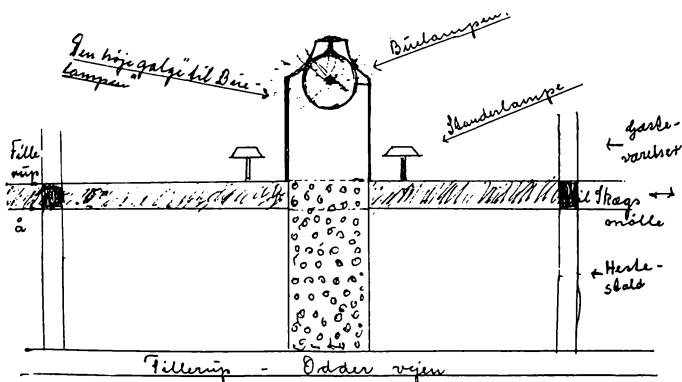
Men tilbage til søen:

Om sommeren badede man jo i den. Men om vinteren var den måske endnu bedre. Især mindes jeg søndagene. Da gik det med fuld musik i bogstaveligste forstand. Jacob Dues orkester på 6-7 mand var tilkaldt, de sad i halm til knæene for ikke at fryse. Hofjægermesteren og hendes nåde var også på isen, de dansede skøjte-lanciers med byens borgere. Hvem ved, de dansede måske også Waldteufels skøjteløbervals!

Eget elektricitetsværk på Rathlousdal.

Godset havde sit eget elektricitetsværk, hvor vandkraften fra Skægs Mølle benyttedes som trækraft gennem to turbiner til dynamo. Akkumulator og dynamo stod i den lille tilbygning mod syd.

Strømmen førtes gennem to ledninger langs åen til gården. Man brugte dengang (i 1880'erne) kultråds-pærer, og i herskabsgården var en stor buelampe ved åen. Den var meget vanskelig at indstille, og kullene var meget dårlig kvalitet. Den var kun tændt, når der var selskab på gården, og oplyste da alleen helt ned til byen. Avlsgården, lade, kostald, hestestald, folkekamre, forvalter-

bolig og godsforvalterboligen havde også elektrisk lys. I karlekamrene var der lamper i loftshøjde i et hjørne, så en pære kunne oplyse to kamre.

Var der ikke vand nok til turbinerne, måtte man jo nøjes med petroleumslamper og lys i stager.

Efter at herskabet Emil v. Holstein Rathlou var rejst til København, blev værket nedlagt og senere sejlet til Hesselø jagtgård, efter at den yngste søn Otto var blevet ingeniør. Han brugte en vindmølle som drivkraft derovre. Senere blev turbinerne ved Skægs Mølle erstattet med vandhjul igen. Ved nedbrydningen af møllen 1967 blev de solgt til Skanderborg Museum.

Rathlousdals brandsprøjte

Godset havde sin egen brandsprøjte, som stod anbragt på en fjedervogn med flad bund. Den bestod af to kar, et til pumpen og et til at øse vand i. Der var fire mand til at trække pumpen, to i hver side.

Sprøjtefører var skytten Højer. Strålemester min far Jørgen Lauersen. Forkarlen var kusk. Endvidere var der 3-4 andre karle.

Til en sprøjteøvelse på Thomsens hotel (nu Gorms forretning) mødte hele »banden« i træskostøvler. Sognerådsmedlemmet og herredsfogeden stod på et halvtag og så til, og da karrene var fyldt med vand, og strålemesteren var på vej op ad stigen, var han så uheldig at ramme herredsfogedens brystlomme med cigarer i. Da de efter endt øvelse kom kørende i alleen, traf de hofjægermesteren. Han spurgte, hvordan det var gået. De havde fået ros, sagde sprøjteføreren. Men sognerådsmedlemmet (Vorgaard i Fillerup) sagde, hvordan det også var gået, og hofjægermesteren morede sig. Når der siden var selskab hos herredsfogeden, spurgte han ham, om cigarerne var blevet tørre!

Et er spøg, et andet alvor, og alvor blev det på Rathlousdal den 23. april 1910, da udbygningerne nedbrændte. Om denne brand fortæller Johannes Lauersen: Jeg var med til at redde kreaturerne og blev meget forbrændt på armene og i ansigtet, så jeg måtte holde sengen 11 dage. Som tak for hjælpen

skænkede godsejeren mig et stort, smukt sølvbæger med dato og årstal øverst og midt på Rathlousdals våbenmærke indgraveret.

Et mindre sølvbæger modtog jeg fra Det Gensidige Forsikringselskab Danmark. Det indeholdt til gengæld 100 kr. i guld.

Samme år — 1910 — om efteråret først på aftenen brændte godset Rantzausgave i Hvilsted. Vi var derovre med sprøjten; jeg var selv med. Det blev sprøjtens sidste tur.

Vægtene på Rathlousdal

Der har været vægtene på Rathlousdal i fordums dage. Omkring 1887 omtales en mand ved navn Ole Nielsen, man kaldte ham Ole vægter. Han havde altid sin hund med på de natlige ture.

Men han var ikke den første vægter. Vi har hørt om, at Schack-Rathlou arvede Rathlousdal efter sin tante, den 90-årige gehejmerådinde, der døde 1771 midt under gårdens ombygning. Han fuldendte den 1773.

Men når Ras vægter gik sin runde på Rathlousdal og så efter i krogene, hændte det ofte, at han ved midnatstide så en svag lysning bevæge sig i gangene på den gamle gård, og samtidig hørte han en raslende lyd af nøgler og smækken af dørene. Dette syn og disse lyde gjorde ham ikke bange. Det var jo hende, der styrede det store gods med myndig hånd, lige til hun døde 90 år gammel. Selvfølgelig gik hun denne runde for at se, om alt var blevet, som hun ønskede det.

Nu, da hovedbygningen er borte, behøver hun ikke at lukke op til værelser og skabe og se efter, hun behøver ikke at sukke og slå med dørene, for der er ingen at smække med. Hovedbygningen eksisterer ikke mere.

Arbejdernes børn kom til juletræsfest på Rathlousdal

Mellem jul og nytår indbød Emil von Holstein Rathlou sine arbejderes børn og børn fra fattige familier i Fillerup til spisning og juletræ på Rathlousdal. De fik risengrød og steg, en pose med godter og et eller andet klædningsstykke i julegave. Vi gik rundt om det store juletræ med de mange tændte lys og sang: »Højt fra træets grønne top« m.v.

Næste dag gentog det samme sig, men med børn fra Gersdorffslund gods og Hou. De blev kørt i stiv arbejdsvogn med halm i til Rathlousdal. Og her gentog sig så festen med spisning, godter, gaver og dans om juletræet som på den første dag.

Der var nok ca. 40 børn hver aften, d.v.s. ca. 80 børn i alt. Pænt gjort af familien på Rathlousdal — ikke?

Kun de gamle kan mindes, hvordan det var, og hvordan det forfaldt. Min fortæller udbrød ofte: Hvor er det en skam, at vi skulle miste al den skønhed, vi havde på Rathlousdal. Ak, hvor forandret!

HJELM I

MARSK STIGS Ø

AF CHRISTINE HOUGAARD

Ude i Kattegat, der hvor halvøen Djursland skyder sine to længste udløbere Helgenæs og Hasnæs frem i vandet, ligger ca. ½ mil fra nærmeste land øen Hjelm. Øen er ikke ret stor, kun 98 tdr. land, men dens navn er fra gammel tid indristet i Danmarks historie. Øen nævnes allerede i Valdemars jordebog under navnet Hjælm eller Hjalm. Sandsynligvis har øen fået navn efter sin form, den ligner på frastand en kæmpemæssig ridderhjælm, der er henkastet på et blå tæppe. Fra den lave forstrand hæver øen sig op til en eneste banke, hvorover der går en bred kam. Allerede i oldtiden har øen været beboet, derom vidner de mange oldsager, der er fundet på øen. Men det var dog først, da den bekendte marsk Stig Andersen af Hvideslægten bemægtigede sig øen, at Hjelm blev kendt over det hele land.

Marsk Stig boede, når han ikke var i leding, på den befæstede gård Møllerup i Feldballe sogn, Sønder herred, og herfra drog han ud for at dræbe kong Erik Glipping. Efter dennes død rådede hans hustru ham til at besætte øen Hjelm og bygge en fast borg der, som kunne stå for storm og blidekast. Marsk Stig fulgte sin hustrus råd, han drog over til øen og bemægtigede sig den. Kæmpevisen siger herom: »Marsk Stig han drog til Hjelm så brat, og så tog han den ind, jeg vil det for sandingen sige, der blegned så mangen en kind«. På øen var der nemlig en kongsgård med en lille besætning, og den måtte springe over klingen. Her byggede marsk Stig på det højeste bakkedrag sin borg. Voldstedet kan endnu påvises. Det er fortalt, at der under jorden er en løngang hen til Kastelsbakken fra Fyrbakken. Kornet var ikke så kraftigt på dette stykke jord som på ageren ved siden af. Det mentes også, at der i sin tid havde været bygget et kastel på Kastelsbakken, deraf navnet.

Fra denne borg hærgede marsk Stig landet, og det gik navnlig ud over de nærmeste landsdeles bønder. Man forstår derfor godt, at det hedder i den gamle vise: »Den bonde han ganger på marken ud, og sår han der sit korn: Hjælp mig Gud Fader i Himmerig! Og haver Hjelm nu fanget horn.« Med hornene menes sikkert de to vældige murtinder, der flankerede borgen, og hvorpå kastemaskiner, blider og andre krigsmaskiner var opstillet. Øvre på øen Hjelm sad marsk Stig som en ørn, der spejder efter bytte. Forgæves søgte kongen, Erik Menved, at erobre den faste borg, men marsk Stig værgede sig mandeligt, og han boede her til sin død i året 1293. Efter at marsken var gået til sine fædre, fortsatte de øvrige kongemordere kampen mod kongehuset, og de gav øen Hjelm under den norske krone, og der blev lagt norsk besætning på borgen. Først i året 1306 lykkedes det Erik Menved at erobre øen og marsk Stigs borg, og denne røverrede blev derefter jævnet med jorden.

Men rundt om i Djursland boede flere af den mægtige Hvideæt på deres befæstede gårde, og de ville aldrig lyde kongen. Således boede marsk Stigs søstersøn, den meget omtalte kammersvend Rane Jonsen, på en gård i Elsegårde, som lå over for øen Hjelm. Man finder endnu voldstedet af denne borg, der sandsynligvis var anlagt til dels som en slags forpost og stødpude for øen. Senere blev dog denne gård også erobret af kongens mænd, og Rane Jonsen

Hjelm o. 1910. E. Monsrud fot.

blev i følge sagnet henrettet. Gården hedder den dag i dag Rancladegård og ligger i den lille landsby Elsegårde 6-7 km fra Ebeltoft. På øen Hjelm blev der senere oprettet kongeligt stutteri, men i årenes løb tabtes interessen for øen, og den gik over til herregården Gammel Estrup, der ejedes af grev Scheel.

En lille beskrivelse af Kastelsbakken, den næststørste bakke på øen: Den var aflang med fire hjørner, og siden, der vendte mod sydvest og skrånede ned mod lavlandet, var bevokset med vilde æbletræer, hvidtjørn, vilde roser, slåenbuske og meget andet. Den modsatte side vendte mod fyrtårnet, og neden for bakken var der en voldgrav. I nordvestlig retning for Kastelsbakken et stykke ned ad skrænten havde der i sin tid været en køkkenmødding, hvor vi fandt ben og hugtænder — disse sidste var antagelig vildsvinetænder; jeg har ikke fået dette nærmere belyst. Mod sydøst gik bakken stejlt ned til den opdyrkede mark, hvor efter sigende møntværkstedet havde ligget, og på jordstykket, der nåede fra Kastelsbakken hen til Marsk Stigs Vej, fandt vi metalaffald og nogle af marsk Stigs falske mønter. I henhold til historien fangede marsk Stig kongens møntmester og tvang ham til at lave mønterne. Nogle mønter havde præg på begge sider, andre var glatte, og atter andre var små firkantede stykker. At øen havde været beboet i stenalderen, fremgik af de tilhugne større og mindre flintesten, som vi fandt i stenrevlerne på lavlandet. Disse sten og det fundne materiale fra møntværkstedet forærede bedstefar til Ebeltoft Museum, hvor det siden har været opbevaret.

Nogle få alen fra det øverste af den sydøstlige skrænt på Kastelsbakken voksede en hvidtjørn (kan ses omtrent midt i billedet af øen Hjelm, som en lille prik oppe på bakken). Hvorledes tjørnen er kommet der, eller hvor gammel den er, vides ikke, men der blev altid »hæget« om den (passet på den), når kornet blev høstet eller jorden pløjet og harvet, at den ikke skulle tage skade. Så vidt jeg har fået oplyst, står hvidtjørnen der endnu, og måske fungerer den stadig som sømærke ligesom i længst forsvunden tid.

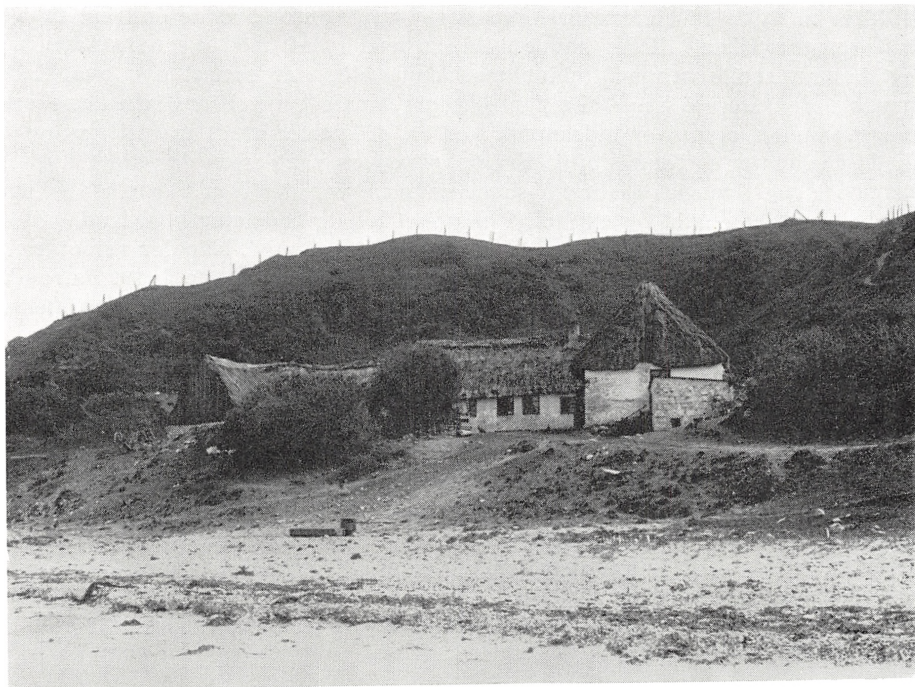
Den første forpagtergård på øen Hjelm.

Til denne historiske ø sejlede mine bedsteforældre den 1. april 1875, efter at bedstefar havde forpagtet øen af grev Scheel, Gammel Estrup. Da mine bedsteforældre overtog Hjelm, var der kun, af de 28 tdr. land der kunne dyrkes, tilsået to skp. med rug. Besætningen var der ikke, så de havde to køer, fem får og ti høns med derover. Det var alt, hvad vi begyndte med, og så havde vi tillige gæld, sagde bedstefar, når de talte derom. Til at begynde med blev køerne spændt for ploven og harven, men eftersom tiderne bedredes, fik de en stud og en tyr til trækraft. Bygningerne var faldefærdige og måtte bygges op, men de tog fat med godt mod, og ved ihærdigt arbejde lykkedes det dem at skabe et hele af det forfaldne. Gården bestod af to vinkelbygninger, der mindede om hytterne på alpernes græsgange. De to sider og gavle var nemlig gravet ind i bakken, så der var kun vinduer til den ene side, med undtagelse af soveværelset og kahytten, hvor der var et lille vindue, der vendte ud mod stalden. Fra bakken kunne vi kravle op ad det stråttækte tag, og vi syntes, at det var vældig spændende at komme helt op til tagryggen og kigge ned i gården.

Længerne til stald og lade var opført af kampesten og cement, stuehuset var derimod af mursten, som bedstefar selv lavede, d.v.s. børnene måtte hjælpe til med hvad de kunne. I stuehuset var der foruden to små stuer et soveværelse, et kammer, der kaldtes kahytten, et køkken og et spisekammer, desuden huggehus, tjenestekarls kammer, to fårehuse, d.v.s. to rum, hvor fårene blev lukket ind om vinteren, når det var snestorm. På loftet over stuehuset var der halm og også plads til hønsene, der lagde æg i halmen og sad på hanebjælkerne om natten. Kattene, vi havde engang 17, huserede oppe på loftet, og ret ofte hørtes et bump og så knurren, når de fangede mus. Tidlig om morgenen begyndte hanerne at gale. Hønsene at kagle, og når kreaturerne gik ude om sommeren og opholdt sig ved gården, kunne det hændes, at en ko brølende stak hovedet ind ad det åbentstående vindue til kahytten, så vi blev vækket af et helt kor. Overallt var der lavt til loftet, og man måtte bøje hovedet, når man skulle ind og ud ad dørene. Vinduerne var så bittesmå, og interiøret var i det hele taget således, at det kunne sammenlignes med linierne i H. C. Andersens smukke og stemningsfulde sang »Hist hvor vejen slår en bugt, ligger der et hus så smukt, væggene lidt skæve stå, ruderne er ganske små« o.s.v.

Fra den toppede, med sten brolagte, gård kom man ind i køkkenet. Her var cementgulv strøet med strandsand, og foruden bord og komfur var der en kobbergruekedel, der brugtes til at koge tøj i, når vi vaskede, og sorte pølser, når grisen blev slagtet. Skulle gruekedlen være særlig fin, f.eks. til højtiderne eller ved andre lejligheder, blev den skuret med en halmvisk, der dyppedes i kærnemælk og sand. I køkkenet var der foruden indgangsdøren tre andre

døre, hvoraf en førte ind til stadsstuen, der også benyttedes som gæsteværelse. Til dette brug var der en seng og en servante i den ene ende af stuen. Et bord, en sofa, en gyngestol, tre andre stole, et dobbelt klædeskab, en buffet og en chiffoniere udgjorde det øvrige møblement. Der var heller ikke plads til mere. Chiffonieren var af mahogni og med større og mindre skuffer samt et hem-

Forpagtergården på Hjelm o. 1910. H. A. Ebbesen fot.

meligt rum bag ved et lille skab, som kunne trækkes ud. I dette rum opbevarede bedstemor nogle breve, som bedstefar havde sendt hende, mens han var med i krigen 1864. Det var en uskreven lov, at i dette rum måtte ingen kigge. Den anden dør i køkkenet gik ind til kahytten, som var et lille rum, men der var dog plads til en dobbeltseng, hvor halm i bunden og tykke dyner af hjemmevævet bolster, stoppet med edderfuglefjer og dun, udgjorde sengetøjet. En kommode, en stol og et lille bord bestod det øvrige bohavn af. Gulvet var her, ligesom i køkkenet, af cement. Den tredje og sidste dør førte ind til opholdsstuen. Det fortaltes, at i denne stue var det, at Wolle Rask sad og spiste mælk og grød, da der pludselig gled en skygge forbi vinduerne, og en kineser kom ind i stuen, stak fingrene i grødfadet og spiste med god appetit. Efter måltidet gik kineseren hen og »prak« Wolle på maven og sagde: »Tim, tim«, det skulle nok betyde tak for mad. Wolle, der var bange for kineseren, vidste i sin angst ikke noget andet end at ro bort, så han løb ned til stranden og satte sin jolle i vandet, men kineseren var fulgt efter og sprang op i båden. Wolle Rask, der således ikke kunne blive kineseren kvit, roede alt hvad han kunne og nåede omsider til land, såvidt vides til Følle Mølle. Kineseren var,

efter sigende, kommet til øen fra et strandet skib, om det er rigtigt, tør jeg ikke sige. Dette var et lille sidespring. Tilbage til opholdsstuen.

I denne stue stod der til højre for døren en trædesymaskine og en kakkelovn, den eneste i huset. Ved den modsatte væg var der en puf (slagbænk), et bord, som stod ind til puffen, samt tre stole, der var sat ind under bordet. På den væg hang et smukt gammelt ur med lodder, og over puffen to store billeder af mine bedsteforældre. Billederne var så store, at de omtrent fyldte hele væggen. Disse billeder havde min morbroder haft med hjem fra Amerika, og da han skulle gennem tolden med dem, blev der spurgt om, hvad han havde i den store kasse. »Min far og mor«, svarede morbror. Billederne var meget smukke, og de var indrammet i en ca. et kvarter bred lys egetræsramme med ornamenten og forgyldning. Fra opholdsstuen var der en dør ind til spisekammeret og ligeledes en ind i soveværelset, hvor der kun var plads til en dobbeltseng, et chatol og en stol. I chatollet havde bedstefar bl.a. hagl, krudt og ladte patroner samt remedier til at lade patroner med. Når der var optræk til tordenvejr, blev haglpuserne og krudtkarduserne samt de ladte patroner lagt i en gryde med tætslutende låg og håret væk fra gården, for i tilfælde af lynnedslag at forhindre eventuel eksplosion.

Vægge og lofter i stuer og kamre var tapetseret, hvilket arbejde vi selv udførte. På væggene var det let nok at få tapetet til at holde fast, men på loftet var det vanskeligt, da det mellem loftsbrædderne og det løse tapet ofte fremkomne hulrum var et rigtigt eldorado for musene. Det skete, at de gnavede hul i tapetet og kiggede nysgerrigt ned i stuen. Vi syntes imidlertid ikke om de nyfigne gnaveres seiskab og slog på loftet for at få dem væk. Det kan nok være, at der kom fart i musene, det gik »skrat, skrat« hen over den indvendige side af loftspapiret, og så kunne det hælde, at musen for lige i kattens kløer, musen peb, katten knurrede, og sikke et postyr der blev blandt hønsene, som ved denne forstyrrelse vækkedes af deres gode søvn, men lidt efter lidt faldt der atter ro over gemytterne.

Bedsteforældre, forældre og andre slægtninge.

Bedstefar var født den 9. maj 1841 på Stenbækgård, der ejedes af hans far. Stenbækken, deraf gårdens navn, løb forbi gården ud i havet og dannede skel mellem Elsegårde landsogn og Øerhagen. I hjemmet opvoksede fem børn, to sønner, hvoraf bedstefar var den ældste, og tre døtre. Bedstefar mistede sin mor og en søster med få dages mellemrum. De døde af tyfus, og en anden søster druknede på vej til Hjelm. Båden hun var med kuldsejlede, og hendes lig drev længe efter i land på Anholt, hvor det blev begravet. Broderen rejste til København og lærte farveri, og den sidste af søstrene blev gift med smedemester Christensen, den gamle smedje i Ebeltoft. Hun opnåede den høje alder af 92 år. Det var således kun bedstefar, der var ved landbruget og kunne overtage fødegården. Når bedstefar som dreng vogtede kreaturerne derhjemme og så ud over det blå Kattegat til Hjelm, drømte han ikke om, at han skulle komme til at udføre sin manddomsgerning på den lille ø.

Bedstemor stammede fra Bjødstrup, og hun var født den 29. april 1845. Forældrene ejede et lille sted ved Ebeltoft-Rønde landevej. Faderen arbejdede på Kalø alvsgård, og moderen gik ofte til hånd hos grevinden på Møllerup. Der opvoksede fire børn i hjemmet, en søn og tre døtre. Sønnen havde en ejendom i Stabrand, og de to døtre var gift og boede henholdsvis i Rønde og

Thorsager. Den tredie datter, bedstemor, blev gift den 20. oktober 1865 med bedstefar, og efter brylluppet overtog de Stenbækgård. Mens mine bedsteforældre var forlovede, udbrød krigen 1864, og bedstefar blev indkaldt og gjorde tjeneste som sygepasser. Han var med ved Dybbøl og deltog i tilbagetoget. Det var som bekendt ingen god modtagelse, de hjemvendte soldater fik, de blev hånet og spyttet på, fordi de måtte trække sig tilbage for overmagten. Det glemte bedstefar ikke, og det var med bitterhed, han talte derom.

Efter nogle års forløb solgte mine bedsteforældre Stenbækgård og rejste til København, hvor de købte en stor ejendom med mange lejligheder. Men bedstemor og børnene, de havde fire, kunne ikke tåle byluften, de blev syge, og ejendommen måtte sælges. De flyttede tilbage til Ebeltoft, hvor bedstefar tog fat på hvad som helst af arbejde for at skaffe føden til sig og sine.

Så blev stillingen som forpagter af øen Hjelm opslået. Bedstefar søgte og fik den, og dermed oprandt en bedre og sikrere fremtid for dem. I forpagtningsafgift betalte bedstefar 300 kr. om året. En lille sum set med nutidens øjne, men på den tid var det et ret stort beløb, så der, særlig til at begynde med, måtte spinkes og spares for at få pengene tilvejebragt.

I hjemmet kom der en stor børneflokk, fjorten i alt, men kun fem piger og en dreng blev voksne. Efter som børnene voksede til, måtte de hjælpe med, hvad de kunne magte, så skolegang blev der ikke megen tid til, ej heller lejlighed, da der dengang ikke var skole på øen. Forældrene måtte derfor, når der var tid dertil, lære børnene læse- og skrivekunstens krogede veje at kende. Når børnene nåede konfirmationsalderen, kom de over på fastlandet, mens de gik til præst, eller måske rettere konfirmationsforberedelse. De boede da hos familie eller venner, hos hvem konfirmationen også blev holdt. Da børnene kom til skelsår og alder, rejste sønnen Rasmus og døtrene Berthine og Augusta til Amerika. Morbror Rasmus og moster Augusta blev gift derovre og bosatte sig der. Morbror Rasmus døde nogle og firs år gammel, jeg mindes ikke hvilket årstal. Moster Augusta lever endnu, mens dette skrives, og er 95 år gammel. Den anden datter, moster Berthine, kom hjem efter nogle års forløb. Hun blev gift og kom til at bo i Brunsbüttelkoog ved Kielerkanalen. De to yngste døtre Hilma og Martha skiftedes til at hjælpe forældrene, mens de var på Hjelm. De blev begge gift og boede siden i Ebeltoft. Moster Hilma døde i fyrreårsalderen, men moster Martha lever endnu 81 år gammel. Jeg glemte at skrive, at moster Berthine oplevede den høje alder af 96 år. Bedstemor blev 84 år, og bedstefar var 89 år, da han døde.

Min mor, der var den ældste af børneflokken, hed Marie og var født den 30. juli 1866. Som ung pige kom hun til forpagter Werchmeister på Gammel Estrup for at lære husholdning, og senere var hun hos Grevens. Efter endt læretid fik hun plads hos en prokuratorfamilie i Mariager, og her i denne idylliske by lærte mine forældre hinanden at kende. Min far Wilhelm Dyhrberg var søn af kobbersmed og landmand Martin Dyhrberg og hustru Mariane. Han blev født den 28. juni 1858 og var hjemme hos forældrene, hvor han passede landbruget. Efter at mine forældre var blevet gift, boede de i samme ejendom som min farfar og farmor, der ejede den. Således gik det til, at jeg kom til verden den 10. juli 1888 i Danmarks mindste købstad, rosernes by Mariager. Men som der står i et gammelt ord: »Ingen roser uden torne, uden avner intet korn«, således er det også ofte her i livet. Sorg kommer og holder indtog, hvor ellers glæde er til stede. Sådan gik det i det lille hjem i rosenbyen.

Efter få års ægteskab døde min far, 32 år gammel. Mor stod nu alene med mig, og gode råd var dyre. Mor havde ingen anden udvej end at opløse hjemmet og igen tage plads hos fremmede. Men hvad så med mig? Jo, atter måtte vi sande det gamle ord: »Hvor der er hjerterum, er der også husrum«. Jeg kom over til mors forældre på øen Hjelm som nr. 15 i flokken. Her fik jeg et godt hjem og voksede op sammen med mine to yngste mostre, Hilma der var otte år, og Martha der var fire år. Vi var som søstre, og jeg vil derfor udelade »moster« og nævne dem ved navn.

På den lille Kattøgatsø tilbragte jeg 16 år, fra jeg var ca. 2½ år, og til jeg var omtrent 19 år, og det er erindringer fra tiden på marsk Stigs ø, jeg vil forsøge at fortælle om. Men inden jeg går videre, vil jeg skrive lidt om, hvad jeg kan huske om min farfar og farmor. De havde fire børn, men de fristede den tunge skæbne at miste dem alle, mens de var unge. En datter døde som fjortenårig, og min far, hans broder Christian og hans søster Elisabeth døde i tredivårsalderen. Den ejendom, min farfar og farmor ejede, lå og ligger endnu i Fuglsangsgade i Mariager. Fra huset gik man over en gårdsplads til udbygningerne. I den ene ende af denne bygning havde farfar et værksted, hvor han reparerede og loddede messinglysestager, kobbertøj af forskellig slags og meget andet. Som tidligere nævnt hørte der landbrug til stedet, men jeg kan ikke erindre dyrenes antal, kun mindes jeg de to store heste Flora og Musse. Farmor døde nogle og halvtreds år gammel, og farfar, da han var hen i halvfjerdserne. Så vidt vides, solgte farfar ejendommen og købte det gamle apotek, som lå overfor på den anden side af Fuglsangsgade, og her boede han så længe, han levede.

Skolen.

Der var tre familier på Hjelm, fyrmesterens, fyrassistentens og os, så efter som årene gik, øgedes børneantallet, og der var efterhånden femten børn, ca. halvdelen i den skolepligtige alder, de øvrige var mindreårige. Fyrmesterens havde syv børn, fyrassistentens havde fem, og hos os var vi tre. Da der var så mange børn, oprettedes en skole, som kom til at høre under Ebeltoft landsogns skoledistrikt, og der ansattes en lærerinde. Skolen var indrettet i en fløj af fyrpersonalets tjenesteboliger. Først kom man ind i en lille gang, hvor der lige var plads til vort tøj og vore træsko, videre var der skolestuen med to borde, stole til lærerinden og børnene og en stor kakkellovn. Inde bag ved skolestuen havde lærerinden et værelse, der benyttedes både til stue og soveværelse, det var altsammen primitivt, når man ser nutidens skolepaladser. Lærerinden, en ældre dame, var meget dygtig, men striks, syntes vi, for hviske end sige tale i timen måtte vi naturligvis ikke, og ve den der kom til at le af et eller andet: Ud i gangen, vær så god! Jeg har prøvet det en enkelt gang, da en af kammeraterne lavede grimasser, og det kunne jeg ikke stå for. Som femårig fulgte jeg med Hilma og Martha i skole, men jeg havde sikkert ikke meget udbytte deraf de første år. Det var måske også, fordi de derhjemme så vidste, hvor jeg var, selv om jeg ikke kunne løbe væk. Af lektier havde vi salmer, Luthers lille katekismus og sangvers, som alt skulle læres udenad. Dernæst bibelhistorie, verdenshistorie, danmarkshistorie og naturhistorie samt geografi. Skriftlig og mundtlig dansk med grammatik, engelsk og tysk ligeledes med grammatik. Skønskrift, diktat, stil, tegning, hoved- og tavleregning og håndarbejde. Vi lærte også de gotiske bogstaver. Når jeg har nævnt de forskellige

skolefag, er det, for at efterslægten kan se, at selv på et isoleret sted, som sådan en lille ø er, kunne man få undervisning ud over den almindelig brugte i den tids landsbyskoler omkring århundredskiftet. Til skrivning og regning brugtes tavle og griffel i de første år, men senere fik vi blyanter, pen og blæk og bøger til at skrive i. Det var en stor besparelse for forældrene, at der brugtes tavler og grifler, da de betalte alle skolerevisitterne.

Mens drengene havde regning om eftermiddagen, havde pigerne håndarbejde. Vi skulle sy en særk (et stykke linned) og et par bukser (benklæder), og det blev altsammen syet og sømmet med hånden. Enten broderedes tunger om hals, ærmer og forneden af benklæderne, eller også hækede vi smalle blonder, som kastedes til stoffet i de forskellige »udskæringer«. Der skulle også strikkes et par strømper, og når vi var færdige med dem, måtte vi lære at brodere. Først lærte vi forskellige sting, såsom kontursting, heksesting, knudesting og meget andet. Derefter syede vi f.eks. venetiansk broderi, engelsk broderi, fransk broderi, hardangersøm o.s.v. Forskellige kulørte garnrester fra uldne broderier pillede omhyggeligt til uld, og af dette materiale lavedes »gør en kager«, det var nogle runde »dingser« på størrelse med en kiks. Disse »kager« brugtes til bogmærker. Vi havde ikke gymnastik, men det kunne vi få ved at klatre op og ned ad de høje skrænter, selv om det ikke var det samme som at hænge i ribber, springe over »hesten« og eller foretage andre gymnastiske øvelser. Fransk kunne der også fås undervisning i, men da jeg ikke skulle fortsætte skolen, syntes mine bedsteforældre, at jeg ikke skulle begynde på det. Hver dag begyndte skoletimerne klokken ni om morgenen, og de varede til klokken tolv om middagen, og atter fra klokken et til tre om eftermiddagen. Ja, så var der astronomi, det studerede vi sågar også. Til dette brug havde vi et rundt kort med en drejeskive, denne var sort, og hvide prikker angav stjernene. På en smal kant udenom var månederne angivet. Når man drejede skiven, kunne man se, hvilke stjerner der var fremme i den pågældende måned. Det var interessant at »kigge« stjerner, og når vi var ude med vore kort og skulle finde, hvilke stjerner der var fremme, var det smukt at se alle de blinkende stjerner i himmelrummet. Ud over at Karlsvognen ses i nord, og Mælkevejen går i vindens retning, mindes jeg ikke de øvrige stjerners placering, som f.eks. Store Bjørn, Lille Bjørn, Syvstjernen, Orion med stjerner på skuldre og knæ, tre stjerner i bæltet og tre i sværdet, samt Venus, Saturn og Jupiter. Det forekommer mig, at disse hører til fiksstjernerne. De nævnte stjerner er kun få, der forekommer jo oceaner af himmellegemer, og nu da både satellitter og bemandede rumskibe svæver i universet, må man undres ligesom den gamle mand, der udbrød, da han for første gang så en sifonflaske: »Det er dog ganske forbavsende, hvad folk kan finde på nu om stunder«. Den gamle mand var bosat på Hjelm for mange år siden.

Før sommerferien, der varede fire uger, holdtes eksamen. I den anledning kom præsten fra Ebeltoft og skolekommissionens formand fra Elsegårde og påhørte overhøringen. Det var en stor dag for os, selv om vi ikke fik karakterer, og lidt hjertebanken har der nok været. I dagens anledning havde vi vort bedste tøj på, og vi holdt ivrigt øje med båden, når den satte kursen mod øen, og ligeledes når de høje herrer steg i land. Jo, det var en oplevelse for os øbobørn. Om vi klarede os, kan jeg ikke mindes, at vi fik at vide — hvis ikke, havde vi nok hørt det.

Lærerinden lønnedes af kommunen med, så vidt jeg erindrer, 300 kr. om året. Kosten fik hun skiftevis hver måned hos de tre familier, det var deres bidrag for undervisningen. En lærerinde blev i ti år på Hjelm. Derefter kom der unge piger, der nylig havde taget eksamen, men de kunne ikke finde sig i øbotilværelsen, og efter et halvt eller helt års forløb rejste de igen.

Forår.

Foruden at alt spirede og grønnedes i naturen, og trækfuglene vendte tilbage til deres sommerresidens, havde vi, der boede under bakken, en tredje forårsbebuder, nemlig solen. Såfremt det var klar luft den tiende marts, kom solen frem ved »pynten« og skinnede med en varm gylden stribe ind i stuen som et symbol på, at nu var vinteren og mørketiden til dels forbi. Fra efteråret og til denne dag kom solen ikke så højt op i horisonten, at den kunne skinne ned til os over bakkekammen. Da vi var børn, nød vi rigtig foråret. Vi klatrede op ad skrænterne og plukkede blomster, blå anemoner, smørblomster, kodrivere, stjerneblomster og mange flere. Selv om vi rev vore hænder, syntes vi, at jo vanskeligere det var at få fat i dem, desto smukkere var de. Inden længe havde vi hænderne fulde af blomster, og vi indåndede den dejlige duft for derefter at løbe hjem til bedstemor med dem og bringe foråret ind i stuen.

Landbruget.

Efter års forløb, og efterhånden som jorden blev opdyrket, bølgede de frodige kornmarker, hvor marsk Stig og hans krigere havde haft til huse. Mine bedsteforældre kunne således øge besætningen. De havde fra ti til tolv malkekøer, nogle ungkreaturer og kalve, fireogtredive får samt en hønseflok på ca. et hundrede stykker. Som trækraft havde de, som nævnt andet sted, en tyr og en stud med de velklingende navne Gorm og Lænke, og enten disse to trak ploven gennem mulden, hvor marsk Stigs møntværksted havde ligget, eller de trak høstmaskinen hen over Kastelsbakkens voldsted, var det altid i samme sindige tempo som et udtryk for, at de, der kører med stude, kommer også med. De 28 tdr. land på højlandet var inddelt i vange, og disse igen i agre. I vangene skiftedes man med at så de forskellige kornsorter. Således blev der først sået rug, dernæst byg, havre med kløver og græsfrø. Fra vangen, hvor der skulle såes roer, blev der taget en ager fra til at lægge kartofler i. Desuden var der altid en brakmark, d.v.s. en vang, der efter at høet var bjærget i hus, blev pløjet og harvet flere gange i løbet af sommeren og efteråret og igen næste år. I september måned blev der sået rug, for at rugen kunne få et godt rodnet inden vinteren. Når jorden skulle renses så omhyggeligt for ukrudt, var det, fordi kernerne brugtes til brød, og stråene til at tække tagene på husene.

Sommeren var en travl tid, og vi måtte tidlig op for at nå alle vore gøremål. Klokkeren fire, senest et kvarter over, stod bedstemor op, og vi andre tørnede ved samme tid ud af køjen. Køerne, der gik ude, skulle hentes hjem, og da de ofte holdt til på den modsatte side af øen, kunne det tage nogen tid at få dem drevet den halve ø rundt, da de ligesom os ikke var særlig morgenduelige. Efter malkningen fik kalvene mælk, og dæggelammene stod i kø for at få deres mælketår af sutteflasken. Den øvrige mælk siedes i fade og anbragtes på hylder i kælderen.

Nu var klokken henad halvsyv, og vi skulle ind og have davre (morgenmad). Vi fik fedtemellemmad med spegesild og forskelligt røget og speget pålæg, derefter fik vi sigtebrød med smør og ost og te. Hilma og Martha skiftedes til at være hjemme om sommeren, så vi var altid to piger til at hjælpe i hus, mark og have. På den måde fik vi både inde- og udearbejde grundigt lært. Markarbejdet begyndte klokken syv om morgenen, og det første, vi hjalp med, var at

Forpagtergården på Hjelm o. 1910.

sætte (lægge) kartofler. Vi fik et stort sækkeværdsforklæde bundet om livet og samlede så mange kartofler i det, som vi kunne bære. Tyren og studen trak ploven fure op og fure ned, mens vi fulgte efter og kastede kartoflerne med passende mellemrum i plovfuren, indtil ageren var »sat« til. Ved nitiden om formiddagen fik vi, der arbejdede i marken, mellemmad, øl og mælk bragt hjemmefra. Det var godt at få noget at styrke sig med, og et lille hvil fik vi samtidig. Vi havde en teje eller skræppe, som den også kaldtes, til at opbevare maden i. Denne teje var en ca. fire tommer høj og godt to kvarter lang kasse med afrundede hjørner, og for hver ende var der tapper, som fastholdt låget, når det blev trykket ned over dem. På midten af låget var der en hank til at bære skræppen i. Når bedstefar var ude at sejle, havde han sine mellemadder i denne skræppe. Der blev maden ikke tør, selv om han var en dag eller to undervejs. Klokken elleve om formiddagen holdt markarbejdet op. Dyrene skulle hjem og have foder, og den af os piger, der var med i marken, skulle hente køerne og hjælpe med malkningen. Når det var stille og varmt vejr, kunne det hændes, at køerne vadede ud i strandkanten og tog fodbad, men ellers opholdt de sig gerne, hvor der var sand, og »skrabte« det med et af forbenene hen under bugen for at få fluerne væk. Mens vi malkede køerne, sad vi på knæ i sandet, og det skete, at der, som vi sad i vor egen »trumme-

rum« og malkede, kom en bremse summende. Koen blev forskrækket, sparkede til spanden og for afsted med halen i vejret, og der sad man med den væltede spand og den spildte mælk. Nå, vi var forberedt på sligt og sørgede for ikke at have ret meget mælk i spanden, så uheldet ikke skulle blive alt for stort. Inden vi skulle i marken klokken to om eftermiddagen, fik vi kaffe, og senere, ved firetiden, kom der atter en hjemmefra med mad og »drikkelse«. Vi arbejdede i marken til ved syvtiden om aftenen, alt var på klokkeslæt som på en herregård, men det var jo også godt at lære at være præcis, og skulle så skynde os hjem at malke og fodre småkrammet. Først når vi var færdige med det, fik vi vor aftensmad (æ nædder), som også bestod af mellemmad, men da varieredes det spegede og røgede pålæg med stegt fisk, æg og andet. Inden sengetid, ved halvtitiden, vankede der en gang imellem en portion rødgrød med mælk eller også en æggesnaps. Til dette rørtes en æggeblomme med puddersukker og nogle dråber rom for at tage den vable smag. Det var dog mest i den tid, da mågeæggene måtte samles, at vi fik æggesnaps.

Så blev roerne tjenlige til at tyndes, det var et temmelig strengt arbejde at hakke roer i den lerede og hårde jord, men der hjalp ingen »kærmor«. Når vi var færdige med at tynde og rense roerne første gang, kunne vi begynde forfra, da ukrudtet i første omgang voksede hurtigere end roerne. Men når roernes blade blev så store, at de dækkede rækkerne, kunne ukrudtet ikke klare kapløbet.

Høhøsten begyndte, når kløver og græs var modnet, det blev slået med le, hvilket arbejde karlen udførte. Hvorfor vi sagde, at høet skulle slås, og kornet høstes, ved jeg ikke. Måske var det, fordi høet lå først i skår, hvorimod kornet blev bundet i neg og sat i skok. Efter at høet var slået, lå det og »vejrede« i nogle dage, derefter blev det vendt med en rive, for at det kunne tørre videre. Når høet var tilstrækkelig luftet, blev det forket sammen i små stakke, og marken blev revet, for at alt høet kunne bjærges. Morsomt var det ikke at forke hø på vognen, for af og til faldt der en stålorm ud af bundtet, der var på forken, eller når det sidste hø blev revet sammen, og der så pludselig snoede sig en stålorm hen gennem stubbene, uha. Det var heldigvis den eneste slangeart på øen. Høet opbevarede på loftet over kostalden. Loftet var kun nogle runde træstænger med enkelte fjæl imellem. De lå temmelig spredt og da der var lavt til loftet, kunne kreaturerne nemt nå en ekstra godbid af det duftende hø.

Høsten.

Når er der skønnest i Danmark, du tror?

Når solen rødmer i østen?

Nej, skønnest i vort vemodige nord
er måneskinskvælden om høsten.

Ja, således skriver digteren. Og skøn kan måneskinskvælden være i den travle høsttid, men for dem, der skal bjærge høsten i hus, kan det knibe med at få tid til ret at kunne skønne på og nyde det. Sidst i juli eller først i august begyndte kornhøsten. Rugen høstede først, og der var en egen stemning, når karlen hvæssede klingene, så det sang og klang ud over mark og vang, for derefter taktfast at svinge leens skarpe blad gennem de stive strå. Det høstede korn trilledes til neg, og dertil brugtes en »krat«, et redskab i lighed med en rive, men med kun fire lange tænder. Båndene, som holdt negene sammen, blev

lavet af strå, og der skulle god øvelse til for at få dem snoet på rette måde, så de kunne holde stråene sammen. Efter at kornet var mejet, blev negene sat i skok, seks til otte neg i hver skok. De stod i rækker på langs ad vangen, og stubbene mellem rækkerne skulle rives, da der altid var nogle strå, der faldt af negene, når de blev skokket. Når kornet var tørt, kortes det hjem. Ladet blev lagt på kassevognen, Gorm og Lænke fik seletøjet på, karlen slog knald med pisken, og så gik det i luntetrav op ad de stejle veje til højlandet. Ladet bestod af fire fjæl, der var tømret sammen til en firkant med en pig i hvert hjørne. Disse pigge var spidse, og spidserne vendte op for at holde på negene. Neg efter neg forkedes på vognen, og når der var læs, blev »lasmestangen« lagt hen over rivelsen, som lå øverst på læsset. Stangen blev bundet til vognen både foran og bag ved læsset, for på disse bugtede veje var det nødvendigt at have noget til at fastholde de glatte neg. Om »lasmestangen« havde et andet navn, ved jeg ikke, jeg har ikke hørt om det. Det kunne ofte være vanskeligt at styre både dyr og vogn på de smalle veje, og man skulle vel synes, at et læs nemt kunne vælte ned ad skrænterne, men kun en gang mindes jeg, at det skete. Vognen har muligvis haft for stærk fart på ned ad vejen, for da den kom omtrent ned til det jævne, begyndte negene og »lasmestangen« at glide af vognen. Karlen, som stod på læsset, forsvandt mellem negene, men han kom lidt efter kravlende ud og havde ingen skade taget af den ublide medfart. Det anfægtede ikke dyrene med denne hurlumhej, de stod ganske stille og tyggede drøv, som om intet var hændt. Når vi kom hjem med kornlæs, flokkes hønsene om vognen, fordi det vrimlede med ørentviste i hundredvis, og det var lige noget, de kunne lide. Under vognen blev der lagt sække, og kornet, som faldt ned på dem, hældtes ind i laden, for at intet skulle gå til spilde. Høsten af byg og havre foregik på samme måde som rughøsten, og såfremt vejret artede sig så nogenlunde, kunne vi være færdige med høsten i løbet af en måneds tid. Kornet opbevarede henholdsvis på stuehusloftet, over den gamle kostald og i de forskellige »gulv« (rum) i laden. Et gulv var altid tomt, det brugtes, når kornet skulle tærskes. Dersom husrummene ikke slog til, sattes kornet i stakke på højlandet, og det kørtes hjem, når der blev plads til det. Jeg mindes, at et år var vi omtrent færdige med høsten, den sidste stak var ved at blive sat, da der begyndte at trække mørke skyer op sønder ude i retning af Samsø. Vi fik ekstra fart på, og ligesom den sidste rivelse og reb med fastbundne sten var lagt på toppen af stakken for at holde negene sammen, faldt de første regndråber, og vi var knap kommet hjem, før lynene knitrede, og tordenen rullede hen over øen. Det var uhyggeligt med sådan et uvejr, og kreaturerne søgte altid hjem for at komme i husly, men de måtte ikke komme ind i stalden, for slog et lyn ned og antændte gården, ville det være umuligt at redde dem. Det fortæltes, at et tordenvejr var særlig slemt i det øjeblik, bygen nåede land, men om rigtigheden deraf tør jeg ikke udtale mig. Men jeg erindrer, at engang trak en tordenbyge op fra øst, og pludselig kom der et mægtigt lyn efterfulgt af et øredøvende skrald, og bedstefar, som stod i køkkendøren, udbrød: »Det slog ned«, og ganske rigtigt: Da vi, efter at bygen var trukket væk, gik om på øens østside, hvor uvejret havde nået land, lå der fire får døde. De var ramt af lynet, og de havde brunlige afsvedne striber langs siderne og på bugen. De øvrige får var forskræmte stimlet sammen et stykke fra de døde dyr. Måske var der alligevel noget om, hvad de gamle fortalte.

Efter at kornet var »bræmmet« (tørret noget mere), blev det tærsket. Båndene blev løst, og negene bredtes ud på logulvet i to rækker med top mod top. Karlen tærskede kornet med en plejl, et redskab der var lavet af to runde træstykker, hvert stykke var ca. to alen langt. De var hæftet sammen med tynde strimler læder eller åleskind. Det ene træstykke holdtes i hænderne, medens det andet blev svinget rundt om hovedet og ned på kornet. Således tærskedes der, til alle kernerne var faldet af vipperne. Halmen samlede fra og blev bundet i knipper, hvorefter det forkedes ud ad en luge for senere at sættes i stak. Kernerne fejedes sammen, til de skulle renses på rensesmaskinen. I denne maskine var der flere sold af forskellig størrelse og finhed, så kornet kunne renses for vipper, ukrudtsfrø og lignende. Der var håndtag på maskinen, og mens karlen øste kornet op, drejede bedstefar eller en af os piger maskineriet rundt. I de sidste år, vi var på Hjelm, købte bedstefar en slåmaskine til at høste kornet og slå høet med, den blev trukket af tyren og studen. Det var en stor lettelse i høstarbejdet, for når kornet var høstet, kunne karlen få tid til at hjælpe med at binde kornet op. En tærskemaskine fik vi også. Den stod i loen, og der førte en aksel fra maskinen ud til et større og mindre tandhjul. En ca. fem alen lang bom var boltet fast til det store hjul. Gorm og Lænke blev spændt for, og en lægte, der også var fastgjort til hjulet, blev spændt fast i Gorms hovedlag for på den måde at få dyrene til at gå rundt i omgangen. Også her måtte en af os piger ud at hjælpe til. Vi gik bag efter hommen for at holde tømme og genne på dyrene, for at de ikke skulle gå i stå. Ligeledes købte bedstefar også en kværn til at male kornet, byg og havre, til grutning til malkekøerne og svinene. Grutningen, der blev rørt op med vand, fik køerne kun om vinteren. Tidligere sejlede bedstefar kornet til Ebeltoft og fik det malet på møllen der, men det var jo meget besværligt. Et kvantum rug leveredes til møllen. Når det var malet, fik bageren det hen, for at han kunne bage brød af melet. Vi kunne så hente det brød, vi havde brug for, i årets løb. I det hele taget var vi på mange måder selvforsynende.

Når græsset på lavlandet og skrænterne sidst på sommeren var blevet noget tørt, blev malkekøerne tøjret oppe på højlandet, hvor høet var slået. Græsset var atter grønt der, og kløveren stod i flor, og det saftige foder gav mere mælk i spanden. Efter at vangen i højlandet var græsset af, og det blev for koldt for kreaturerne at være tøjret, gik de løse, og da måtte vi vogte dem, for at de ikke skulle gå hen i roestykket og æde af roerne eller forsyne sig med den grønne rug, der så så frisk ud, eller i forbifarten snuppe en mundfuld af kornhæset. Jo, de vidste nok, hvad der smagte godt, så vi havde vort mas med at holde dem i ave. Til trods for, at det var koldt, og at vore fingre ofte var valne, havde vi håndarbejde med. Vi kunne så udnytte tiden, når der af og til var ro. Mens vi vogtede køerne om efteråret, var græsset ofte vådt efter dug eller regn, og da må jeg sige, at naturen gik over optugtelsen. Vi bandt to snore elastik om livet og kiltede nederdelen ind imellem for at holde den fast, så den ikke skulle blive våd. Ellers slog den lange nederdel ind på strømperne, og vandet silede ned i træskoene, så det sagde svup, svup i de flettede halm-såler, og det var meget ubehageligt.

Rodfrugterne.

Først kartoflerne. Et lag halm bredtes i en rundkreds på jorden, kartoflerne blev gravet op med en greb og samlet i spande, som, når de var fulde,

hældtes hen på halmen. Når der var tilstrækkeligt med kartofler i kulen, blev den dækket med halm og jord. Således blev der et hul i toppen, hvor halmen stak op, for at der kunne komme luft til kartoflerne. Senere blev der lagt mere halm på og skovlet jord op, eventuelt dækkedes kulerne med tang. Kartoffelageren harvedes, og de glemte kartofler samledes op. Da de lå spredt over hele ageren, var det anstrengende at bukke sig og rette sig så mange gange, det var ligesom når vi samlede mågeæg. Kartoflerne blev taget op sidst i oktober måned, og for det meste var det koldt at kravle række op og række ned på den fugtige jord og samle spandene fulde af de uundværlige rodfrugter. Dog erindrer jeg, at et efterår var det så mildt et vejr, og solen skinnede, ja, den ligefrem stak, så vi måtte have sommerhatte på i stedet for de tykke uldne tørklæder. Det var vel nok herligt.

Der dyrkedes to slags roer, turnips og kålrabi. Turnips blev meget store, og vi måtte ofte bruge begge hænder for at få dem rykket op. Ellers tog vi med venstre hånd om roetoppen og rykkede med et rask tag roen op og snittede toppen af med en kniv. Roerne blev lagt i rækker, så der kunne læsses på vognen fra begge sider, når de skulle køres sammen. Kålrabierne var mere faste i kødet end turnips, og foruden at kreaturerne fik dem, anvendtes de også i husholdningen, enten stuede til stegt flæsk, brunede til steg eller mosede sammen med kartofler. Vi spiste dem også til ragout tillavet af vildt. I modsætning til de runde kartoffelkuler var roekulerne aflange. Der blev lagt halm på jorden, og de blev dækket på samme måde som kartoffelkulerne. Når frosten satte ind, blev roerne yderligere dækket med jord og tang, men for det meste lå de, kulerne, i en lavning eller bag en bakke, og de var ikke så udsatte for vind og vejr.

Husdyrene.

Ligesom tyren og studen havde de øvrige kreaturer også navne, men jeg kan kun huske enkelte af dem. Det har måske heller ikke almen interesse, dog synes jeg, at det hører erindringerne til. Blandt andet havde vi Laura, »Bøse«, der sparkede, når den skulle malkes, Mariane og »Bosse«, som vi spændte for slæden om vinteren. Af navne på kalvene mindes jeg Frans og Viggo, særlig Frans, som var den flotteste kalv i stalden, med blankt, brunt skind. Da den blev solgt efter at have fået nymalket mælk en måned, fik bedstefar tredive kroner for den. Det var en god betaling for en sødmælkskalv i de tider. Vore sytten katte havde også navne, men også af disse mindes jeg kun enkelte, som for eksempel Robert, en nydelig sortbroget kat, så var der »Prinsesse Marie«, samt tre katte, der var opkaldt efter Hilma, Martha og Christine. Kattene sad for det meste ved siden af os, mens vi malkede, for de vidste, at de altid fik en tår mælk, når vi var færdige med malkningen. Så var der »Sømand« og »Landkrabbe«, som reddede livet på en mærkelig måde. Vores karl skulle aflive de to killinger, men inden han nåede så vidt, så han, at fårene var ved at bryde gennem hegnet og ind på højlandet. For at hindre det løb han efter fårene og lod killinger være killinger. Da han kom tilbage efter at have fået fårene jaget ud på lavlandet, var killingerne væk. Vi ledte efter dem alle vegne, men de var og blev borte. Kattemoderen havde været at hente dem og skjult dem et eller andet sted. Først efter at killingerne var vokset til, kom de hjem til gården, når det var meget koldt om vinteren. Men så snart de havde fået noget til livets ophold, forsvandt de igen. »Landkrabbe« var brun, tigerstribet,

og »Sømand« blå med hvide striber. Store og smukke katte var de, men de forblev nogle vilde krabater.

Det er jo ikke mange navne. Men det er jo også adskillige år — godt og vel tre og en halv snes — siden jeg legede med kattekillingerne derhjemme ved at binde en strik (snor) om en prop, og når jeg så løb, hoppede proppen frem og tilbage, og killingerne, der troede, det var en mus, satte i firspring efter proppen for at fange den og blev slemt slukørede, når de opdagede, at det ikke var en mus. Kattene fra fyret kom af og til på visit hos vore. Men det udartede altid til et vildt bråvallaslag med hvæsen og knurren, så vi måtte op af sengen og »hviste« og klappe i hænderne for at få nattero.

Jagthunden Leo.

Til en gård hører der jo gerne en hund, og traditionen tro havde vi altid en eller anden hunderace, der holdt vagt. Således havde vi engang en jagthund, der hed Leo. Den var opkaldt efter pave Leo den — jeg mindes ikke hvilket tal. Der kunne være delte meninger om Leos evner som jagthund, men den var en vaks hund at have med i marken, når køerne skulle flyttes. Den fik da en tøjrpæl i munden og trak køerne hen til stedet, hvor de skulle tøjres. Efter arbejdet havde vi lidt kommers. Jeg kastede et stykke træ ud i havet og sagde: »Apport!« og straks sprang Leo i vandet og svømmede ud efter det. Når den nåede land, kom den hen og satte sig foran mig med træet i munden og så så stolt ud som nogen pave. Men Leo havde den vane at gå ind i hønsehuset. Her skal lige tilføjes, at hønsene havde haft flyttedag fra stuehusloftet og hen i et hønsehus ved stuehusets gavl. De to sider var ligesom de øvrige bygninger bygget ind i skrænten. I dette hus havde hønsene pinde at sidde på i stedet for som tidligere på hanebjælker, og der var rigtige reder at lægge æg i. Det var i disse reder, Leo så sit snit til at tage æggene, og da det blev opdaget, så det ikke godt ud for hunden, og en skønne dag var den borte. Jeg ledte og kaldte på den, men til ingen nytte. Nu var det sådan, at vi af og til gik en tur langs stranden, der var altid drevet noget i land, f.eks. propper, flasker, blåmuslinger, som vi kogte, syltede og spiste, samt meget andet. En dag, jeg var på eftersøgning efter sådanne genstande omme på østsiden af øen, så jeg på afstand noget ligge og skvulpe i havstokken og da jeg kom derhen, hvad så jeg? Leo skudt! Da jeg kom hjem, fik jeg at vide, at bedstefar havde skudt hunden, men der var ingen, der ville fortælle mig det, for de vidste, jeg holdt så meget af den. Jeg savnede min trofaste kammerat og måtte nu selv bære tøjrpælene, når køerne skulle flyttes, og leg blev der ikke mere.

Gedemæt.

Vi havde et lille gedekid, der hed Mæt. Det voksede hurtigt op og blev en ustyrlig ged, der fra bakken klatrede op på taget, hen til skorstenen, og derfra gled den ned i gården. Det kunne stråtaget ikke holde til, strået blev revet løs, og bedstefar, som selv tækkede tagene, måtte til at udbedre skaderne, hvad han ikke særlig glad for. Det hændte også, at Mæt smuttede ind i haven, dersom lågen ikke var lukket, og hoppede op på bordet i lysthuset, hvor den sparkede til de tallerkener, vi ikke havde fået væk efter måltidet. Men vi var hurtigt dernede for at redde, hvad reddes kunne. Mæt blev efterhånden til så meget besvær, at vi måtte skille os af med den, og siden havde vi ingen ged.

Fårene.

Det var forår og ved den tid, da der skulle holdes øje med fårene, om der var kommet flere lam. Dette hverv havde Hilma og Martha, når de var hjemme, og så jeg. Vi skyndte os af sted, og da vi nåede hen til fårene, begyndte vi at tælle: »To, fire, seks, otte, ti, tolv« osv. Men hvad var det, der manglede jo nogle får, det var heller ikke nemt at holde tal på sådan en flok. Vi måtte hen at finde dem. Jo se, der bag nogle buske var de søgt hen med ders lam i ly for den barske østenvind, for den kan være bidende og haglbyggerne kolde for de små lam. De fleste af fårene fik to lam, men enkelte havde trillinger, og det hændte, at et får med tre lam ikke ville kendes ved det ene og jagede det bort. Vi måtte så tage os af det lille kræ. Det fik mælk af en sutteflaske og lå på en sæk inde ved kakkelovnen for at blive varmet. Lammet blev efterhånden så kælent, at det fulgte os både ude og inde. Undertiden var der flere lam, der skulle have flaske. Således mindes jeg, at der engang stod elleve lam omkring mig og ville have noget at drikke. De skubbede til hverandre med det resultat, at sutten blev revet af flasken og mælken spildtes, så jeg måtte ind efter ny forsyning.

To gange om året, forår og efterår, blev fårene vasket og klippet. For at få dem fanget måtte vi have dem hjem i fårehuset, og der fik de klaptræer og tøjrr på. Klaptræer er et hovedbindsel, som bruges til får, køer og heste, når de tøjres i marken. Klaptræerne består af to tildannede kæbestykker af træ, som holdes på plads af hovedlaget, en snor, der går op over dyrets hoved og ører. Over næseryggen holdtes klaptræerne sammen af en kort kæde eller snor. Tøjrræbets ende går gennem huller i klaptræerne under kæberne og presser sidestykkerne sammen, hvis der trækkes hårdt til. Rebet, der er trukket gennem klaptræernes nederste huller, er ca. to alen langt og bliver fastgjort til et lægn (led). Fra dette led er der et langt tov, der fastgøres til en tøjrrpæl af træ. Denne slås i jorden for at holde dyrene på plads. Når fårene havde fået klaptræer og tøjrr på — to og to i hvert tøjrr — rinkedes (samledes) rebet sammen i løkker. Den sidste løkke var længere end de øvrige og slyngedes nogle gange om hele bundtet, hvorefter den blev stukket gennem det øverste hul, således at den der trak fårene havde dette tov at holde i. Det var noget af en cirkusforstilling, når sådan en kåvl (flok) får skulle trækkes om på lavlandet, hvor de blev tøjret. For selv om de fleste var ret skikkelige, var der dog altid nogle urolige hoveder imellem, der enten rejste sig på bagbenene eller lagde sig på jorden, mens andre stittede imod med alle fire ben, og atter andre for frem og tilbage, så det var ikke let at holde dem. Dog, ved fælles hjælp fik vi dem tøjret, og der faldt ro over feltet. Et kar kørt ned til stranden og fyldtes $\frac{3}{4}$ op med havvand. Et efter et blev fårene lagt i karret og vasket med hænderne og en strigle, et redskab af metal, der var buet og forsynet med små tænder ved hver side samt et lille træskaff i midten. Når fåret var vasket, blev der hældt et par spande vand over det, så ulden kunne blive helt ren. Nu gjaldt det om at komme væk, da fårene efter sådan en omgang rystede kroppen så stærkt, at der stod en sky af regn og tåge ud til alle sider. Når ulden var tør, blev fårene klippet, og dertil brugtes en saks med to brede og spidse blade. Klippingen foregik i det fri inde ved Marsk Stigs Vej, hvor der for det meste var lunt. På jorden anbragtes sække, hvorpå vi siddende holdt fåret, der lå på ryggen. Fårets hoved og hals holdt man med venstre arm og begge forben med venstre hånd. Fåret klippedes forsigtigt på bugen, i det hele taget måtte man

klippe meget varsomt, da fåret ofte lå noget uroligt, og man kunne da komme til at nappe i fårets skind med den store saks. Derefter blev benene bundet sammen således: venstre forben til højre bagben og venstre bagben til højre forben. Fåret blev nu lagt om på siden, og klipningen kunne begynde. Om foråret løb lammene brægende omkring, mens mødrene blev klippet, og der var synlig gensynsglæde, når fåret var færdigt og løb hen til sit afkom. Når fåreklipningen var forbi, blev ulden efter nogen sortering fyldt i sække og lagt hen til videre behandling i løbet af den følgende vinter. Fire af fårene var sorte, de øvrige hvide. Den sorte uld blandedes med hvid uld i følgende forhold: $\frac{1}{3}$ sort uld og $\frac{2}{3}$ hvid. Når dette kartedes sammen og blev spundet, blev garnet gråt. Bedstemor spandt ulden. Det tilkom mig at karte den, da jeg, efter min konfirmation, var enepige derhjemme om vinteren. Om sommeren var jeg »bettepig«. Kartningen foregik ad to gange. Først kartedes ulden til »skrubber«, og disse plukkedes i mindre totter for at få ulden mere ensartet og lettere at karte. Derefter blev ulden finkartet og lavet til lette små »tejer«, som bedstemor spandt til den fineste tråd, selv om hun ofte kun havde en lille lampe, kaldet fæsen, at se ved. Vægen gav ikke mere lys end et julelys, men til trods for det snurrede rokkens hjul og ten taktfast rundt. Tenen blev hurtigt fyldt med garn, som blev vundet i nøgler og brugt til vævning af stof, hvergarn. Garnet var gråt og blev vævet på blå trende. Af dette stof fik vi kjoler, hvad vi glædede os meget til, da det ikke var så ofte, at vi fik nyt tøj. Det blev nemlig syet så stort, at det både kunne lægges ned og ud, og stoffet var næsten uopslideligt. Om vinteren kom der en sypige fra fastlandet og syede kjoler og andet til os. Hun gik på omgang hos øens tre familier, henholdsvis otte eller fjorten dage ad gangen. Det kom an på, hvor meget hver enkelt familie skulle have syet af nyt tøj eller syet om af det gamle. Til strikkegarn blev to tråde bundet sammen med snoren på tenen, og rokkehjulet drejedes modsat som når garnet blev spundet. Af dette garn strikkede vi strømper, tørklæder, trekantede og aflange, luer (huer), slugvanter (luffer), uldtrøjer og meget andet. De forskellige dele blev strikket enten ene ret, ret og vrang eller med patentstriking. Dersom garnet skulle farves, blev det haspet af tenen over på garnvinden, som så var sat på højkant. Vi sad på knæ og drejede garnvinden forsigtigt rundt, for dersom der kom for megen fart på, løb tenen løbsk, og tråden gik itu. Jeg lærte også at spinde. Til at begynde med pillede jeg kulørte garnrester til uld, dette kartedes sammen med rigtig uld, først til skrubber, derefter til tejer. Det var et spændende øjeblik, når rokkens hjul skulle sættes i gang. I begyndelsen gik det ikke særlig godt. Enten blev tråden for tynd og gik i stykker, eller også blev den for tyk, men som bedstemor sagde: »Øvelse gør mester«, og det lykkedes efterhånden at få tråden jævn.

Så længe det var bar jord, opholdt fårene sig ude, men var der udsigt til dårligt vejr med storm og sne, blev de hentet hjem i fårehuset. Dengang fik vi ikke som nu vejrmelding flere gange om dagen, men vi havde kun et barometer at rette os efter med hensyn til vejret, og det kunne desværre slå fejl. En dag havde barometret ikke vist noget foruroligende, så fårene blev ikke hentet hjem om aftenen, men hen på natten blæste det op til forrygende sne-storm fra nordøst. Da det blev lyst, søgte vi efter fårene og fandt dem under nogle sandskunker (sandbrinker) nede ved stranden, midtvejs på Sønderhagen, hvor de havde søgt ly. Skønt de var tilsneede, og havet havde »rejt sig«, så bølgerne kun var nogle få alen fra dem, var de alle i god behold. De kom

hjem i fårehuset, hvor de fik et godt foder af hø og fintsnittede roer. For at fårene ikke skulle træde på foderet, var der en hæk midt i fårehuset, som var bundet fast til loftsbjælken med et tov, så fårene kunne stå ved begge sider og æde af foderet. Hækken var lavet af en ca. fem alen lang og otte tommer bred fjæl. I kanten af fjælen var der boret huller, og i disse anbragtes stolper, der foroven var sømmet fast til lægter. Afstanden mellem stolperne var så stor, at fårene kunne få hovedet ind mellem stolperne. I gamle dage havde der været et fårchus på øens lavland, men det blev skudt ned af englænderne i året 1807 eller 1808, og det var ikke siden blevet bygget op. Grunden kunne ses endnu, skønt den var overgroet med græs og marehalm. Som barn vogtede jeg fårene, mens vi havde sommerferie. Klokkeren seks om morgenen drog jeg af sted med hele flokken og blev derude til middag. Når fårene skulle passes, var det fordi de havde en vis tendens til at søge op på højlandet, det var jo fristende at komme ind i roe- eller kornmark, da græsset på lavlandet ofte var noget vissent hen på sommeren. Selv om jeg skyndte mig at spise, hændte det dog, at fårene var kommet ind på højlandet, når jeg kom tilbage. Sikke et arbejde med at få dem ud. Vi, fårene og jeg, løb frem og tilbage, inden de opdagede, at ledet var åbent, så de kunne komme ad lavlandet til. Man skulle vel synes, at det var en lang og kedelig dag, ene i fårenes selskab, men jeg havde håndarbejde med, et kommodetæppe syet med hardangersyning, og det skulle min mor have. Ellers fandt jeg sjældne sten eller fuglereder, der var altid noget, man kunne foretage sig, hvis ikke, skulle fårene nok holde en i ånde.

På toppen af Skådebakken (udkigsbakken), på øens østside, havde jeg fået lov at anlægge en have, og efter at jeg havde gravet græstørvenc af og lagt dem op på kanten for at lune for blæsten, plantede jeg jordbær, solbærbuske og blomster, lidet anende, at der for århundreder tilbage havde ligget en lille træborg på dette sted. Det blev først opdaget i året 1952, da arkæologerne var på øen for at søge efter rester fra marsk Stigs tid.

Ved solnedgang gik det atter hjemad, fårene mætte, jeg sulten. For selv om jeg havde fået en mellemmad med som eftermiddagskaffe, gav den friske luft appetit, og jeg glædede mig til at få en portion mælkebrød af nymalket mælk, når vi kom hjem. Sidst på sommeren kom der en slagter og købte lammene. For et godt lam fik bedstefar 15 kr., ellers var prisen dengang kun 10 til 12 kr. stykket. Om efteråret, sidst i oktober måned, blev der slagtet to får, hvilket bedstefar gjorde. Efter slagtingen flåedes skindene af dyrene, og de, skindene, blev spilet ud og sømmet fast på lodøren for at tørres. Senere solgtes huderne til købmanden. Derefter tog man indmaden ud og gjorde den i stand. Tarmene blev rensed og skuret i salt med en halmvisk. De rengjorte tarme kom i en spand koldt vand, hvori der var en suppevisk, der bestod af selleri, rodpersille og porretop, det var for at friske op på tarmene. Leveren kogtes og lavedes til finker. Der blev så stor en portion deraf, at vi havde til flere gange. Denne sursøde spise med alle de forskellige ingredienser yndede jeg ikke, men ned skulle det, ellers var man kræsen. Fårenes ister afsmeltedes, og talgen hældtes i fade for så, når det var stivnet, at blive taget af og gemt, indtil det kunne sælges. Så længe jeg kan huske tilbage, støbtes der ikke lys hos os. Når kropene var kolde, blev de parteret. Af slagene og mellemgulvene syedes rullepølser, og de uregelmæssige stykker kød, der blev skåret af hist og her, anvendtes til spegepølser samt til i fersk tilstand, som hakket fars, at komme i krukker med smeltet talg over. Når talgen stivnede, blev der et lufttæt lag, og

på denne måde kunne kødet holdes frisk i nogen tid. Tarmene blev skåret i passende pølselængder. Den ene ende af tarmen lukkedes med en pølsepind. I den anden ende indsattes et pølsehorn, det var et stykke af et kohorn, ca. to tommer langt. Kødet, der brugtes til spegepølser, kørtes to gange gennem kødmaskinen og æltes med salt, salpeter, peber og allehånde til en fast fars, der med fingrene stoppedes gennem pølsehornet ned i tarmen. For at få pølserne faste måtte de prikkes med en pølsepind, så luften kunne komme ud. Når pølsen var færdig, blev den lukket på samme måde som foran beskrevet. Lår, forbove og sider saltedes, og efter ca. fire ugers forløb blev det taget op af lagen og hængt til tørre over komfuret. Når det ikke dryppede mere, kom det i sække, og bedstefar sejlede, dersom vejret var dertil, over til røgeriet i Ebeltoft med kødet og pølserne. Det røgede kød og pølserne opbevarede indsvøbt i rughalm i tønder, der stod ved skorstenen på stuehusloftet. For at kødet ikke skulle smage af krydderier, blev pølserne saltet i en balje for sig, og ligesom kødet hængtes de til tørre og kom, som sagt, sammen med dette til røgning. Vor kødhakkemaskine var noget for sig, den lignede en lille rød kuffert. Maskinen var rødmalet, den havde hængsler ved den ene side og en lås ved den anden. I bunden, som var buet, var der anbragt fjorten knive i riller på begge sider af maskinen med ca. en cm afstand. Knivene lignede gængerne på en vugge. På en valse sad der på skrå to rækker firkantede tænder, som passede ned mellem knivene. Når maskinen var spændt sammen, drejedes håndtaget rundt, og kødet hakkedes mellem knivene og tænderne på valsen. Kødet kom ud af en tud, der lignede tuden på en chokoladekande. Ja, sikkert monstrum i modsætning til nutidens elektriske kødhakkemaskiner.

Fjerkræet.

Til sidst skal lige i kortfattet omtale nævnes de fjedrede husdyr. Foruden de tidligere nævnte hundrede høns havde vi om sommeren adskillige kyllinger, desuden havde vi nogle ænder med ællinger, duer med unger og kalkunkyllinger. Disse sidste var meget vanskelige at passe, de kunne ikke tåle at blive våde, og så længe de var små, skulle de fodres med hakkede æg og hakkede brændenælder, så der var en del passen ved det småkram. Det øvrige fjerkræ kunne finde meget af føden på skrænterne og nede ved stranden, men det måtte dog fodres to gange om dagen med korn og ligeledes forsynes med rent vand, så arbejde var der ved det altsammen. I et grønmalet bur, som stod på symaskinens låg inde i opholdsstuen, havde vi en kanarieflugl. Når alle fuglestemmer var forstummet ude i naturen, lavede »Piphans« smukke kvindren og sang os vældigt op, mens karterne skrattede, og rokkehjulet snurrede lystigt rundt.

Smør og ost.

I sommermånederne, da køerne gav mest mælk, blev der lavet ost og kærnet smør flere gange om ugen. Før fløden skummedes af, strøg vi med en pegfinger langs fadets kant for at løsne fløden, som derefter forsigtigt blev skummet med en dertil egnet ske. Denne, der var let buet og på størrelse med en underkop, blev dypet i mælken, for at fløden ikke skulle hænge ved skeen. Fløden skummedes over i en stor krukke, og når den var fuld, hældtes fløden i kærnen, og kærningen begyndte. Kærnen var et ca. alenhøjt, temmelig smalt trækar. Det var lide bredere forneden end foroven, og med et låg som

hvilede på en kant neden for overkanten. Ud for midten af låget var der et lille lufthul, og i lågets midte var der et større hul til kærnestangen, på hvis nederste ende der var fasttømret et rundt bræt, hvori der var boret fem huller. Når fløden var fyldt i kærnen, og låget var sat ned over kærnestangen, begyndte arbejdet med at føre stangen regelmæssigt op og ned gennem fløden. Kærningen kunne være et langvarigt og anstrengende arbejde, da den skulle holdes igang hele tiden, for ellers blev det meget værre at få smørret samlet. Vi skiftedes til at kærne, men var det særligt vanskeligt at få smørret skilt fra mælken, måtte vi være to til at trække kærnestangen. Når smørret var samlet, blev det taget op med en smørske, en flad træske, og lagt op i smørtruget, et temmelig fladt trug, der blev skoldet og derefter skyllet i flere hold koldt vand. I sidste hold vand blev smørret æltet med skeen, til der ikke var mere kærnemælk i det, og der æltedes nu med hænderne. Højre hånd lagdes over venstre hånd, således at der blev æltet med begge hænder på en gang, og til sidst trilledes smørret i en kugle. Denne deltes i tre lige store stykker, de trykkes flade og rullede sammen som en rullepølse. Næste dag æltedes smørret atter, denne gang med lidt salt, og var da færdigt til brug. Kærnemælken anvendtes til suppe eller »kørom«, en ret der blev lavet af revet rugbrød, sukker, kærnemælk og lidt fløde. Også til æbleskiver og pandekager var kærnemælken velegnet. Vi fik den også at drikke i stedet for sødmælk. Blev der noget tilovers, hældtes det i svinetønden. Kærnen og de forskellige dele, der hørte til den, skoldedes. Derefter skylledes i flere hold varmt og koldt vand, inden remedierne anbragtes på noget kvas for at tørre.

Af ost lavedes forskellige slags: Skummetmælksost, sødmælksost, knapost eller appetitost. Oplagt mælk blev lavet af sur mælk, der hældtes i et osteklæde, et firkantet, gråligbrunt, groftvævet stykke stof. Efter at vallen var presset af, blev det til en ostelignende masse, der spistes med mælk og sukker som søbemad. Mælken til sødmælksosten blev efter malkningen siet direkte i ostebaljen. Der rørtes lidt ostefarve og osteløbe i mælken, og den stod nu og stivnede til en geléagtig masse i løbet af en timestid. Når mælken var tilpas stiv, blev den skåret på kryds og tværs med en ostekniv af træ, derefter rørtes med osterøveren, et redskab der lignede en ketsjer, kun var trærammen firkantet, og fletvævet af ståltråd, til vallen skiltes fra osten. En prop løsnedes i karrets bund, og vallen sivede gennem en hårsi ned i en spand. Ostemassen blev krystet (vredet) i hænderne. Efter at den var saltet, knust og gnedet med hænderne, lignede den fine byggryn. Til formning af ostene havde vi en ostekop, et lavt trækar med huller i bunden, gennem hvilke den sidste valle pressesedes ud. Men først var der lagt et ostestykke i ostekoppen. Det dækkede både bund og sider, og et stykke af ostestykket ragede ud over kanten for, når ostemassen var fyldt i karret, at dække over denne. Derpå blev et trælåg lagt ned i karret, og der blev lagt en stor sten ovenpå til presse. Dagen efter blev osten taget ud og vendt, og den stod atter en dag med mere presse på for derefter at blive taget ud og lagt til tørring på hylder, der var anbragt i reb og bundet til bjælkerne på loftet. Samme fremgangsmåde blev brugt, når der lavedes skummetmælksost, kun var fløden skummet af mælken, og denne varmedes i en gryde og hældtes i ostebaljen. I disse oste kom der foruden salt også en håndfuld kommen. Knapost lavedes af sur mælk, hvor fløden var skummet af ligesom til skummetmælksost. Mælken varmedes lidt, ostemassen behandledes som foranstående og blev tilsat salt og kommen. Massen deltes i

mindre stykker, hvoraf nogle formedes som halvpunds smørpakker, og andre blev trillet og rullet, så de lignede et omvendt ølglas uden fod, lidt bredere forneden end foroven. Disse oste lagdes også på hylder og måtte vendes ret ofte for at danne skorpe og blive tørre. Når mælken var hældt af de 15-20 fade, som tømtes hver dag, der lavedes ost, blev de skyllet med lunken vand, og dette kom i tønden til grisene. Der måtte intet gå til spilde. Fadene vaskedes derefter i kogende vand, skylledes i koldt og blev lagt teglvendt på en hylde i gården, hvor også de skurede mælkespande havde plads. Uldtøj og hvergarnstøj vaskedes i ostevallen, tøjet blev mere blødt, og det filtrerede ikke, som når der brugtes sæbe. Nu jeg har fortalt om fremstilling af ost og smør, vil jeg fortsætte med de kulinariske goder. Det kan vist godt siges, at vi, efter datidens forhold, fik en god og alsidig kost, særlig om sommeren. Om vinteren kunne det være mere vanskeligt med variationerne, men vi havde dog altid høns og æg at supplere de salte sild og sulemaden med. Desuden havde vi vildtet, som bedstefar skød om efteråret. Fisk var næsten en daglig ret, enten til middag eller aften, og havde vi ikke selv tid at fange nogle, kom der gerne en fisker og forærede os et knippe af en eller anden slags fisk. For denne betænkksomhed fik de gerne et måltid mad, mælk, ost, æg eller hvad vi ellers havde. Eftermaden om sommeren bestod for det meste af rødgrød, kørom, tykmælk o.s.v. Tykmælk var sur mælk med fløde, hvorpå der strøedes revet rugbrød og puddersukker. Alle mand — også gæster — langede til samme fad tykmælk, og det varede ikke længe, før i det mindste det øverste lag var forsvundet, og resten fik hønsene. Ligeledes spiste alle af samme pande, når vi fik »pandegrød«. Dette var en levning byggrød, byggryn kogt i mælk, der blev skåret i skiver og brunet i smør på panden. Dertil fik vi sødmælk. Det saltede kød og flæsk fra fåre- og svineslagtingerne blev vandet ud i flere hold koldt vand et par dage før det skulle koges, da suppen ellers blev for salt. Suppen anvendtes til gule ærter med gulerødder, pastinak og småløg. Hvidkålssuppe blev tillavet med persillerod, porrer, selleri og gulerødder, grøn kålsuppe med diverse urter samt hakket grønkål. Når kød og flæsk var i kog til grønkålssuppen, hældtes et par kopper byggryn i, for at suppen kunne blive jævn. En gang imellem kogtes brune bønner på sulekødet. Uha! Denne ret var ligeså »dvalle« (vammel) som finkerne med den sursøde smag, de meledede bønner og hvad der ellers var i. Fedtet, der dannedes på suppen, blev skummet af og kom sammen med stegefedtet i en krukke og brugtes til stegning af frikadeller og lignende samt til kogning af klejner. Mælken var en vigtig bestanddel af kosten og blev meget brugt i husholdningen, blandt andet til grød, vælling og sovs. Fyrassistentens købte mælk, fløde, smør, ost og æg hos os. En pot sødmælk kostede 10 øre, og en pægl piskefløde kunne fås til samme pris. Skummetmælk og kærnemælk betaltes der ikke noget for, det var gratis. Hvad de øvrige produkter kostede, mindes jeg ikke, men prisen har muligvis været den samme, som vi fik hos købmanden.

Fiskeri.

En forårsmorgen kunne vi se fiskerbådene fra Ebeltoft passere Øerhagen og sætte kursen mod fiskepladserne. De nymalede grønne og blå både med de rødbrune sejle så smukke ud mod de dyblå bølger og de hvide skumtoppe. Når fiskerne havde sat garnene, kom de og ankrede ved Hjelm. Næste morgen sejlede de ud og røgtede garnene, det vil sige, garnene blev halet indenbords og

fiskene taget af og kommet i dammen. Bådene var delt i tre rum eller afsnit: Kahytten var i stævnen, dammen var anbragt i bådens midte og styrerummet i agterstavnen. Fra kølen og op ad begge sider af dammen var der huller, så vandet, fiskene svømmede i, stadig kunne fornyes. Det midterste stykke i båden — mellem kahytten og styrerummet — var beklædt med brædder, så det dannede et lille dæk, hvori der var et aflangt hul, som blev dækket af en kasse med låg; men der var ingen bund. Når låget løftedes op, var dammen lige underneden, og det var morsomt at se fiskene svømme dernede i vandet. Fiskerne brugte en kejs, når de fangede fiskene i dammen. Denne kejs var lavet af vidjer eller træ, og nettet af strikker (snøre). Disse var flettet sammen og havde facon som en pose, så fiskene ikke kunne sprælle af og ud i dammen igen. Inde på stranden havde fiskerne rammet nogle pæle ned i sandet. På spidsen af pælene var der anbragt trækroge, hvorpå garnene blev lagt, når de skulle »redes«, pilles fra hinanden, så tang, søstjerner, krabber o.m.a. kunne tages af. Efter at garnene var tørre, blev de rinket sammen og skulle så stenes, det vil sige, at der forneden i garnet blev sat aflange sten i dertil bundne løkker. Foroven i garnene var der med ca. en alens mellemrum anbragt korkstykker, så når garnene blev sat i havet, stod de lodret, holdt oppe af korkstykkerne og nede af stenene. For at holde garnene på plads var de bundet til bøjer, en for hver ende. Disse bøjer var lavet af et stykke træ, hvori der var boret et hul i midten til en stang med et flag på. Flaget var for det meste et stykke stof af en eller anden slags. Til træstykket var der bundet et reb, så langt at det kunne nå havbunden. Rebet var fastsurret til en sten eller et lille anker, der blev kastet ud i havet. Når der ikke var plads til flere fisk i dammen, landede fiskerne deres fangster i Ebeltoft og vendte så atter tilbage til fiskepladserne. Hen i august og september kom der store fiskekuttere fra Gilleleje og Hundested for at tage del i sildefiskeriet. Mandskabet fra disse kuttere kom ofte i land for at proviantere. De købte vore landbrugsprodukter, blandt andet smør, ost og mælk. Sidst på året, ja helt til jul når vejret var dertil, pilkede fiskerne torsk, og også da søgte fiskerne læ ved øen. Dog kunne det være farligt, for når det blæste op til nordøststorm, »løb« bølgerne på langs af øen og mødtes på sydspidsen, hvor de slog sammen i store vandkaskader, ligesom Skageraks og Kattegats bølger, når de mødes på Grenen. Den tretende november, jeg kan desværre ikke mindes årstallet, men det har været omkring århundredskiftet, ankrede den mindste fiskerbåd i flåden op uden for hvor vi boede. Fiskeren havde været ude for at pilke torsk, men han havde ikke fået fuld last som de øvrige både og ville derfor fortsætte fiskeriet næste dag. Om natten blæste det op til en nordøstenstorm, og da det i dagningen blev umuligt for ham at blive liggende, fordi stormen tiltog i styrke, gjorde han tegn til os, at han ville sejle hjem. Fiskeren trak ankeret op, vendte båden og lænsede med torebet fok hjemad. Vi fulgte med spænding hans manøvre og var parat til at hjælpe, om det skulle blive nødvendigt. Vi blev ved med at holde udkig med den lille båd, som snart var oppe på skummende bølgetoppe for derefter at forsvinde i bølgedalen, så kun mastetoppen var synlig. Efter en anstrengende og farefuld sejlads nåede fiskeren hjem i god behold.

Der kunne forekomme pudsige episoder fiskerne imellem. Således kom Jens, en lille firskåren og sirlig mand, og den stoute og så godt som altid sortklædte Anders og ankrede op en stille efterårsaften. Der udspandt sig da følgende

samtale: »Go awten Annes«, »Go awten Jens«. »Hår do fåt noued i daw Annes?« spørger Jens. »Jow te de hår a da, mens a lo ud o æ dyw å dejset å bakeliret, fæk a jen stureste tosk o æ krog, ja, den er så stuer som såen«, råbte Anders tilbage, idet han slog ud med armene i fuld længde for at vise torskens størrelse. Da Jens så det, råbte han tilbage: »Nu overdrywer do da wees Annes«, men Anders svarede omgående: »Nej, a gør sørme ej, do ka sjæl kom hier øver å sie dersom do et wil trouet«. Om Jens fik torsken at se, fik vi aldrig at vide.

De omtalte fiskere, Jens og Anders, kom ofte hen til os og fik et måltid mad eller en kop kaffe. Hændte det, at vi var ved et eller andet arbejde, hilste de med at sige: »Gud hjælp« eller »Sing Gott«, det sidste betød Gud velsigne. Når Jens kom tilbage efter at have været hjemme med fangst, var vi pigebørn ikke sene til at få prammen i vandet og ro ud til ham og entre op i båden, for vi vidste, at der for det meste vankede en mellemmad med ægte St. Croix-sukker, og det smagte vel nok »uhm«. Måske kunne vi få en sang oven i købet, for det var utroligt, hvad han kunne af viset, og han var ikke karrig med at synge. Som tak for mellemmadder og underholdning havde vi altid et eller andet med til ham. En sommer havde vi nogle ferieborn, der spurgte Jens om, hvad han hed, hvortil han svarede: I kan kalde mig Skipperiwøjland«. Han vadede nemlig i land, iført et par lange søstøvler, når båden ikke kunne komme ind til stranden.

I garnene fangedes forskellige slags fisk: sild, makrel, isinger, skrubber, rødspætter, tunger, pighvar, slethvar, stenbidere, kvabsøer og mange flere. Stenbiderhunnen, den store blålige kvabso, var en delikatesse for hønsene, som med god appetit fortærede rognen og åd alt, hvad de kunne. Derefter søgte de hen i en krog, hvor de enten stod eller sad ned, mens de fordøjede måltidet. Dengang kendte man ikke til, at kvabsøens rogn var en værdifuld vare, der kunne bruges i husholdningen som »dansk kaviar«. Det havde ellers været en god indtægt for fiskerne, hvis de havde kunnet sælge rognen af denne fisk. Der måtte arbejdes hårdt i al slags vejr for at skaffe udkommet til dem selv, familie, hus og hjem, samt til bådens vedligeholdelse. Den og sejlene skulle jo også en gang imellem have en »overhaling« med maling og tjære for bådens vedkommende, og sejlene blev »barket«, farvet, og var da ikke så modtagelige for snavs. Selv om landbruget var vor vigtigste næringsvej, drev vi også lidt fiskeri. Når vi var færdige med vore aftensysler, sluttede dagen med at rede fiskegarn ud. Ligesom fiskerne fangede vi de forskellige slags fisk. Desuden fangede vi også hummere i dertil indrettede kasser (tejner), men hummerne blev solgt, det var for dyr en spise. Efterårssilden, den fede høstsild, blev saltet i tønder og kunne således holdes frisk hele vinteren. Vi spiste dem til fedtemad og øllebrød. Nogle sild blev røget, og det foregik på en meget primitiv måde. Først skulle sildene »nappes«, det vil sige, gæller og indmad blev taget ud, og de saltedes til næste dag. De blev derefter taget op af lagen, som havde dannet sig, og skællene blev strøget af hver sild, inden de skulle trækkes på ståltråd og hænges til tørre. Der gravedes en fordybning ind i skrænten, græstørv anbragtes ved hver side, så ståltråden med sildene kunne hænge over ilden. En sæk blev lagt over for at holde røgen. Til brændsel brugtes brændenælder og fugtige træspåner. Disse friskrøgede sild var en rigtig lækkerbid-sken, og vi nød dem med velbehag. Makrel og sild kogtes til forløren kråse-suppe og blev som denne tilberedt med æbler, svesker, bagte boller og urter.

Det var en dejlig ret. De to forannævnte fisk samt stenbider blev kogt med forskellige krydderier, suppen heraf blev stivnet med husblas, så den blev til gelé. Dette var en god afveksling til aftenmaden. Dersom fisk og kartofler skulle være ekstra gode, blev de kogt i havvand. Fisken blev mere hvid og fast i kødet, og kartoflerne blev mere velsmagende. Når kartoflerne var kogte

Fyret på Hjelm o. 1910. H. A. Ebbesen fot.

og vandet hældt fra, blev gryden sat ind på en spækfejæl på bordet, og hver især pillede så mange kartofler, som vedkommende kunne spise. »Pillet« lå i små bunker ved siden af tallerknerne, indtil måltidet var færdigt. Vi fik naturligvis også både kogt og stegt fisk, og som det fremgår af foranstående, var fiskeretterne en god afveksling i husholdningen om sommeren. Men bedstemor var også en dygtig husmor. Enkelte gange fangede vi fjæsinger i garnene. Det var en fisk, man skulle omgås forsigtigt, da der på overgællelåget sidder en stor pig, hvis over- og underside står i forbindelse med en giftkirtel. De forreste rygfinnestråler er også giftige. Så vi en fjæsing i garnene, skulle vi nok vare os, for stak man sig på dens pigge, kunne det være farligt, ja endog ende med dødelig udgang.

Ret ofte drev en ålelignende fisk i land, den var brunlig og ca. to kvarter lang. Når vi fandt en sådan fisk — den var død — tog vi den med hjem og hængte den til tørre. Efter at den var tørret, bandt vi en strik (snor) om midten og hængte den op på et søm på bjælken i stuen. Fisken kaldtes en vejrfisk, og navnet passede godt, for den kunne vise vindens retning, da hovedet altid vendte mod det verdenshjørne, hvorfra vinden kom. Var vinden for eksempel nordlig og gik til vest, drejede fisken hovedet mod vest, og så fremdeles.

Øens fauna.

Der rører sig naturligvis et rigt fugleliv på sådan et isoleret sted, og da der jo ikke er særlig lejlighed til adspredelser for øboerne, er det som om man der lever mere med i, hvad der foregår i naturen. Man følger fuglene, fra de kommer om foråret, til de hen på sommeren og efteråret øver sig til afrejsen til de sydlige lande. Det var dog ikke alle fugle, der fløj bort om efteråret, således hørte krager, gråspurve og guldspurve til øens faste flok. Om sommeren holdt de små fugle til i buskadset omkring højlandet, hvor de byggede reder i de vilde roser, i hvidtjørnens kroner eller inde i slåenbuskene. Skønt de dér var godt hyttede mod høgenes skarpe blik og kattenes spidse kløer, var der dog mangan en småfugl, der måtte lade livet for den stærkere magts rovlyst. Om vinteren, når sneen dækkede marker og buske, opholdt fuglene sig ved kornstakkene og gården for at søge føde, og de små fugle blev så tamme, at de kom helt ind i køkkenet til os. Gråspurvene var vi nu ikke særlig begejstrede for, da de hakkede huller i stråtaget, så der i tagskægget var hul ved hul, hvor de rigtig sad og hyggede sig, når stormen pøb om hushjørnerne, og sneen føg ind i alle sprækker. Samtidig med at vintergækkerne forsigtigt tittede op af jorden mod lys og sol, begyndte lærken at slå sine triller, idet den let og elegant steg højere og højere op i den klare forårsluft. Og stæren, som også holdt sit indtog tidligt om foråret, slog sig ned i den gamle bukketorn, der dannede taget på lysthuset ude i haven, og mens den nedgående sols stråler spillede i dens smukke fjer, sad den nok så fornøjet og fløjtede og baskede med vingerne, efter at den havde fået de allestedsnærværende gråspurve jaget ud af sin gamle hybel og taget den i besiddelse. Gravanden og rødtoppen havde deres reder i det tætteste buskads, og vi gik af og til på jagt for om muligt at finde nogle, men de var næsten ikke til at se, da anden omhyggeligt dækkede æggene med dun og græsstrå, når den forlod reden. Det var noget af en oplevelse, når vi en enkelt gang så en vildandemor komme vraltende hen ad grønsværen med sine små ællinger. Den kaldte på dem og spejdede til alle sider for at se, om der var fri bane. Når de så alle i god behold havde nået vandet, løb de små pibende frem og tilbage, inden de turde betro deres lille dunede krop til det store hav. Men var først én gået i vandet, gik det plump, plump med hele flokken.

En sommerdag ankrede en lystkutter op ved øen. De to ombordværende mænd gjorde tegn til, at de ville i land, og bedstefar roede ud efter dem i prammen. Mændene kom fra København, og den ene hed Fischer, den anden hed Piccolel. De var meget interesserede i øens historie, og bedstefar viste dem de forskellige steder fra marsk Stigs tid og videre op til fyret, hvor personalet tog imod og viste rundt. De fremmede havde ferie og benyttede den til at krydse vore hjemlige farvande. Efter nogen tids ophold sejlede de videre.

Nå, dette var lidt uden for det påbegyndte emne, men jeg synes, det måtte med, for samtidig med dette besøg havde to små gravandællinger sluttet sig til vore ællinger, som en and havde udruget. Hvor de to små sortbrogede var kommet fra, vidste vi ikke, men andemor tog sig omsorgsfuldt af dem, og de voksede op sammen med de øvrige ællinger. Da der kun var disse to »små«, syntes vi, at de skulle have navne, og hvad var da mere nærliggende end at kalde dem Piccolel og Fischer. De trivedes godt, og efterhånden havde de fået stive fjer i vinger og hale, så de kunne begynde at flyve. En dag vraltede de to ællinger op ad skrænten bag gården og nåede helt op på toppen af bak-

ken, og nu skulle vingerne prøves. De satte fra, og mens vi forbavsede så til, fløj de langt ud i havet. Vi var i tvivl om de kunne finde øen igen, og for en sikkerheds skyld roede vi ud efter dem og fik dem lidt efter lidt bugseret i land. Det var den første og eneste udflugt, Piccolet og Fischer foretog sig. De smukke ællinger fik samme skæbne som de øvrige i flokken, de endte i en gryde eller komfurovn.

Vii, vi du et, vi u viv! lyder det en skønne dag oppe fra luften. Det er en flok viber, der melder deres ankomst, og med rappe vingetag flyver de søgende hid og did hen over lavlandet for at finde deres gamle ynglepladser. Endelig slår de sig til ro ude på nogle stenrevler, der kaldes Linerne, og som danner skel mellem højlandet og Sønderhagen. Disse stenrevler var bevokset med små lave buske, og blandt dem byggede viberne deres reder. De lavede en fordybning i buskene, som de indvendig beklædte med mos og græsstrå, og her lagde de fire mørkplettede æg, der var vanskelige at finde, da æggenes farve faldt sammen med mosssets. Vibeæg er meget velsmagende, og det var efter forlydende Bismarcks yndlingsspise. Af andre fugle der yngede på øen kan nævnes: terner, strandskader, strandløbere eller præstekraver — som de også kaldtes — og mågerne. Der var ikke mange af de tre førstnævnte fuglearter, men derimod var der i hundredvis af måger. De fleste måger havde deres yngleplads på Sønderhagen, men vi kunne finde æg overalt på lavlandet og strandbredden. I højsæsonen samlede vi daglig 13-1400 æg. Nu er kolonien større og regnes blandt landets største. Det var en hel sport at samle mågeæg. Det gjaldt om hvem der kunne finde flest og vise det største antal æg frem, men det gav en træt ryg at bukke og rette sig så mange gange. Selv om æggene blev samlet hver dag, blev mågerne dog — ligesom rigtige høns — ved med at lægge æg, og derfor kaldtes de også Hjelm's hvide høns. Mågerne var naturligvis ikke begejstrede ved denne forstyrrelse af privatlivets fred. De fløj skrigende omkring, og det hændte ofte, at et særlig ivrigt eksemplar af den flagrende sværm kom susende hen imod os med et så gennemtrængende skrig, at det gik gennem marv og ben, og samtidig efterladende en ildelugtende stribe ned ad os. Godt var det, at vi altid havde vandet i nærheden, så vi hurtigt kunne blive vasket, men alligevel. Efterspørgslen efter mågeæg var ikke særlig stor på den tid. En del forærede vi bort, og en del solgte vi til købmænd og bagere i forskellige byer til den »fantastiske« pris af 25-50 øre pr. snes. Æggene samledes i kurve og spande, og når der ikke kunne være flere æg i kurvene og spandene, blev de lagt i bunker på lavlandet og senere hentet. Dertil brugtes en »dragt« — et åg og to spande. Æggene blev atter samlet i spandene, og desuden havde vi æg i vort forklæde, så det var en tung »dragt« at komme hjem med. De fleste æg solgtes til købmand Rasmus Baden i Århus, og for beløbet, bedstefar fik for æggene, købtes kolonialvarer til vinterens forbrug. Selv om vi brugte æg både først og sidst, kunne vi dog ikke spise os igennem de mange æg. For dog så vidt muligt at få dem udnyttet fodrede vi høns og kyllinger med kogte æg, og kalvene fik dem rå i den nymalkede mælk. Det var en lyst at se, hvordan »småkrattet« trivedes af den gode føde, og kalvene blev så fede, at de ligefrem fik »dilk«, en fordybning hen ad ryggen. Mågeæg er en herret, når de tilberedes på rette måde. Hvorledes man bedst kan lide dem er og bliver en smagssag. Jeg synes, at et hårdkogt mågeæg med en ordentlig »klemme« til er noget der smager. Uhm! Jeg har ofte siddet på øens skrænt eller ved stranden med ægget i den ene hånd og »klemmen« i den anden og set ud over

havet, hvor skibene og bådene spejlede sig i den blanke havoverflade, og hørt bølgerne klukken mod strandbredden, mens æg og »klemme« forsvandt som dug for solen. Mågerne fløj hver dag over til fastlandet for at søge efter føde, da der ikke var tilstrækkeligt på øen til at mætte så mange munde. Denne invasion på de nysåede marker var landmændene selvsagt ikke henrykte for, men der var jo ikke noget at stille op mod sådan en hær af slughalse. Når mågerne ved aftenstid i større og mindre flokke vendte tilbage til øen, kom man ved synet af de hvide måger, når de i magsvejr ganske langsomt kom flyvende hen over havoverfladen, eller når de med stærke vingetag stred sig frem i storm og modvind, uvilkårligt til at mindes slutningen i Zakarias Nielsens bog »Mågen«: »Du rene, stille, stærke måge«.

De vævre små svaler var nogle af de sidste trækfugle, der kom til øen. De klinede deres reder i kostalden, laden og hvor de ellers kunne finde en egnet plads, ja, også ind i brinken borede de huller, og der var de godt hyttede mod regn og blæst, — og kattene. Højt oppe i luften kunne vi af og til se spurvehøgene kredse, men de forsvandt hurtigt igen. De små fugle havde nok skjult sig for godt i buskene.

Storcken kom på besøg i høstens tid. Den spankulerede nok så stolt op og ned mellem kornet, der stod i skok, og den har måske været så heldig at fange en stålorm eller snuppe en frø eller tudse. Den blev dog ikke mere end et par dage, så fortsatte den rejsen sydpå til varmere lande.

Gøgen hørte ikke med til de faste beboere, men aflagde kun et lille visit, og i stille sommeraftener tonede dens ensformige kukkuk ud over den lille ø.

Meget vand er siden da løbet til havs, men trods tidernes skiften er der dog adskilligt, som ikke forandres. Således flyver mågerne stadig til fastlandet efter føde, og småfuglene sætter sig trygt til ro, mens solen langsomt daler ned bag Molsbjergene og slår en gylden bro mellem ø og land.

Vore haver.

Skønt emnet måske synes ensformigt, vil jeg dog fortælle lidt om haverne, da de jo hvad nytte og arbejde angik hørte med til den daglige tilværelse. Vi havde fire haver. Det lyder muligvis af så meget, men de var ikke store, dog havde vi frugt og grøntsager til husbehov. Den største have var anlagt i en lavning neden for Skådebakken. Der voksede frugttræer, æble-, blomme-, pære- og kirsebærtræer i særdeleshed. De stod både inde i haven og i hegnet, så når vi var på høstarbejde i vangen omkring haven, blev vi hurtigt færdige med at spise vor mellemmad, så vi kunne komme hen og forsyne os med kirsebær, men først når bedstemor havde fået dem, der skulle syltes. Det var vel nok »svir« at klatre op i træerne og sætte sig til rette og guffe kirsebær. Så var det om hvem der kunne puste stenene længst væk. Ribs, solbær, stikkelsbær samt jordbær voksede også i denne have, og ved ståltråden, der indhegnede haven, var der en humleranke, så det kunne tyde på, at bedstemor bryggede øl, men det kan jeg ikke mindes. Så langt jeg kan huske tilbage, blev der købt et anker øl, og da bedstefar var den eneste der drak øl — vi andre fik mælk — kunne et anker øl vare en rum tid. Havefuchsiaer, pinse- og påskeliljer, tulipaner, perleblomster, røde og hvide tusindfryd — kaldet drenge og piger — og mange andre blomster lavede vældigt op mellem træer og buske. Hist og her var der bænke, hvor vi kunne hvile os, når havearbejdet var færdigt. Henne ved Rosenlund — omtales senere — havde bedstefar ryddet nogle

træer og buske, og resultatet var blevet et dejligt stykke havejord. Det vendte mod syd og var indhegnet med et tæt buskads. Der såedes frø af løg, radiser, rødbeder, snittebønner og agurker, og så vidt jeg husker, havde vi også græskar. Hvidkål, blomkål, rødkål og grønkål blev plantet i roestykket, og i en stump jord af kartoffelageren såedes ærter. Til opbevaring af hvidkål og rødkål blev der gravet en rende i grønjorden henne ved pynten. Renden foredes med halm, og kålen anbragtes med hovederne ned i halmen. Der blev derefter dækket med jord og til sidst med halm og tang. Rødderne og et stykke af stammen stak ovenfor, så der kunne komme luft til kålen, og når det blev frostvejr, dækkedes kulerne med mere jord og tang. De øvrige grøntsager kuledes ned og dækkedes ligeledes med halm og tang. For at man kunne komme ind i disse haver, lavede bedstefar stenter. Det var to tilspidsede pæle, der blev drevet i jorden på hver side af ståltrådshegnet. Et bræt, der nåede fra den ene side til den anden, sømmedes fast på pælene. Man trådte så op på brættet på den ene side af hegnet og gik over til den anden side og derfra ned på jorden. Selv om det var primitivt, var det dog praktisk og nemt. De to andre haver lå hjemme ved gården. Den ene var gravet ind i bakken, og jorden var jævnet, så der blev et plant jordstykke. Heri såedes forskellige urtefrø, for eksempel kruspersille, gulerødder, radiser, rodpersille, porrer, løg og andet, som vi nemt kunne hente, når vi havde travlt. Haven var indhegnet med kirsebærtræer og kvas, for at dyrene ikke skulle komme ind og ødelægge det hele. Den fjerde og sidste have var anlagt uden for stuehuset. I hegnet voksede bukketorn og hyldetræer, som også dannede taget på lysthuset, hvor vi ofte spiste til middag og aften om sommeren, og hvor vi sad og formede knaposte og pillede stenene af kirsebærrene, der skulle bruges til marmelade. I haven var der naturligvis også et kirsebærtræ, og fra det og hen til en pæl var der en hængeskøjle, hvor vi skiftedes til at hvile os efter en anstrengende dag. Der var et blomsterflor af hvide og røde roser samt gule teroser, hvis blade og blomster havde den dejligste duft. Desuden var der blå perleblomster, balsamblade, lammeører, krusemynte, violer, porcelænsblomster og mange flere, som jeg ikke kan erindre. For at holde på jorden omkring blomsterbedene var der sat en kant med sten, som vi havde fundet ved stranden. Det hændte også af og til, at en høne eller to fandt et hul i hækken og kom ind i haven, hvor de vendte op og ned i og ved blomsterbedene. Det var godt, stenene var der, for dem kunne hønsene ikke få skrabet til side.

FRA TRIGE SOGN

AF R. N. RASMUSSEN

Trige sogn ligger i den nordvestlige del af Vester-Lisbjerg herred og er herredets største sogn, det er omgivet af sognene Spørring, Grundfør, Søften, Ølsted og Elev i Århus amt samt Todbjerg sogn i Randers amt. Sognet har et areal på 1597 hektar, nu er det jo ikke noget særligt, når vi skal regne for hele landet. I Midtjylland på hedeegnene er sognene op til 10 gange så store, f.eks. er Brande, Vejle amt, på 15.000 hektar. Hvor jorden er frugtbar og befolkningen tættere, får sognene ikke så stort et område.

Trige sogn er delt i 3 byer: Trige, Herst og Pannerup. Trige er den største og er på cirka 850 hektar, Herst cirka 500 hektar, Pannerup cirka 250 hektar, og befolkningen er: Trige cirka 750, Herst cirka 180, Pannerup cirka 70; det bliver cirka 1000 mennesker i sognet.

Sognet gennemskæres fra syd til nord af Hovedvej A 10, en strækning på godt 4 kilometer. Den østlige del af Trige bys marker er svære lerede jorde, medens den vestlige del er lettere sandmuldet og bliver meget lavtliggende, her findes Holmkærene, et areal på cirka 40 hektar, der har en udstrækning fra syd til nord på godt 1 kilometer. Arealet var i fortiden henlagt i enge, der hørte til gårdene i Trige, det kunne ved vintertide blive til en stor sø. Skønt vejen derigennem gik på de højeste steder, kunne det blive sådan, at man måtte have lange støvler på for at færdes ved vintertid der. Vest derfor indtil Grundfør sogn findes et areal, kaldet Trige Bærmosse, som i fortiden var meget ufrugtbart, det var surt og vandlidende. Mange huse lå der, som på grund af at deres beliggenhed var lidt afsides og utilgængelig, ikke blev beboet af de bedste mennesker, så det var helt berygtet. Nu er husene nedrevet og jorden er bragt i udmærket stand, der findes ingen jordløse huse der, men en del ejendomme på 5-10 hektar. I den østlige del af Trige bys marker ligger Trige skov, der går til Elev markskel og har et areal på cirka 100 hektar. Trige ligger i den vestlige del af sognet. Herst ligger i den nordlige del af sognet. Pannerup ligger i den østlige del og danner en krog norden for Elev sogn ind mod Randers amt. Trige by bestod i fortiden af 16 gårde, der lå i Trige by; nu er en nedlagt, og en husmandslod er tilbage. Ved den tidlige udflytning, der fandt sted i årene 1766-70, blev 3 udflyttet.

Matr. 6 A, der lå i Trige by mod vest, blev udflyttet, den tilhørte i begyndelsen af det nittende århundrede Frands Bøstrup, men først i tyverne måtte han sælge den på grund af de vanskelige pengeforhold. Niels Rasmussen Skovby overtog gården og havde den til sidst i tresserne. Gården var dengang på omkring 70 hektar, han udstykkede til en søn og en datter 2 små gårde, der var på 10 til 15 hektar. Gården er nu på cirka 35 hektar.

Matr. nr. 8 A tilhørte ved begyndelsen af det nittende århundrede Søren Nielsen, der senere overdrog gården til sin søn Niels Sørensen. Niels Sørensen døde meget tidligt, da vi skrev 1830erne, hans enke blev senere gift med Poul Holme, der havde Matr. nr. 5 A Trige by. Gården blev solgt til Anders Simonson, der havde den til 1852, da den blev solgt til præstesønnen Hee, der solgte

Partier fra Trige o. 1910.

den igen 1856 til Søren Boye, der havde den til 1872. Den blev så solgt til Jens Rasmussen, der havde den til 1909, da hans søn, Rasmus Nielsen Rasmussen, overtog den. 1943 blev gården solgt til Jens Jeppesen, der havde den til 1952, da den blev solgt til den nuværende ejer Laurs Christensen.

Matr. nr. 15 A blev delt i 2 gårde, den ene blev bygget i Trige by og fik Matr. nr. 16 A, medens Matr. nr. 15 A blev udflyttet til den yderste del af marken. I begyndelsen af 1800tallet tilhørte den Rasmus Koch, senere hans søn Søren Koch, der døde 1900, 92 år gammel. Hans søn Jens Sørensen Koch overtog gården 1880 og havde den til 1909, da en svigersøn, Søren Hjortshøj, overtog gården og havde den til 1936, da den blev solgt til den nuværende ejer Henning Jensen.

3 gårde, Matr. nr. 7 A, 10 A og 12 A, har været i slægten gennem århundreder. Matr. nr. 7 A har haft en stor omvæltning. Christen Jensen Christensen overtog gården 1914 og havde den til sin død 1964, altså 50 år efter hans overtagelse af gården. Enken overtog nu gården, men allerede året efter solgte hun den del af marken, der lå vest for hovedvej A 10, til kommunen, som ville bruge det til byggegrunde. Flere huse er bygget, men endnu ligger der meget jord, som ikke er bebygget. Gårdens bygninger blev solgt med 1 td. land, og en ny gård blev bygget øst for hovedvejen med cirka 20 hektar. Sønnen Gunnar Christensen overtog den ny gård med de mest tidssvarende bygninger, der kan tænkes.

Trige præstegård, der har Matr. nr. 1 A og 2 A, havde før den blev udstykket i 1926 et jordtilliggende på cirka 70 hektar; men der blev udstykket cirka 45 hektar til 6 statshusmandsbrug samt lidt jord til mindre ejendomme. Da kommunaloven blev indført i 1841, havde præsten selv gården og drev den selv ved bestyrer. Pastor C. H. Grove havde den til 1852, da han rejste fra kom-

munen, han var dengang formand for Trige-Ølsted sogneforstanderskab. Derefter kom pastor H. F. Kieler, der ligeledes var formand for forstanderskabet fra 1853 til 1862. Pastor Kieler blev i efteråret 1857 provst over Framlev m.fl. herreders provsti. 1865 blev han præst for Søften-Foldby; men da det var samme provsti, vedblev han at være provst. Efter provst Kieler kom pastor J. F. Jørgensen, der var præst til 1876, da han døde. I de sidste år var han en svag mand. I flere år holdt han kapellan; sådan var det dengang, at de kunne beholde embedet, så længe de levede, men kunne de ikke selv tale, måtte de holde kapellan for egen regning. Pastor Jørgensen havde en søn, som var teolog og i flere år havde været kapellan for faderen. Nu blev der stærk stemning for, han kunne få embedet, og i den anledning var der en deputation på 4 mand sendt til København for at tale, først med kongen, senere med kultusministeriet, da der ikke var noget, der hed kirkeministeriet dengang. Deputationen bestod af godsejer B. G. Koch, Thomasminde, sognerådsformand Jens Nielsen Bech, Trige, gdr. Jens Pedersen, Pannerup, og gdr. Peder Hansen Kjeldsen, Ølsted. Kongen henviste deputationen til kultusministeren, men hos kultusministeren fik de afslag, idet ministeren udtalte, at det ville blive stærkt kritiseret af alle landets præster. »Men I skal nok få en god præst«, udtalte ministeren. Den ny sognepræst var pastor L. J. N. Krogh, der kom fra Mygind, idet han var sognepræst i Mygind, Krogsbæk og Skjørring, og ligesom de tidligere præster drev han selv præstegården, men han forpagtede den senere til en søn, der havde den til 1891, da han rejste derfra og købte en gård i Lisbjerg. Gården har siden hele tiden været forpagtet ud, først som den store gård indtil 1926 og siden den tid som en mindre gård.

2 gårde, Matr. 17 A og 18 A, lå tæt sammenbygget og var meget gamle, men nu skete der noget i 1890. Matr. 17 A blev nedrevet og flyttet ud på marken øst for hovedvej A 10, medens matr. 18 A blev liggende i byen. Nu sker der noget ved marken, der var meget langstrakt for begge gårdene, særlig Matr. 17 A. Gården, der blev liggende i byen, fik fra matr. nr. 17 A det areal, de lå inden for hovedvejen, cirka 6 hektar, medens matr. nr. 17 A fik et lignende areal fra matr. nr. 18 A i den yderste del af marken. Matr. nr. 17 A og 18 A fik begge ny ejer i 1888. Den nye ejer af 18 A kom fra Lyngå sogn, idet han byttede med en gård i Svejstrup, Lyngå sogn, og fik en gård i Trige. Gården var tidligere en slægtsgård, der havde været i familien gennem århundreder. Ejeren som rejste derfra hed Hans Pedersen, den ny ejer hed Niels Kjeldsen. Han solgte den 1895, og den blev senere udstykket til et husmandsbrug på 6 hektar.

Matr. nr. 17 A ejedes indtil 1888 af en enke, der havde haft den siden mandens død i 1885. Den ny ejer, der kom der 1888, blev gift med enken, og overtog på den måde gården i Trige. Han kom fra Tandholm i Borum sogn og hed Erik Madsen Kjær, og da han var en kundskabsrig og begavet mand, kom han til at spille en stor rolle i sognet, både på det kommunale og det landbrugsfaglige område. Hvad han særlig var interesseret i, var heste. Da han kom til Trige, medførte han en hingst, som ved dyrskuet i Ålborg havde modtaget kongepremien som Danmarks bedste hingst af jydsk race. Hingsten havde han til 1899, da den blev slået ned. Senere hen havde han også en hingst, omend knap så betydelig som den første. Han nedrev den gamle gård og byggede en ny ude på marken, så den kom til at ligge særdeles godt, da marken var meget langstrakt. Erik Kjær blev 2 gange indvalgt i Trige-Ølsted

sogneråd, første gang ved et suppleringsvalg, og blev samtidig kasserer, men blev hurtigt fritaget derfor på grund af sygdom.

Matr. 9 A lå i begyndelsen af forrige århundrede i vestsiden af Trige by og ejedes af Peder Jensen Holm, som var sognefoged for Trige sogn. Han overdrog gården til sin søn Jens Pedersen Holm 1848.

Gården blev udflyttet 1853 til den nuværende plads og blev 1881 solgt til kommunen som fattiggård, men siden er der sket en stor forandring. Gården var, medens den lå i Trige by, på omkring 40 hektar. Da kommunen overtog den, var gården på godt 20 hektar, idet resten var udstykket. Kommunen holdt bestyrer på gården til 1909, da den blev forpagtet ud i den tid, kommunen ejede den. 1939 blev der opført en skærvefabrik, som udgravede sten på en del af marken. Skærvefabrikken gravede sten i flere ejendomme i nærheden. Sidst i halvtredserne blev fabrikken nedrevet, og jorden, der var overgravet, cirka 8 hektar, blev solgt til en ny fabrik, der lavede maskiner til slagtning af fjerkræ. Bygningerne blev solgt sammen med 9 hektar; cirka 4 hektar ligger endnu tilbage som tilhørende kommunen. På en husmandslod, som i ældre tid er udskilt fra Matr. nr. 9 A, blev der opført en asfaltfabrik, som ligger der endnu, og ved tilkøb af jord er der blevet en gård på 14 hektar.

Matr. nr. 13 A ligger vest for byen og er på 30 hektar. Den blev udflyttet 1872 af den daværende ejer Anders Jensen, som døde 1884. Enken havde gården til 1893, da den blev solgt til Jens Rasmussen, som havde den i 20 år til sin død i 1913. Jens Rasmussen var en meget dygtig landmand og en kundskabsrig mand, men han gik for tidlig bort; da han valgtes ind i sognerådet for anden gang, døde han kort tid efter; ellers kunne han godt have fået megen betydning. Gården blev solgt lige før hans død til Gustav Grøn. Også han gik tidlig bort, han døde 1924. Enken drev gården til 1935, da den blev solgt til sognerådsformand Aage Andersen, den nuværende ejer. Aage Andersen har taget del i det offentlige liv på flere områder. I 1950 valgtes han ind i sognerådet og har været der siden. 1962 blev han sognerådsformand for den mindre Trige-Ølsted kommune, og 1967 blev han sognerådsformand for den større Trige-Ølsted-Spørring kommune.

Den sydligste del af Bærmosen kaldtes i ældre tider Smedejorden. Om der har boet en smed, ved jeg ikke, men det var jo bymændene der ejede det, smedjen lå jo i Trige by, ligesom smeden havde bolig der. En stor del af jorden lå udyrket hen. Jens Nielsen Bech, som var ejer af matr. nr. 5 A Trige, solgte sin gård 1879 til sin svigersøn Niels Nielsen, også kaldet Bech. Til gården hørte cirka 7 hektar i Bærmosen, som Jens Bech beholdt og købte smedejorden til, så det blev en lille gård på 17 hektar. Han byggede lidt til, så der kunne bo en bestyrer der, medens Jens Bech blev boende i aftægtsboligen i Trige by.

Matr. nr. 11 A tilhørte i første halvdel af forrige århundrede en mand, der hed Ole Pedersen, men gik under navnet Ole Kirk. Gården var på godt 40 hektar og lå i Trige by. Marken gik mod syd til Ølsted markskel. Ole Kirk døde 1833, og hans enke blev gift med Jens Gertsen, der kom fra Spørring, og han drev gården til sin død 1850. Jens Gertsens broder overtog gården og blev gift med en datter af Ole Kirk. Broderen hed Laurs Gertsen, og han blev i 1850'erne sognefoged over Trige sogn, og han var i 2 perioder i sogneforstanderskabet. Ved Laurs Gertsens død i 1873 blev hans nabo gdr. Rasmus

Nielsen sognefoged, og han oplevede at holde jubilæum og blive dannebrogsmænd før sin død i 1899. Laurs Gertsens enke drev gården til 1881, da gården blev delt i 2. En datter fik den yderste del af marken med 16 hektar, hvor der blev opført en ny gård, medens en søn fik gården, der var beliggende i byen, med 24 hektar. Der blev senere solgt 4 hektar derfra, beliggende i Holmkærerne. 1895 brændte gården inde i byen, og der blev opført en ny gård 200 meter syd for byen.

1876 udbrod der en stor ildebrand i Trige by. 2 gårde samt mange huse brændte, og i alt 20 familier blev husvilde. Alle husene samt skolen blev opført på samme plads, medens de 2 gårde blev flyttet ud på marken øst for hovedvej A 10.

Trige by var jo fra ældre tider en landsby, der bestod af gårde og arbejderhuse. Håndværkere har der hele tiden været og er der endnu meget lidt af. Der findes ingen murermester, tømrermester, karetmager, maler eller sadelmager, men der findes en mekaniker. Bagerforretning har der været langt tilbage i tiden, men det er forbi. En mand havde haft bagerforretning i over 50 år, men da han ville sælge forretningen, meldte ingen køber sig, hvorefter den blev nedlagt.

Der har tidligere været 2 vindmøller i Trige: Den ene lå mod vest og kaldtes Trige Vestermølle, mens den anden lå mod øst ved Trige Skov og kaldtes Trige Østermølle. 2 møllevogne kørte rundt til alle landejendomme i Trige og omegn, men møllerne er nu for længst nedlagt; elektriciteten gjorde dem overflødige. Vandmøller har der ingen været af i Trige, idet der ikke findes gennemløbende vandløb. De vandløb, der findes, begynder alle i Trige sogn. Sognet har højdepunktet i midten og har faldt til begge sider, det løber mod vest fra Sønderkær Mose og Trige by til Rønbækken, som udmunder i Lilleåen ved Hinnerup, mod øst løber det gennem Pannerup og Spørring til Lilleåen ved Hadsten.

Trige kirke ligger lige øst for hovedvej A 10 godt $\frac{1}{2}$ kilometer fra Triges oprindelige by. Det er jo ellers almindeligt, at kirken ligger i landsbyen, der giver sognet navn, men når dette ikke er tilfældet her, har det sin historie. I middelalderen var der noget, der hed drosten, og i Trige sogn boede drosten. 300 meter sydøst for kirken har borgen ligget. Drost Peder Hessel skal efter sagnet have boet der, der er intet at se, men ved at grave i jorden støder man på ruiner, så man er klar over, hvor borgen har ligget. Terrænet er sådan, at man kan se, det har været omgivet af voldgrave, idet et vandløb løber forbi, men nu er det rørlagt. Arealet mellem kirken og borgen har sikkert tilhørt drosten, og det er naturligt, at kirken er lagt på højdepunktet, hvor vejforholdene var bedst, medens borgen skulle ligge, hvor den bedst kunne beskyttes af voldgrave.

Trige Skov ligger kun 100 meter fra hvor borgen har ligget, men det kan ses på kortet, at dengang har skoven gået meget længere mod nord, den har gået helt forbi borgen til Trige-Pannerupvejen. Skoven var forhen meget større, end den er nu, meget er ryddet og lavet til frugtbar landbrugsjord. Det der nu er tilbage er fredet. Skoven er på Trige grund cirka 60 til 70 hektar, men den fortsætter ind i Lisbjerg sogn. En mand ejer cirka halvdelen af skoven i Trige sogn samt en del i Lisbjerg sogn. Resten er delt til flere lodsejere.

I Trige by har der langt tilbage i tiden været en høkerforretning, som det kaldtes dengang, og en bagerforretning. Nu var det sådan, at bageren drev

købmandsforretning ved siden af. I 1885 blev der røre i byen for at få oprettet en brugsforening. Nu var begge de forretningsdrivende ikke særlig begejstrede derfor, men de blev enige om ikke at tage pladsen som uddeler. De mente vel nok dermed at kunne slå det hele i stykker, men sådan blev det ikke. Høkeren gik ind på at stille huset til rådighed og tage pladsen som

Partier fra Trige o. 1930.

uddeler, og sådan gik det, indtil uddeler Niels Pedersen, som han hed, døde i vinteren 1890. Brugforeningen købte så huset, og en ny uddeler blev antaget, men det varede kun $\frac{1}{2}$ år. Vedkommende var en driftig mand, men egnede sig ikke til pladsen som uddeler, hvorefter han købte en lille gård. En ny mand blev antaget til uddeler og havde pladsen i mange år. Da brugsforeningen blev oprettet, blev der en stor strid mellem de 2 købmænd. Det var vel nok bageren, der var mest utilfreds. Et plankeværk blev opstillet for at genere brugsforeningen, idet han må have ejet jorden, der lå foran. Men striden fik ende, da nye folk kom til. Uddeleren døde jo 1890, bageren rejste til Amerika 1892, og plankeværket blev nedrevet. 1816 blev der oprettet en købmandsforretning ved landevejen. Den lå dengang meget ensomt, men senere er der fra Trige kirke og $\frac{1}{2}$ kilometer mod nord bygget en skole, som nu omdannes til børnehave, samt en præstebolig og cirka 40 huse, så både brugsforeningen og købmanden har en stor forretning. Der blev senere oprettet en ny købmandsforretning i Trige by, en tidligere uddeler lavede en ny forretning, men efter nogle års forløb blev den nedlagt..

Landevejen, som nu er hovedvej A 10, fik en stor forandring i 1844. Der hvor kirken ligger, fulgte den den nuværende vej, men fra kirken gik den mod syd ned langs vestsiden af borgen og langs Trige Skov på en lang strækning.

2 kilometer nord for Trige kirke ligger herregården Thomasminde, som i

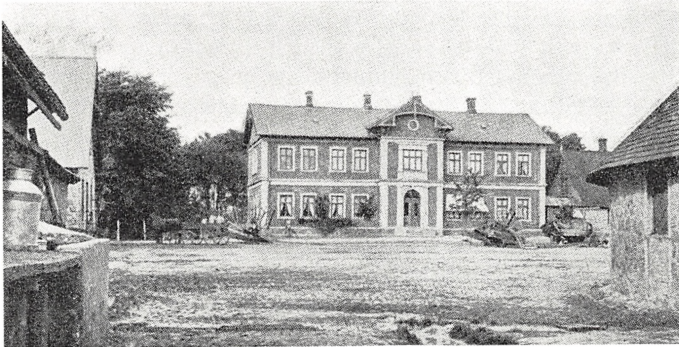
fortiden var en landsby med 8 bøndergårde. Allerede ved den tidligere udflytning, der fandt sted i årene 1866 til 1870, blev 2 gårde udflyttet, idet de gik mod øst til Todbjerg markskel og var meget langstrakte. 6 gårde blev tilbage, 3 vest for landevejen og 3 øst for landevejen. Sådan var det til 1835, da blev den største gård solgt til 2 brødre, men de købte 3 gårde til, så det blev til en stor gård med 37 td. hartkorn. Gården kom til at hedde Thomasminde, opkaldt efter den mand, de købte gården af, som hed Thomas Grim. Sidst i 1860'erne blev Thomasminde solgt til en mand, der hed Budtz, denne købte en gård til, der ejedes af en enke efter en tidligere sognefoged for Trige sogn ved navn Niels Kaae. Nu var altså 5 gårde samlet, kun en var tilbage. Budtz var jo som ejer af den store gård selvskeven som medlem af forstanderskabet, og han blev formand for forstanderskabet i 1852. Grunden var at den daværende formand pastor Grove rejste fra kommunen, og det blev kun året ud, at Budtz var formand. 1853 blev den ny sognepræst pastor Kieler formand, og han blev i efteråret 1857 provst over Framlev med flere herreders provsti. 1857 solgte Budtz Thomasminde og købte samtidig Resengård i Spørring sogn, men desuden tog han omtrent 20 hektar jord med fra Thomasminde's jorder, der grænsede op til Resengård på så nær afstand, at der kun var 200 meter fra Thomasminde's jorder til selve Resengårds bygninger. Den ny ejer, som overtog Thomasminde, hed B. G. Koch, og han købte senere den sidste gård til, så den gamle landsby Herst var samlet til en stor gård. Koch kom til at spille en stor rolle i det kommunale og politiske liv, idet han blev medlem af forstanderskabet 1862 og formand 1863 og var det til 1869, da han trådte tilbage grundet på, at han i 1868 var valgt ind i Århus amtsråd.

Inden for det kommunale var der sket nogen forandring. I 1855 blev der vedtaget en ny valglov, der trådte i kraft 1. januar 1856. For fremtiden var ingen selskeven som medlem af forstanderskabet, alle skulle vælges, men forstanderskabet skulle fra nu af bestå af et antal ulige medlemmer, det var som regel 7 eller 9. For Trige-Ølsted kommunes vedkommende blev det ansat til 9, deraf valgtes de 5 af de højstbeskattede, medens de 4 valgtes af alle vælgerne i kommunen. 1887 vedtoges en ny lov, landkommunalloven af 1867, hvorefter benævnelsen sogneforstanderskabet udgår; for fremtiden skal det hedde sognerådet.

Byen Herst var jo omtrent udgået, men der var foruden Thomasminde endnu en stor gård, der hed Petersminde. På dens østlige område blev 2 gårde udstykket ved den tidligere udstykning, senere blev de samlet til én gård på godt 150 hektar og kaldtes Petersminde, og den blev ved at bestå til 1880, da den daværende ejer af Thomasminde W. Pontoppidan købte gården. Nu var en hel landsby samlet til en gård på omtrent 500 hektar. Der lå nogle små ejendomme omkring i udkanten i den sydlige og nordlige del af markerne samt de 20 hektar, der hørte til Resengård. Det var gode og store gårde, der tilhørte landsbyen Herst. Det blev endog sagt om Petersminde, at den var rosinen i pølseenden, idet det var stærkere lerjord end Thomasminde's, men den havde mindre hartkorn end Thomasminde, idet der omkring udkanterne var jord, der var mindre god, men sur og vandlidende.

Indtil midten af forrige århundrede spillede gårdejerne i Herst en betydelig rolle i sognets liv. Da sognefogedhvervet blev indført i 1790'erne skete det 2 gange, at sognefogeden blev udtaget blandt gårdejerne i Herst, det så ud til det gik skiftevis mellem Trige og Herst.

Det var 1857, Koch kom til Thomasminde, og han var der omtrent 20 år til 1876, da han solgte gården. Han tog del i alt, hvad der rørte sig i det offentlige liv, og han var ivrig højremand og tog stærk dyst med venstremændene, som flertallet af bønderne bestod af. Han var kirkeværge, da han solgte gården i 1876, og han fik sat igennem, at vi fik tårn på Trige kirke. Det økonomiske var næppe så godt, men nu var han så heldig at få solgt til en god pris. Han blev branddirektør i Hjerring, hvor han var i 40 år.

Thomasminde 1906.

Thomasminde blev i 1876 solgt til Hendrik Pontoppidan, generalkonsulen i Hamborg, som købte flere store gårde; også Constantinsborg købte han, og den er endnu i slægtens eje. Det blev en søn af generalkonsulen, en ung mand, som overtog Thomasminde. Han var kun godt 20 år og aftjente sin værnepligt, efter at han havde overtaget gården.

Gården Petersminde har haft flere ejere. I 1850'erne var der en mand ved navn L. Nyeland, der købte den. Også han tog del i det kommunale. 1862 kom han ind i sogneforstanderskabet og blev med det samme formand, men det varede ikke længe, for i 1863 rejste han til Århus og forpagtede gården ud til en forpagter Thomsen, der havde den i 16 år. 1880 solgte Nyeland Petersminde til W. Pontoppidan, og dermed var det hele samlet. Pontoppidan, som overtog Thomasminde 1876, boede der til 1901, da han rejste til København. Generalkonsulen var død, og W. Pontoppidan havde i den anledning modtaget en stor arv. Før Trige-Ølsted kommune betød det meget, at en sådan mand rejste fra kommunen, idet hans personlige skatter var $\frac{1}{6}$ af hele kommunens budget. Inspektør Ohm havde været inspektør på gården siden midten af firserne og vedblev at styre gården til 1907, da en søn af Pontoppidan overtog gården, først som forpagter og senere som ejer. Inspektør Ohm var en meget dygtig mand, så Thomasminde var ved at blive berømt. Den unge H. W. Pontoppidan overtog gården i en fortrinlig stand, og det gik også godt i en årrække. 1917 brændte gården, alle udhusene samt en stor besætning gik tabt, kun hovedbygningen slap uskadt. Grunden til branden var en drengs leg med tændstikker. Nye bygninger blev opført, men der kom ingen kobesætning. Pontoppidan slog i særlig grad ind på frøavl, og det gik vel godt til at begynde med, men så kom katastrofen, at det blev usælgeligt, og han måtte opgive det. Sidst i tyverne overtog hypotekforeningen gården, der var bestyrer på den et års tid. 1930 blev gården solgt til J. P. Rasmussen, der har den

endnu. Han havde en gård i Koldingegnen, som han byttede med Thomasminde. Rasmussen, som dengang kun havde lidt midler, er nu en meget velstillet mand. Han fik hypotekforeningen til at sætte ny besætning på gården og kom til at levere børnemælk, hvilket gav en stor fortjeneste, og han fik senere hypotekforeningen til at afskrive en stor del af gælden. Thomasminde er undergået en meget stor forandring. Medens den førhen var på omkring 500 hektar, er den nu nede på godt 200 hektar. Der blev, medens hypotekforeningen havde gården, udstykket 33 statshusmandsbrug samt solgt noget jord fra til ejendomme i nærheden. Det er en hel omvæltning, der er sket med landsbyen Herst, først fra en landsby til en herregård og senere tilbage, ikke til en landsby i gammel stil med bøndergårde, men til en landsby med en stor gård og mange statshuse. Nu har statshusmandsbruget tabt sin betydning, idet ejeren af et statshusmandsbrug ikke på langt nær kan tjene det samme som en fabriksarbejder. Men når mange har det godt, skyldes det, at de fleste har arbejde uden for hjemmet, mange steder endda både mand og kone. Det sker, ved at besætningen bliver solgt, og marken drives ved maskindrift, hvilket ikke tager mere tid, end at de godt kan have et andet erhverv. Men det var jo ikke det, vi havde tænkt os, da statshusmandsbruget blev oprettet. Et statshusmandsbrug er jo som regel ikke dyrt, ja undertiden endog billigere end et jordløst hus.

Skovene er i særlig grad på retur, idet brændsel ikke kan sælges, så det er kun, hvad der kan sælges til fabriksdrift, der har værdi. Men skoven kan bruges til at anbringe penge i. Når intet fældes, bliver der ingen indtægt, men alligevel vokser træbestanden.

Jeg skal så nævne den 3. by i sognet, nemlig Pannerup. Den er den mindste by i sognet og ligger 2½ kilometer øst for hovedlandevejen A 10 nord for Trige kirke. Pannerup er kun på cirka 250 hektar og består af 5 ret store gårde og en del små ejendomme i den østlige del. Der er gennem tiderne ikke sket store forandringer der, uden i matr. nr. 2 A. I 1840 ejedes den af en mand, der hed Anders Andersen. Han var med i det første forstanderskab, og i protokollen står der indført, at det påhvilede det ældste medlem gdr. Anders Andersen at sammenkalde forstanderskabet for at konstituere sig. Anders Andersens gård var dengang på cirka 45 hektar og havde over 8 tdr. hartkorn, men den blev i 1850 delt mellem 2 søskende: En datter fik hovedgården, medens en søn, som også hed Anders Andersen, fik den yderste del af marken, hvor der blev bygget en gård, som senere er nedrevet, og den største del af marken er lagt under en gård i Elev. Resten er delt mellem 2 mindre ejendomme. Anders Andersen, som fik den ny gård, var medlem af forstanderskabet og senere af sognerådet. I 1873 var han sognerådsformand til den 1. januar 1874. Søsteren og svogeren, som fik hovedgården, rejste i 1860'erne til mormonerne i Amerika. Fra hovedgården 2 A er udstykket en statsejendom på 4 hektar og cirka 8 hektar til en gård på Elev mark.

De øvrige 4 gårde er der ingen forandring sket med gennem tiderne. Det er allesammen gode gårde, der er veldrevne, de 2 største har været i slægtens eje igennem århundreder, de 2 andre det sidste halvhundredre år.

I den nordlige del af Pannerup ind mod Todbjerg sogn ligger der en tørvepose, som i fortiden har spillet en stor rolle. Fra vest til øst har den en længde på godt en kilometer. Der løber et vandløb, som fortsætter ud i Spørring å. Vandløbet danner grænsen mellem Pannerup og Todbjerg sogn og til-

lige amtsgrænse mellem Aarhus og Randers amter. $\frac{2}{3}$ af mosen ligger i Pannerup og cirka $\frac{1}{3}$ af mosen ligger i Todbjerg sogn. Alle gårdene i Pannerup havde et areal på 3 til 6 hektar i mosen, og der blev i sidste halvdel af det forrige århundrede gravet en mængde tørv. Der i mosen havde flere arbejdere i Trige arbejde om sommeren en 3 måneder, og det gav også penge til ejerne af mosen, men nu er det hele forbi, der graves ikke engang til eget forbrug længere. Hverken tørv eller brændtræ har betydning længere. Mosen er omdannet til frugtbar græsmark.

R. N. Rasmussen, Trige.

Jeg vil skrive lidt om skoleforholdene i Trige, som hele tiden har været et problem og er det endnu, det er ikke som i Ølsted, hvor der er knap 2 kilometer til de yderste beboere, og den er nedlagt af mangel på skolebørn. I Trige sogn kan vi komme op på 4 kilometer til skolen. Trige by er jo hovedbyen i sognet, og derfor har skolen altid ligget i Trige by, men nu ligger Trige i den sydvestlige del af sognet. Det bliver langt for beboerne af Thomasmindel og Herst og Pannerup, men da beboerne i Herst mest boede i den vestlige del, kunne det rettes meget ved at sætte en skolesti fra Trige og direkte i nord, men Pannerup måtte gå til Trige. Sådan gik det til 1858, da blev det forandret. Provst Kieler i Trige var formand for forstanderskabet i Trige-Ølsted, og han førte en forhandling med Elev om at bygge en skole i fællesskab. Skolen blev bygget i Elev, og børnene fra Pannerup skulle gå til Elev, hvor der ikke var over 2 kilometer. Elev havde førhen gået i Elsted skole. Elev var meget større end Pannerup, og resultatet blev, at Elev skulle bygge skolen, men Trige-Ølsted kommune skulle betale 30 % af driftsudgifterne til Elev skolevæsen. Der blev senere i 1910 bygget en ny skole i Elev, det førte til, at Trige-Ølsted kommune fik 5 beboere i Trige skov lagt under Elev skolevæsen. 1929 blev der bygget en ny skole i Trige, øst for hovedvej A 10. Grunden var den, at Thomasmindel blev udstykket. I 1928 og 1929 blev der byg-

get 33 statshusmandsbrug, og børnene skulle gå i Trige skole, men for de yderste var det langt, særlig fra Petersmindes marker. Dengang kunne der ikke være tale om at køre. Fra landevejen 200 meter nord for den ny skole blev der lavet en skolesti til Petersmindes marker på 2 kilometer. Vejen rundt om Thomasmindes ville være på 2,8 kilometer, den blev altså forkortet 0,8 kilometer + 0,8 kilometer fra Trige by, til den plads, hvor skolen kom til at ligge, i alt 1,6 kilometer. Sådan blev det lavet i 1929, men det har ingen betydning i dag. Nu er der bygget en ny skole ved Trige by, som blev færdig i sommeren 1968, dertil går børnene fra Trige-Ølsted-Spørring samt Grundfør sogn. Der er i alt 397 børn, hvoraf 140 er fra Grundfør sogn. Kommunen består nu af Trige-Ølsted-Spørring sogne. Grundfør sogn kom ikke med i kommunen, men er bundet til skolevæsenet i Trige indtil 1972. Til den tid var det meningen, at Trige-Ølsted-Spørring skulle være vokset så stor, så man selv kan klare skoleproblemerne, men for tiden går det meget småt med byggeriet.

I Trige by og mark findes der 140 jordløse huse, som kun har en byggegrund, samt 70 landejendomme. I Herst og Pannerup findes der 70 ejendomme i alt. Trige er den by, der har mindst hartkorn pr. hektar, medens Herst har mest. Trige har jo Holmkærene, Bærmosen samt Trige Skov, der står lavt i hartkorn. Der findes ellers meget god jord i Trige. Den østlige del er gode lermuldede jorder, medens den vestlige del er sandmuldet, men ellers sund jord. Pannerup er for det meste god jord, men den store tørvemose trækker jo noget fra i hartkorn.

Trige kirke ligger omtrent midt i Trige bys marker, men for at ligge midt i sognet skulle den være godt en $\frac{1}{2}$ kilometer længere mod nordøst.

Kirken ligger højt, kun 200 meter fra Byhøj, der er 106 meter høj og er sognets højeste punkt. Kirken ligger ved hovedvej A 10, Europavej 3, kun $1\frac{1}{2}$ kilometer fra Århus bygrænse og $11\frac{1}{2}$ kilometer fra Århus domkirke.

Jeg skal til sidst nævne nogle af de mænd, der har betydet noget i sognets liv. Provst Kieler er den sidste af præsterne, der har haft del i det kommunale. Poul Holme var den første formand for forstanderskabet og var også sognefoged. Jens Nielsen Bech var sognerådsformand i 14 år og amtsrådsmedlem i 18 år, han rådede i sidste halvdel af det forrige århundrede over det hele. Søren Møller, Trige Skov, var sognerådsformand godt 30 år og amtsrådsmedlem 1905-10, han var meget dygtig, for det var et hårdt job for en husmand, medens det var aldeles ulønnet. Derefter Rasmus Nielsen Rasmussen, sognerådsformand fra 1919 til 1957; Sander Sørensen fra 57 til 61; Anton Hovgaard fra 61 til 62; Aage Andersen, nuværende sognerådsformand siden 1962. Der kan nævnes Laurs Eberhard, der var sognefoged i Trige i 31 år. Han var i en hel menneskealder den førende. Endvidere Hans Sørensen, der sad i sognerådet i mange år og var vurderingsformand for den almindelige brandkasse samt stifter af Trige brugsforening. Ejnar Sørensen har været sognefoged siden 1930.

HAR DER FUNDET SALTUDVINDING STED PÅ ALRØ?

En undersøgelse af nogle stednavne.

AF N. C. SPANDET

Selv om det for en ikke-fagmand er noget risikabelt at skrive om stednavne og især at forsøge at tyde dem, drister jeg mig dog til at fortælle lidt om min fødeø Alrøs mange marknavne, da der derved fremkommer oplysninger, som ikke tidligere har været kendt og måske derfor kan have interesse, også for fagfolk.

Det, der får mig til at skrive om Alrøs stednavne, væsentlig marknavne, som jeg i sin tid opnoterede i et antal af over 100, er, at jeg mener at kunne påvise sandsynligheden for, at der på øen i middelalderen og måske et hundrede år senere har fundet saltsydning sted ligesom på flere andre småøer, selv om jeg ikke kan føre bevis for det.

Det er uomtvisteligt, at så godt som hele øen har været skovklædt i oldtiden, og det er vel rimeligt, at øens navn derfor har forbindelse med skov og træbevoksning.

Tidligere tiders opfattelse og tydning af navnet Alrø gik ud på, at øen havde fået navn efter en dronning Alrune, som skulle være begravet på Alrø. Øen blev derfor i den romantiske tid i første halvdel af 1800-tallet ofte kaldt Alrunes ø. Min far har fortalt, at min bedstefars farbror, juristen og politikeren Niels Møller Spandet, der boede i København, altid adresserede sine breve til familien på Alrø ved at skrive »Til Alrunes ø ved Horsens«.

Det er imidlertid givet, at navnet Alrø ikke har noget at gøre med en dronning Alrune, selv om en sådan skulle have eksisteret. Den gamle opfattelse, at et dronningensnavn skulle være knyttet til Alrø, må henvises til sagnenes verden. Opfattelsen er vel først blevet almindelig i den romantiske tid i begyndelsen af 1800-tallet, selv om Danske Atlas og tidligere historieskrivende skribenter — dog ikke Saxo — har berettet om en dronning Alrune. Erik Pontoppidan skriver i Danske Atlas: »Endnu i forrige seculo har der på Alrø været at se en stor gravhøj over dronning Alrune eller Alrama, som har givet øen sit navn.« Man må antage, at den omtalte gravhøj, som allerede Ole Worm har en tegning af, har været en langdysse, som efter traditionen skal have ligget på søndermarken tilhørende matr. nr. 15 ¹⁾. Det har næppe, som nogle har antaget, været en skibssætning som den på Hjarnø. Man kan ved hjælp af marknavnene konstatere, at der er stor sandsynlighed for, at der mindst har ligget endnu en oldtidshøj på øen, nemlig Mølhøj (Møgelhøj) på Møllegårdens nuværende nørremark. Alt tyder på, at Mølhøj har været en gravhøj, idet en højning i jordsmonnet ser ud til at være en overpløjet oldtidshøj. Havde det været en naturdannet forhøjning, var den ikke blevet betegnet ved ordet høj, men ville på øens dialekt have heddet bank (bakke). Mere usikkert er det, at Brennhøj har fået sit navn efter en forsvunden oldtidshøj, selv om det ikke kan udelukkes. Navnet kan tydes som en brombærklædt høj.

Dette, sammen med de talrige oldtidsfund, både fra yngre og ældre stenalder, der er gjort på øen, vidner om, at Alrø tidligt er blevet beboet. Mange stenal-

derredskaber, der er fundet ved stranden og på markerne, findes endnu på flere af de gamle slægtsgårde, mens mange i tidens løb er blevet solgt til opkøbere. En del fik dr. Lindemann i Horsens for betaling for lægehjælp.

Fundene fra ældre stenalder er gjort flere steder ved stranden, mens redskaber fra yngre stenalder især er gjort rundt om på markerne på de højreliggende steder af øen. Bosættelsen i yngre stenalder har sikkert især fundet sted midt på øen, og nørre- og søndermarken, henholdsvis nord og syd for Alrøby, er antagelig de først opdyrkede strækninger. Uden om dem har så ligget de senere opdyrkede udmarker og skovhoveder (Egehoved, Bøgehoved og andre).

Men tilbage til stednavnet Alrø. Så vidt jeg ved, finder man det for første gang i Valdemar Sejrs jordebog (ølisten), og her skrives det allerede Alrø, og denne form finder man uændret i alle senere kilder, kun staves det f. eks. i skøder og lignende steder Alrøe land.

Det er Oluf Nielsen, der har villet tyde Alrø som et navn, der indeholder et personnavn, enten kvindenavnet Alløgh (Alløgar) eller mandnavnet Alwin (Alwinar). Øen kan så efter det have heddet Alløgarø, der let kan blive til Allerø. Han nævner dog også, at det norske navn Alrø skal være afledt af alr (elletræ) ²). I overensstemmelse hermed har professor K. Hald fremsat den formodning, at en stor del af øen har været bevokset med el. Alrø skulle have fået sit navn af elletræet og skulle således betyde elletræsøen ³), hvorved romantikken selvfølgelig går fløjten, og myten om en dronning som navngiver må opgives. På samme måde går det med navnet Hjarnø, idet denne ø næppe har fået sit navn efter sagnkongen Hjarne ⁴). I denne forbindelse kan nævnes, at den smalle og i fortiden sikkert noget sumpede strækning på den østlige del af øen, der hedder Alhale, på øens dialekt udtales ælhoel. Andetsteds på øen findes et marknavn Alsig, som vel ligeledes har været et sumpet areal bevokset med el. Marknavnet Hog-ell har muligvis også fået sit navn af en elletræsbevoksning, som altså engang har været ret udbredt på øen.

Typisk for Alrøs mange marknavne er, at deres forled indeholder navne på skovtræer, eller hele navnet kan tydes som skov eller krat, f.eks. Lund, Holt og Busk m.fl. Øen har oprindeligt været dækket af skov, først egeskov, siden en blandingsskov med små lysninger, hvor der har været mose- og kærstrækninger samt hist og her lidt hede. Enkelte steder har markerne været overstrøet med større og mindre sten. Endnu i min barndomstid for ca. 70 år siden har der på en mark i den østlige del af øen været en sådan stenbestrøet mark (Turne), der var klædt med lyng.

Marknavnene kan fortælle os, at der i fortiden har vokset følgende skovtræer på øen: eg, bøg, esk (ask), esp, pil, el samt vildtvoksende abild. De nævnte træer har givet navn til markstykker, f.eks. Egehoved, Abildhoved m.fl.

Et vidnesbyrd om egeskoven er bl.a., at der i vore dage i mergelgrave og i holtskifterne er fundet egestubbe stående på roden, desuden er fundet hele egestammer, bl.a. imellem den nuværende kystlinie og Pollerne. For få år siden fandt man under dybdepløjning på Møllegårdens mark en egestamme på 16 meters længde.

Allerede i middelalderen forsvandt øens skove, og min antagelse går ud på, at bl.a. saltsydning har bidraget til det, da den har krævet en mængde træ. Vi ved, at i 1600-tallet var øens skove forhugget i den grad, at de ikke længere kunne afgive olden til beboernes svin eller tømmer til præstegården,

efter at den var brændt 1607 ⁵). Beboerne både på Alrø og Hjarnø måtte have deres brændsvin gående på olden helt ude i lenets skove omkring Skanderborg og Silkeborg, således havde alrøboerne i 1619 svin på olden i skovene ved Skanderborg, og bønderne på Hjarnø havde i 1616 svin gående i skovene ved Ry ⁶) og i 1599 i Virklund ved Silkeborg ⁷). Skovene var dengang én stor fælles svi-
nesti.

Men ved, at o. 1600 har de to øers skove været forhugget. Om Hjarnø ved man med sikkerhed, at saltsydningen har været medvirkende til, at skoven omtrent forsvandt. Det samme gjorde sig gældende på Læsø, hvor saltudvindingen skete ved inddampning af saltvand, mens den på Hjarnø og sandsynligvis også på Alrø foregik ved udludning og inddampning af tangske (sort salt ⁸). Også på Endelave har man fremstillet salt og også der fortrængtes skoven. Åkær lens regnskaber viser, at f.eks. i året 1560 betalte fæstebønderne Karen Skøttes og Rasmus Svensk på Endelave i landgilde bl.a. sort salt ⁹). Ikke alene Saxo, men også senere Resen beretter om saltsydning på Hjarnø. Man har i nyere tid gjort fund på øen med tydelige spor efter saltudvinding, bl.a. har man fundet forkullede rester og skår af lerkar eller lerkrukker, der har været anvendt ved fremstillingen af salt ¹⁰).

Man har mig bekendt intet skriftligt bevis for, at saltudvinding har fundet sted på Alrø, men det må vel ligge nær at antage, at beboerne på Alrø såvel som bønderne på Endelave og på nabooen Hjarnø har udvundet salt af tangforekomsterne ved kysten, da man både havde tang ved stranden og rigeligt med træ i øens skove.

Til støtte for min antagelse tjener forskellige ting, som jeg i det følgende skal gøre rede for. Det er først og fremmest marknavnet Droslund eller Druslund, idet ordet drose betyder aske af tang, hvoraf man udvinder salt, der har ledt mig på sporet. Rigtignok findes navnet Druslund ikke i markbogen, men min far, der var født 1855, har fortalt, at marken, hvoraf en del tilhørte min fødenegårds nørremark, af de gamle blev kaldt Druslund og ikke som i markbogen Drifslund (Drywslund), en betegnelse, han aldrig havde hørt. Markbogen fra 1683 har formen Drifslund, men den skyldes muligvis landmåleren, der har villet forbedre den stedlige udtale af ordet, som han har opfattet som Drywslund (en mark, hvor man drev med kvæget). Sådanne fejltagelser eller fejlskrivninger er der flere af, jeg kan nævne, at marknavnet Stålgården uden al tvivl skal være Staldgården, og et tredje navn Povls Lening, som i markbogen skrives Pofuels Dael, næppe kan være Povls landingssted, men skulle have været skrevet Pol-slening, d.v.s. det markstykke, der slener (skræner) ned mod Pollerne, som er nogle småholme ud for Alhale ¹¹).

Marknavnet Panne Løkke kan også henlede tanken på saltudvinding, idet panne kan betyde en pande til saltudvinding. For nogle år siden fandt man i jorden i nærheden af nævnte mark en stor jerngryde uden ører og hank, men med 3 ret lange ben. En sagkyndig undersøgelse af gryden gav til resultat, at den var ca. 500 år gammel og måtte stamme fra 1400-tallet. Selv om man på Hjarnø brugte brændte lerkar ved saltsydningen, hvad fund på øen viser, kan der vel ikke være noget i vejen for, at man også kunne bruge jerngryder eller fyrpander. Jeg må dog gøre opmærksom på, at panne også kan betyde jægergarn, og da kongen i middelalderen havde jagthus og jagtret på øen, kan det ikke helt udelukkes, at panne har forbindelse med jagt.

Selv om det, jeg har anført til støtte for min antagelse om saltudvinding på Alrø, intet beviser, er der vel ret stor sandsynlighed for, at min antagelse er rigtig, og at der er produceret salt også på Alrø. Sort salt var den ringeste kvalitet af salt, bedre var Læsøsalt, men bedst var det importerede Lyneburgersalt.

Som afslutning på artiklen skal i flæng nævnes nogle flere af den lille ø Alrøs mange marknavne, som jeg mener at kunne tyde. Blandt skovnavnene er også Henneskov, der betyder den hegnede skov. Løkken eller Lykken (udt. lykien) er indhegning af gammelt skovland. Strevelshoved kommer af strimmel (strevel), og Hårhoved agre kan udlægges som de stenede agre, idet hår kommer af hargh, en stendynge. Navnene Hjelmshoved, Balle og Knuden har fået navn efter terrænet. Skiden, der ligger ved Vester-Stænge, har nok forbindelse med indhegning, idet Vester-Stænge var et stendige, der gik fra Vester-gård til stranden mod vest (til »det veste hav«). Oprindeligt har Alrøby været omgivet af et jord- og stendige, hvori man også har fundet lag af tang. Mod øst fortsatte diget i Øster-Stænge. De 2 diger i øst og vest delte byens marker i Nørremarken og Søndermarken. Endelig kan nævnes Skinderbæk og Skinderagre, de kan muligvis sættes i forbindelse med garvning. Som allerede nævnt må Stålgården være en fejlskrivning, idet det skulle være Staldgården, som ligger i nærheden af, hvor man mener, det kongelige jagthus har ligget. På stedet er der i mands minde fundet brølægning og munkesten i jorden.

Øens dyreliv har givet navn til Rævegravsskifter og fuglene til Fuglemose, Kragstensagre og Trennesdam (krage og trane). Navne på kulturplanter findes i navnene Hørballe, Høragre og Rugløkke.

Af naturnavne er der foruden de allerede nævnte skovnavne et aneligt antal, som er sammensat med ordene: sig (fugtigt sted), kær, made, krog, mose, eng, bæk og kilde, som ikke behøver nærmere forklaring, kun skal nævnes, at Linkjald hentyder til et vådt engdrag, og Vegelkær betyder sumpet eng.

Også vore stednavne kan give bidrag til oplysning om vor hjemstavns fortid, så stednavne er et ikke uvæsentligt emne, når man vil udforske sin hjemegns historie.

Der henvises til flg. kilder:

Markbog for Alrø 1683.

Alrø bykort fra 1797.

Kort over Alrø 1821 (tegnet af S. Brockdorff).

Afd. provst J. C. Christensens utrykte optegnelser om Alrø.

K. Hald: Vore stednavne. 2. udg. 1965.

J. Steenstrup: De danske stednavne. 2. opl. 1918.

Erik Pontoppidan: Danske Atlas. Bd. 4 1768.

Noter:

1. Nationalmuseets 1. afdelings arkiv.
2. Blandinger udg. af Universitets-Jubilæets Danske Samfund. Bd. 1 (1881-87) side 174.
3. K. Hald: Vore stednavne. 2. udg. 1965, side 216.
4. Aug. F. Schmidt: Kronik i Horsens Folkeblad. 21. nov. 1963.
5. Østjysk Hjemstavn 1965, side 95.
6. Østjysk Hjemstavn 1938, side 167.
7. Edv. Egeberg: Silkeborg slot. 1923 Bd. 1, side 149.
8. Jyske Samlinger 5. rk. bd. 8 (1947-49) side 100.
9. Akær lens regnskaber.
10. Vejle Amts Årbog 1943 side 174.
11. Provst J. C. Christensens optegnelser.

DØNNINGER FRA 2. VERDENSKRIG HER I ØSTJYLLAND

AF P. MADSEN PEDERSEN

1944-45 blev mærkeår for vort land som helhed og for os, der havde vor gerning her på Djursland, i særdeleshed. Tirstrup flyveplads blev da anlagt. Man havde gennem årene under besættelsen sporet en stedse stigende aktivitet hos såvel besættelsesmagten som hos befolkningen. Modstandsbevægelsen var nu for alvor blevet organiseret og søgte på alle mulige måder at stille sig i vejen for besættelsesmagts stedse mere frække og brutale optræden over for vor befolkning. Sabotagen rettedes i særdeleshed mod tilførsler af krigsmateriel. Disse foregik en tid delvis med skibe, der omladede varerne i Grenå, hvorfra de videresendtes pr. jernbane til forskellige steder i landet. En tid lang skete denne transport nogenlunde uhindret, men en skønne dag fik modstandsfolkene også her hånd i hanke med tingene, og ved Hallendrup mellem Kolind og Trustrup fik man lejlighed til at afspore et sådant tog, der var ladet med krigsmaterialer. Begivenheden vakte selvsagt glæde blandt befolkningen her på Djursland, som længe havde været klar over, hvad der foregik ad Grenåbanen, som tyskerne anså for den sikreste til gennemførelsen af deres foretagender.

Det siger imidlertid sig selv, at modstand avler terror og brutalitet, og dette blev da også tilfældet hos besættelsesmagten. Man mindes således i særdeleshed den såkaldte Hvidsten-gruppe, blandt hvilken slægten Fiil spillede den afgørende rolle i de mange foretagender, ikke mindst i englændernes nedkastning af skyts og ammunition. Disse foretagender foregik på dertil egnede pladser, således en tid pladsen ved Allestrupgaard, »the mustard point«, som englænderne med et slangudtryk kaldte denne plads, som man anså for det mest eminente modtagersted.

Et andet nedkastningssted fandt man efter nogen søgen på østsiden af Langsø i Feldballe sogn. Der var imidlertid den ulempe ved stedet, at det lå temmelig langt borte for Hvidsten-gruppen, idet der frem og tilbage var 120 kilometer, der selvsagt var en alt for lang strækning at cykle om natten. Derfor benyttedes stedet kun i ny og næ.

Hvidsten-gruppen havde længe frygtet for at blive overrumplet af tyskerne, og tidligt om morgenen den 11. marts 1944 omringedes hele gruppen med

undtagelse af to mænd, som i tide stak af og flygtede til Sverige. Gruppen bestod af

Kroejer Marius Fiil, Hvidsten, født 21-5-1893.

Hans unge søn Niels, født 12-5-1920.

Svigersonnen Peder Bergenhammer Sørensen, født 2-6-1914.

Mekaniker Johan Kjær Hansen, født 7-2-1907.

Radioforhandler Niels Nielsen Kjær, født 2-4-1903.

Karetmager Søren Peder Kristensen, født 20-8-1887.

Møller Henning Andersen, født 16-7-1917.

Dyrlæge Albert Carlo Iversen, født 23-9-1896.

Foruden disse mænd, der senere blev dømt til døden, havde tyskerne ikke undset sig ved også at arrestere hovedparten af Fiil-slægtens kvindelige medlemmer. Gudrun Fiil fik dog lov at blive hjemme for at passe kroen. Klokken stundede mod middag, inden man fik razziaen overstået og kom afsted mod Århus, hvor man kørte op foran Gestapos jyske hovedkvarter, Universitetet i Århus, hvor der afholdtes omstændige forhør over samtlige medlemmer af gruppen. Igennem alle forhørene — og især da Marius Fiils — spiller den danske humor på sine lifligste strenge og på en sådan måde, at Gestapo sikkert har følt sig duperet, når han f.eks. blev stillet over for en af deres udtalelser: »De er en lystig mand, hr. Fiil« og kunne svare: »Ja, jeg har sgu't' noget at være ked af«.

Den 31. marts kørtes de anholdte fra Århus i lastbil til Dagmarhus, hvor de holdt i timevis. Derefter kørte man videre, og de havnede omsider i Horserødlejren, hvor de blev budt velkommen og fik god mad, hvilket var overmåde velkomment, efter at de havde siddet i Århusarresten i 20 dage og kun fået en elendig føde.

Tiden led, og fangerne led med, selv om de stivede sig selv af, så godt de formåede. 3 måneder skulle imidlertid hengå, inden deres forløsning fandt sted. Om natten til 29. juni 1944 faldt de alle for fjendens kugler.

Den 16. juli 1945 førtes urnerne med de otte patrioters støv hjem fra Ryvangen, hvor man havde fundet deres lig. Langs landevejen fra Randers stod tusinder af mennesker med blottede hoveder — tagende afsked med dem, der ofrede livet for fædrelandet. — Ved Hvidsten rejste beboerne siden en mindesten for de otte mænd.

Frihedskæmperen Vagn Holst fra Helgenæs

Under en ildkamp den 5. december 1944 med Gestapo faldt den 26-årige mekaniker Vagn Holst, søn af gårdejer P. Holst, »Dammen«, Helgenæs. Vagn Holst var medlem af gruppen BOPA, København, og havde givet det løfte, at han ikke ville falde levende i tyskernes hænder. Hans lig fandt man i Ryvangen, hvorfra det førtes til Helgenæs kirkegård. Den gamle kirke var rigt smykket med blomster og flag. Båren var stillet i koret, hyllet i Dannebrog og smykket med blomster. Ved båren stod 6 mand fra gruppen BOPA æresvagt. På midtergangen lå 3 rækker kranse.

Sognepræsten pastor L. S. Jørgensen holdt en gribende mindetale over Vagn Holst, og frihedskæmpere bar kisten til familiegravstedet. Her udtaltes smukke vidnesbyrd om Vagn Holsts snarrådighed, uforfærdethed og trofasthed af »Gert« fra BOPA, ligesom H. Andersen bragte en hilsen fra Egå Efterskole.

Til slut takkede faderen P. Holst bevæget for al godhed og trøst i den forløbne vinter.

Efter at vi har dvælet ved et par tilfælde af Gestapos modbydelige handlinger, som havde døden til følge, vil vi omtale et tredje, hvor den anholdte, lærer Peter Schultz, Ny Munkegade 103, Århus, til trods for, at han har gennemgået omtrent samtlige koncentrationslejre i Tyskland, endnu lever den dag i dag, men han har hele tiden siden da måttet gennemgå den ene lidelse efter den anden for at kunne opretholde livet. Lærer Schultz — hvis hustru Marie f. Nielsen stammede fra Stabrand — fortæller følgende om begivenhederne: »Den 13. november 1943 tidligt om morgenen blev jeg afhentet af Gestapos brutale svende, mistænkt for illegal virksomhed blandt modstandsbevægelsen, hvis aktivitet jo selvsagt var højst generende for »Die Wehrmacht«. Jeg blev indsat i et af kollegierne på Universitetet i Århus. Fra Universitetet gik turen til Arresthuset og senere til koncentrationslejren Sachsenhausen, hvorefter jeg under mit fængselsophold i Tyskland passerede Grossrosen, Nordhausen og Neuengamme for til sidst at komme med i Svensk Røde Kors' sygetransporter fra koncentrationslejrene til forskellige steder i Sverige, og efter 15 måneders grufulde tildragelser i fangelejrene genså jeg atter fædrelandets velsignede egne«. — Sine genvordigheder og lidelser har han skildret i sin bog: »Gennem helvede ubrændt« — helt igennem rystende skildringer af hvor umenneskeligt, ja sadistisk disse stakkels mennesker blev behandlet. I slutningen af bogen skildrer han den glæde, det vakte, da man erfarede rigtigheden af Sveriges storstilede aktion for at frigøre disse tusinder af lidende mishandlede fra koncentrationslejrene: »Nu begyndte sygetransporterne. Vi kunne næsten ikke tro, at det var virkelighed. Hastigt rullede vi op gennem Holsten — krigshærgede af engelske bomber, byer jævnet med jorden. Den tyvende april lidt før midnat nåede vi den danske grænse. Vort gamle land lå foran os så forårsskønt som aldrig før. Omend der endnu var dage tilbage, før vi kunne blive helt fri, følte vi — mere end nogensinde — at vi hørte til det folk, der bød os velkommen med flag og hurraråb«.

»Jeg havde været gennem hadets, kynismens og egoismens helvede, men jeg var nået gennem dette helvede ubrændt«.

Transporten af arbejderne ved Tirstrup flyveplads meget vanskelig. Kolind Station i brændpunktet.

Det siger sig selv, at det var meget vanskeligt at få alle de tusinder af arbejdere transporteret til og fra arbejdspladserne, selv om man i stor stil tyede til lastvogne, som undtagelsesvis fik tilladelse til at befordre personer til og fra arbejdspladserne. Endvidere satte man arbejdstog i gang fra Randers og Århus, og når disse ankom til stationen, så var det ikke rart at færdes deromkring, og man skulle se sig godt for for at slippe helskindet igennem disse menneskemasser, som ikke var lige hensynsfulde. Værst var det naturligvis for jernbanepersonalet at holde orden i tingene, og en skønne dag gik det da også galt. Samtidig med indkørselen af et godstog til Tirstrup ankom en lastbil fra Allingåbro. Denne smuttede om ad en sidevej langs banelinien og påkørtes af det frembrusende tog, som fuldstændig knuste lastvognen, der havde 13 arbejdere med sig. Chaufføren og 2 arbejdere dræbtes.

I anledning af påkørselen af lastbilen på jernbane-linien ved Kolind indsendte stationsforstander A. Hougaard, Kolind, en artikel til dagspressen under

titlen: »Tåbernes time«. Heri beklager han, at forholdene desværre ikke synes at være bedredes siden ulykken forleden, hvorfor han nu ikke øjner anden udvej end at ty til pressen for derigennem give en sidste advarsel og åbenbare arbejdernes tåbelighed for bladenes læsere, hvilket er beklageligt! Men når der almindeligvis står ca. 600 arbejdere på perronen, og der af disse er mindst 100 mand, der styrter frem og tilbage mellem 1. og 2. perron for at sikre sig siddepladser i toget, inden det vel er standset, så vil enhver kunne forstå, hvor umuligt det er at holde justits blandt en sådan flok mennesker, der ofte besvarer høflige henvendelser med grovheder.

Til arbejderne gentager jeg derfor min advarsel: Hold op med denne leg med liv og død! Jeg kan forsikre Dem, at der er 100 procents sikkerhed for, at det før eller senere går galt.

Artiklen gav anledning til et modsvar fra arbejderne, der søgte at dække over de herskende tilstande, der skyldtes for få vogne, som tilmed var behæftede med alle mulige mangler, og overfyldte, som de var, måtte man ofte stå op hele vejen. Dette var selvfølgelig ikke så let for »de trætte lemmer«, der havde dojet dagens møje og besvær.

Læserbrevet var underskrevet »på arbejdernes vegne

Niels Mogensen, Strømmen«

Artiklen bevirkede, at en anden kreds af arbejdere også rykkede i marken med et læserbrev om »*Forholdene på Kolind Station*«, som går lige til sagen og blotter de virkelige forhold, når der skrives følgende: »Jeg synes ikke, du skal tage arbejderne så meget i forsvar, for de fortjener det ikke. Det er en flok »banditter«, der rejser med togene fra Randers. Du synes, at hr. Hougaard skal sørge for, at vi får flere vogne og lys. Ja, det vil jeg også gerne have, men skal vi kammerater se at standse disse »banditter«, der knuser ruder og skærer læderremmene af, og dem, der sidder og snavser sæderne til. Tror du ikke, hr. Mogensen, at hvis dette uvæsen bliver standset, ville vi snarere kunne opnå at blive behandlet bedre, end vi gør. For det tror jeg i hvert fald. Og så, kammerater, lad os selv holde justits i vore rækker og give de »banditter« deres fortjente straf. Husk på, at det går ud over os alle.

På flere arbejders vegne

Christian Nielsen.

EN EPISODE FRA SLAVEKRIGEN 1848

AF ESTHER BÆKLUND PEDERSEN

Krigen i 1848 satte sindene i bevægelse. Især i Jylland bredte rædslen sig, og det var jo ikke uden grund; mindet om plyndrende hæres tidligere fremfærd levede endnu, og de ellers sindige folk blev modtagelige for allehånde rygter, der hurtigt spredtes.

Hvor rygtet er opstået om, at de Rendsborgske slaver (tugthusfanger) var brudt ud eller frigivet og hærgende og plyndrende drog op gennem Jylland, vides ikke; men sidst i marts 1848 spredtes rygtet som en løbeild, og alle var rede til at forsvare sig. Lønborg Friis har i bogen: »Den jyske slavekrig« skildret den og navnlig dens kulmination i Nordjylland, hvor rygtet har holdt sig længst. I bogen er anført følgende melding til byfoged Gad, Sæby, fra ejeren af Siverslet i Albæk:

Ved min afrejse fra Ålborg i morges erfarede jeg, at der skal være kommet expresse dertil om, at Rendsborg slaver, der ere løsgivne, med flere — man siger 1000 mand i alt — ere kommet i nærheden af Viborg og plyndre, samt at Silkeborg gods med flere gårde ere afbrændte. De skulle have til hensigt at foranstalte Viborg slaver løsgivne. Dette tror jeg at burde meddele Deres velbyrdighed.

p.t. Hjallerup Kro d. 31. marts 1848

Ærbødigst

F. Overbeck

Man forstår godt, at en sådan melding kunne opskræmme og skabe panik.

Hvordan rygtet om de Rendsborgske slaver nåede Rye, og hvordan man ville forsvare sig, har min far fortalt mig efter sin bedstefar. Det var et af de

Skt. Søren's kirke i Rye.

minder, han oftest dvælede ved; han var født i 1814 og havde jo oplevet det.

En hvedebrøds-kone, der hed Kirsten Lættes, var på sin vandring kommet til Brædstrup, og her hørte hun den forfærdelige nyhed om slavernes ugerninger. Hele landsbyen var i oprør. Slaverne kunne ventes i løbet af natten, for der

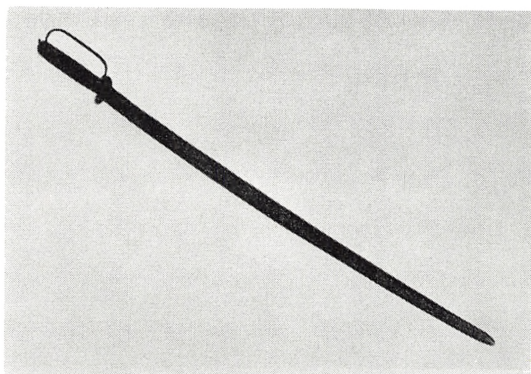

Torvet foran Rye kro.

var set røg fra brande sydpå. Den sindsstemning, folk befandt sig i, hjalp Kirsten, hun fik hurtigt udsolgt. Mange ville gerne give deres børn et stykke hvedebrød eller andet godt, måske det blev sidste gang, de kunne gøre glæde. Gemme deres fattige skillinger til slaverne ville de ikke. Da kurven var tom, lagde Kirsten træskoene i den, og på strømpefødder gik det nu hjemad mod Rye, så hurtigt benene kunne bære hende. På sin vandring havde hun god tid til at tænke den gruelige situation igennem, og hun smågræd ved tanken. I de gårde, hun kom forbi, fortalte hun i hast, hvad hun vidste, og noget over midnat nåede hun hjem. Hun gik straks til præsten Ludvig Scherning, i hans hånd ville hun lægge sagen. Om den Ryepræst står der i Poul Nedergaards sognehistorie bind 7, at »han var en anset provst«, så det var i de rette hænder, sagen blev lagt.

Præsten sørgede da også for, at der straks blev slået alarm fra kirkeklokken, der dengang hang i en klokkestabel lidt fra kirken. Folk troede, at klokkernes kalden betød, at der var brand, og bønder og husfolk mødte straks op på torvet ved kroen, hvor brandsprøjten stod. Kirken og kroen var jo de centrale punkter i landsbysamfundenes liv. Da de så den ærværdige fader selv, blottede de hovederne og forstod, at noget usædvanligt var i vente, og den forpustede præst fortalte nu, hvad Kirsten havde erfaret, og hvad det kunne komme til at betyde for dem alle. Enkelte kvinder, der var kommet til stede, græd og måtte tørre øjnene med kanten af skørtet, men præsten talte trøstende til dem og overtog førerskabet. De måtte forsvare sig; alle mænd og karle måtte møde med våben, hvilket betød, at de måtte til smeden med leer og høtyve og hvad der ellers kunne laves brugbare våben af, for bøsser var

det jo meget småt med; en stor slagterkniv og en økse kunne dog også bruges. Da jeg sidste år besøgte Ågården i nærheden af Års, viste ejeren, Ejnar Lange, mig en le omdannet til et sværd; det var et våben fra slavekrigen, og det havde siddet stukket op i et stråtag siden. De har haft en dygtig smed der på egnen, for sværdet er godt lavet. Gårdejer Lange har venligst lånt mig det til

Våben fra slavekrigen lavet af en le.

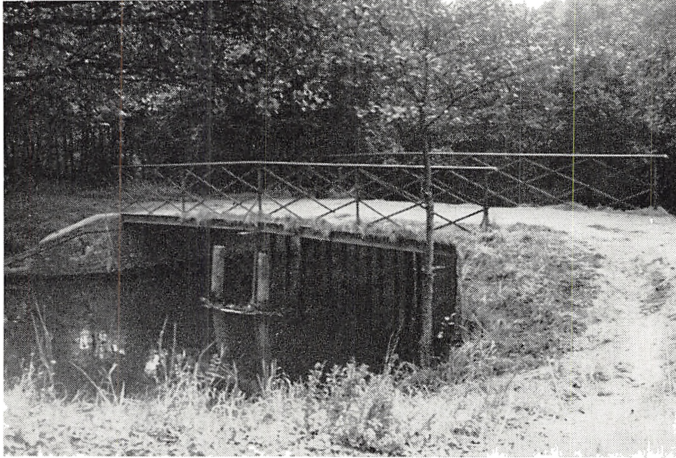
fotografering. Medens smeden sørgede for, at alle kom under våben, fik koner og piger travlt med at fylde madtejner og dunke, så mad og drikke ikke skulle savnes.

Præstens forsvarsplan var nu klar: Han ville afskære fjenden, der jo kom fra syd, vejen ved broen over Salten å, og mod aften vandrede unge og gamle mod Rye bro.

Krigshåndværket var præsten uvant, men på nordsiden af broen i et gammelt hus, der er brændt for ca. 40 år siden, boede dengang en gammel mand, der hed Mikkell Lottrup. Han var veteran fra 1809 — da havde han været med i Frankrig — og hos ham ville præsten søge råd om, hvordan han skulle forsvare broen. Mikkell Lottrups helbred havde taget skade på hans tur til Frankrig, så han var mest sengeliggende; præsten tilbød derfor, at de skulle flytte ham til et mere afsidesliggende og mindre farligt sted, men var den gamle mand legemligt svag, så havde han modet i behold. Hans kone satte sig rystende ned, men han svarede, at han ville blive, hvor han var, han troede ikke, der kom nogen; skulle det ske, »ska a rente fanden fortære mig nok holde dem o den sønne sie o æ å (på den sydlige side af åen)«. Så han mente, at de alle kunne gå hjem og sove. Præsten blev rystet over så megen ugudelighed og overmod, og han forlod skyndsomst huset med ordene: »Gud være hans sjæl nådig«.

Han måtte nu uden kyndig vejledning sætte tropperne i stilling, og han posterede så folk ved broen og hvor det ellers var sogelunde let at komme over åen. Tre mand blev sendt over på den anden side af broen for at spejde efter eventuelle brande. De stod alle troligt på deres post hele natten, først et stykke op ad næste dag fik de ældste lov at gå hjem for at hvile; ingen vidste jo, hvad natten ville bringe, og alle var forberedt på det værste. Under deres øvelser i våbenbrug næste dag kom en mand slemt til skade, han fik et øksehug i benet, og han fik varigt men af det.

Over middag viste to ryttere sig; de var fra Vejle og havde overnattet i Brædstrup og kunne fortælle, at alt var roligt der, og at rygten om slavernes færd kun var opspind, så alle kunne trygt gå hver til sit. Da Mikkel Lotrup hørte det, sagde han til sin kone: »Der kan du se, Lisbeth, en gammel krigs-

Rye bro, hvor præsten posterede sine tropper.

karl er rente fanden fortære mig klogere end præsten på de dele«. Det blev efter den tid en slags mundheld på Rye-egnen.

Trods Mikkel Lotrups banden fik præsten alligevel respekt for hans mod, og han satte sig dagen efter ned og skrev en ligtale over ham, for han mente ikke, den gamle mand havde langt igen. Det kom dog ikke til at slå til, og pastor Scherning kom aldrig til at holde den pæne tale. Da Mikkel Lotrup en forårsdag i 1857 blev kørt den sidste tur fra broen til Rye kirke, var præsten lovligt undskyldt, han lå da selv under mulde.

DEN GAMLE STRÅTÆKTE SKOLE I MÅRSLET OG DEN EFTERFØLGENDE NYE

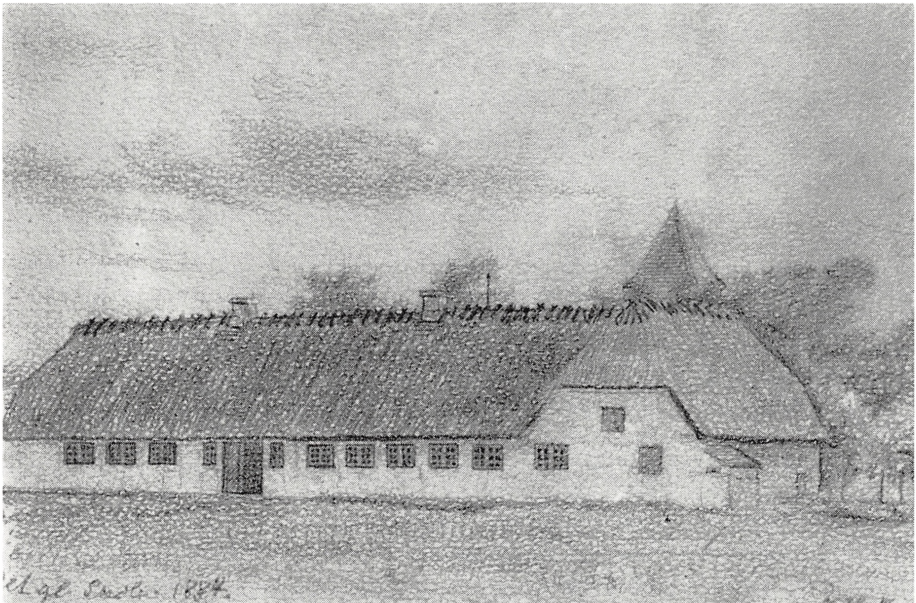
AF JOHANNE KRISTENSEN

Da min far, Niels Jørgen Laursen, fik embedet som enclærer og kirkesanger i Mårslet i 1883 eller 84, stod endnu den gamle, stråttækte skole, bygget i vinkel med udhuset, øverst i den trekant, der endnu er have foran den efterfølgende skolebygning, der nu bl.a. vist er kæmnerkontor.

Da jeg var knap et år i 1886, flyttede vi ind i »den ny« skole, der dengang havde en skolestue i hver ende og beboelse i midten.

Der var to store indgangsdøre i facaden mod vest, den ene til skolegangen og skolestuen mod syd, den anden til vor private indgang, hvorfra der fra forstuen var dør ind til den nordlige skolestue, der foreløbig ikke var i brug om dagen, men blev brugt nogle vintre ved aftenkursus i »husflid«.

Da der langt senere blev antaget en gift andenlærer, efter at far i flere år havde haft skiftende vinterlærere til hjælp, blev der bygget til mod nord, så

Mårslet gamle skole set fra øst. Efter tegning af lærer N. J. Laursen Nordvig fra 1884.

der nu blev tre indgangsdøre mod vest. Tilbygningen var bolig for andenlæreren, og da legepladsen, der før lå fra nordgavlen ud mod vejen, nu var for lille, blev den flyttet om til østsiden af huset på en del af toften, der hørte til skolen, og der blev så sat to indgangsdøre i østmuren, en til hver

Mårslet ny skole 1886. Lærer N. J. Laursen Nordvig med familie og elever.

skolegang, så børnene nu kom ind i skolestuen fra den nye legeplads mod øst.

Indtil mit 15. år stod stadig det gamle udhus, der før var i vinkel med den gamle skolebygning, men nu lå frit. Indtil den tid hørte der 6 tdr. land til embedet foruden toften, der lå langs vejen helt op til stationspladsen, og som blev brugt til grøntfoderafgrøder: sennep, boghvede og grønhavre, som far slog med le og kørte hjem på trillebør.

Skolelodden lå ved nordsiden af Langballevejen mellem Borregårdens mark og Vilhelmsborg skel. Det var et temmelig langt stykke vej, når køerne skulle flyttes.

Jeg husker endnu udhusets indretning: I østgavlen, vendt mod den ny skole, var et vaskehus — uden gruekedel, den stod i køkkenet i den nye skole — så upraktisk som det kunne være. — Ved siden af vaskehuset — også i gavlen — var et korngulv med en luge. Derefter kom tærskeloen, der gik gennem huset i hele dets bredde, så foderloen med stige op til korn- og høloft og med lemme foran de tre købåse, der kunne slås ned, når der blev fodret og ellers holdtes på plads med en »hvirvel«. Så kom kostalden med plads til tre køer: Sortbroget, Skimmel og Langben, som de hed i mange år. De to af dem havde taget turen fra Nortvig ved Nørre-Snede til fods til Mårslet. Mors bror trak dem. De var en del af mors medgift. I den ene ende af kostalden var der

et rum til kalve med et »hønschjald« over: En platform med siddepinde over til hønsene. På den anden side af grebning og brolægning bag køerne var der et tilsvarende rum med plads til et par grise, og resten af pladsen langs vestgavlen var brændselsrum til tørv og kul, store stenkul, som vi selv skulle slå i stykker. Hele huset var et eldorado for rotter, som også enkelte gange forvildede sig over i den nye bygning.

Fra kostaldens grebning førte en lille lem direkte ud til møddingen udenfor, så gødningen blev bare smidt ud gennem den, og ajlen løb derud af sig selv, så der var en frodig bræmme af brændenælder langs grøften ud til vejen. De seneste år, vi havde landbrug, blev møddingen flyttet ud vest for udhuset, og der blev muret møddingmur og ajlebeholder, og de »små huse« blev anbragt i nærheden. De lå ellers før ved den gamle legeplads op ad nordmuren af udhuset — ud mod vejen lige ved møddingen. Pumpen stod i haven. Det var en gammel, tyk træpumpe i en kampestensbrønd. Der var langt at gå efter vand, hvad enten det var til kreaurerne eller til vask og husholdning. En anden brønd blev gravet på den ny legeplads, da denne blev anlagt. Den var ud for indgangen til den sydlige skolestue; og lige i hjørnet nær sydgavlen stod det gamle bergamottræ. »Pergamutter« kaldte vi de runde pærer, og i den tid, de faldt ned — træet var for højt, til at de kunne plukkes — mødte børnene tidligt på pladsen for at få en chance for at redde sig et par stykker. Jeg tror, træet står der endnu, og det er sikkert mindst sine 100 år gammelt. Et lille udhus med brænde- og vaskerum blev bygget ved legepladsens østside, og de »små huse« blev på ruller flyttet fra pladsen ved møddingen, så de stod i forlængelse af det nye udhus.

Da skoleloden blev solgt fra, blev den udstykket til to husmandsbrug, og toften blev efterhånden solgt til byggegrunde langs vejen med have bagved, så der blev kun en køkkenhave tilbage, der stadig hørte til skolen. Til gengæld blev der på det gamle udhus' plads en smuk have.

GAMLE FOLK

AF JOHANNE KRISTENSEN

De hører med til mine barndomserindringer i 90'erne, de to gamle, og byen er ikke rigtig den samme, siden de gik bort. Det er Jens Staldkarl og Pindehuggerkaren, jeg mener.

Alle i sognet kendte dem, de havde med rig og fattig at gøre, og snart havde en, snart en anden ærinde ind til Jens, for han var graver på kirkegården, skulle ringe til begravelser og kime til bryllupper og de store højtider, og Karen var hans kone, hun passede gravene og fulgte Jens i tårnet, når klokkerne skulle røres. Der stod hun så og spejdede ud ad glamhullet for at »vinke af« i rette tid.

Det var vanskeligt at forstå, at de to nogensinde havde været unge, vi børn kunne i hvert fald aldrig rigtig tænke os det; og dog havde både Jens og Karen været godt med »dengang i ungdommen«. Det fortalte de selv. Jens gik ved stok, han var dårlig til bens og svinglede stærkt med hele kroppen, men det havde ikke været sådan altid, det fortalte han mig engang, da han stod på legepladsen og savede favnebrænde for far, og jeg sad ved siden af med en pose til at samle noget af al den dejlige savsmuld i.

»Nej, dengang jeg var ung«, sagde han, og det lyste næsten lidt op i hans furede ansigt ved tanken, »da var jeg til legestue og dansede den hele nat, og jeg rørte mig godt, så jeg var varm og svedig. Tidligt om morgenen blev jeg så sat til at holde på et par heste, som stod forspændt. Jeg var jo staldkarl. Der stod jeg så et par timer, og det var koldt. Så fik jeg gigtfeber, og siden den tid har jeg måttet bruge stokken«. Og Jens satte atter saven i gang.

Gamle Jens og Karen boede i et lille bitte bindingsværkshus lige op til kirkebakken mod sydvest mellem vejen og bækken. Det var noget af en skrammelkrog, det strøg af byen. Derhen slængtes alle gamle rester af fordums herlighed. Ned over bakken lå gamle, visne kranse, her lå stumper af perlekranse med lange, sorte og hvide glasperler, og her kom metalkransene hen, når alt det grønne var gået af palmebladene, og de hvide roser var rustede. Visne granris lå, som de var kastet ud af kirken efter det sidste bryllup, og gamle mindesmærker, mest af træ, stod skrøbelige og lænede sig op mod den høje, mosgroede kampestensmur, der omgav kirkegården.

Det var den udsigt, de havde fra det lille hus; men de var så fortrolige med alt det, og »et sted skulle skramlet jo være«. Det samme sagde Karen hjemme i sit eget hus, når fremmede kom ind ad døren. Der var kun lidt plads, og alle vegne var der fyldt op med skrammel — de underligste remedier, hvis anvendelse man kunne have vanskeligt ved at hitte ud af.

Traf man så Karen snavset og laset, som hun tit var, så viskede hun bare en stol af med sin flade hånd, idet hun sagde: »Ja, her ser jo lidt sært ud, men hvad — et sted skal man da have sin skrammelstue«.

Karen havde også skrammel i hele huset, men nogenlunde så der dog ud i »stuen«. Der stod sengen med blågarnslagner af en egen ubestemmelig farve. Ved samme side stod dragkisten, et gammelt ærværdigt møbel, med en hel udstilling af kopper og vaser, altsammen sværtet af røg fra den gamle kokekædeovn med ornamenten på. Over dragkisten hang et par billeder i glas og ramme, men glasset var knækket på det ene, og begge billeder var så medtaget af røg og os, at man kun skimtede nogle skikkelser i røde og blå kapper. Så vidste jeg, det var billeder fra bibelhistorien. Ved vinduet stod et lille bord, der altid såvel som vindueskarmen omtrent var fyldt med tomme flasker, glas uden fod, tomme garnruller og andet af den slags.

Her i stuen levede de to gamle deres liv — her og på kirkegården. Den var deres verden, og den gjorde Jens til filosof. Det var en oplevelse, når jeg som barn kunne smutte op ad bakken og sætte over kirkegårdsmuren, hvor den var lavest, og så træffe enten Jens eller Karen, som næsten altid gik og puslede derinde. Stod Jens og gravede en grav, var han meget omhyggelig med at vise mig de ben, der fulgte med jorden op, og så gav han sine forklaringer, så al uhygge forsvandt fra mig, og jeg blev meget interesseret. Engang tog han et helt dødningshoved på skovlen, kastede det forsigtigt op ved siden af mig og sagde: »Det er af et ungt kvindfolk«. Jeg stirrede på den gullige hovedskal med de tomme øjenhuler og den grinende mund og forstod ikke, hvordan Jens så sikkert kunne vide det. Jens kunne vist læse mine tanker, for lidt efter kom den forklarende bemærkning: »Hun har jo alle tænderne«. Ja, selvfølgelig. Dengang var alle ældre jo tandløse, og gebis var en meget sjælden og foragtet ting.

Når så Jens ikke havde mere at fortælle, kunne jeg finde Karen et sted i nærheden, hvor hun lå og pillede vissent løv og græsstrå op fra et gammelt gravsted. »De kan ellers tro, det var en god kone, hende der ligger der«, kunne hun så sige uden anden indledning. Der var det mærkelige ved Karen, at hun sagde »De« til alle, også til småpiger som mig i kort kjole, og det gjorde noget til, at jeg, når jeg snakkede med Karen, følte mig meget voksen og fornuftig. Og så fik jeg historien, om dengang Karen fik tvillingerne. Karen havde haft mange børn, men tvillinger var der dog kun kommet en gang, og da kneb det også at få nok til de mange munde. Så var det, at den gode kone, hvis grav Karen nu puslede om, kom og hjalp.

Karen måtte hente mælk hos hende, så tit hun ville, og det gjorde hun så — gik med sin krukke, når tvillingerne sov, og de sov, lige til hun kom igen. Karen mente som så: »Vorherre passer nok på dem«. Karen sagde aldrig a eller jeg til sig selv, men nævnte sig ved sit navn. »Ja, det var endda en god kone«, kom det lidt efter igen. Karen var langt inde i sine egne tanker.

Det skete gerne forud for hvert bedre bryllup, at Karen stillede hos »deg-nemadammen« — min mor — og bad om at låne »tæppet«. Der kunne kun være tale om et, for vi ejede kun det lille kønne tæppe, der lå under det ovale bord i vor pæne stue. Og for det meste ville Karen også gerne have et par potteplanter, helst grønne bladplanter. De blev så stillet på hver side af tæppet foran knæfaldet i kirken på et lille trebenet pindestativ.

Var det ved vintertid, så der ikke fandtes blomster til at pynte kirkestolene med, vidste Karen råd for det. En grankvist blev sat i hver stolegavl, den blev pyntet med en strimmel rødt stof, vistnok gammel flagdug, der var klippet pænt med takker i kanten. Så synes jeg, kirken var fin, og ikke så få brudepar har i tidens løb stået på degnemadammens tæppe i Mårslet kirke.

Og årene skiftede med regn og sol, med blæst og med frost, og alderen tog det ene slemme tag efter det andet i de to gamle. Karen begyndte at skranke, hun var også ældst — syvogfirs, sagde hun selv i de sidste år. Hun kunne ikke rigtig hitte rede i det mere.

Når Karen så var syg, blev jeg af og til sendt om i den lille stue med en portion god mad. For det meste var hun oppe, når jeg kom, men jamrede sig svært; Karen havde så ondt, så ondt, og kunne slet ikke tåle at stege flæsk nu, for osen satte sig fast for brystet. Men når så Karen fik maden hældt op i et fad eller en krukke, så hjalp det på humøret, og så krøb hun gerne til sidst halvt ind under sengen og hentede 3-4 gamle, snorkne æbler frem. De var lige så rynkede som Karen selv. »Dem skal De ha', og sig så mor tak fra Karen«. De æbler var de eneste, jeg ikke kunne spise, før de var skrællet ordentligt.

Karen kom til at ligge rigtig til sengs, og så besøgte præsten hende; men hun ville ikke høre tale om at dø. »Karen vil helst leve — Karen vil helst op igen«, sagde hun. Hun kom også op for en kort tid, men den dag kom alligevel snart, da Karen måtte sige farvel til Jens og alle gravene. Hun blev gemt deroppe i sin egen have, som hun havde plejet så trofast; og Jens tog en af de bedste af de gamle trætavler, der stod ved kirkegårdsmuren, malede den pænt med perlegrå farve og satte Karens navn, fødselsdag og dødsdag derpå med store, skæve bogstaver. Nogle få år overlevede Jens hende, men hans kraft var brudt, og en anden overtog hans arbejde.

Så blev der også en dag gravet grav til ham, og sidst jeg var hjemme og gik kirkegården rundt, så jeg — blandt så mange nye — også begge de to gamles grave. Men nu var træpladen borte. I dens sted stod en pæn sort, poleret granitsten med begge navne i guld. Den sten havde Jens bestemt skulle stå der, for penge havde de trods ydre fattigdom. Men den passede så dårligt til mit minde om de to gamle. Den gamle træplade med de krogede bogstaver talte meget bedre om dem.

DEN HISTORISKE BAGGRUND FOR BLICHERS MESSINGJENSNOVELLE

AF HARALD PETERSEN

I sine noveller benytter Blicher ofte en folkelig historisk overlevering, som han så spinder videre på.

Hesten Messingjens, den egentlige hovedperson i fortællingen, skal have været fra landsbyen Mjesing nord for Skanderborg og fået navn efter sin fødeby. Dette nævner Blicher ikke og har vel ikke vidst det; men han har i originaludgaven af »E Bindstouw« følgende note: »Der er endnu (1842) flere levende af dem, som kendte Messingjens i levende live, og hans eftermæle lever, så vidt jeg ved, mellem de slesvigske kyrasserer«.

Wattrup, der nævnes som Messingjens' første rytter, var gårdejer Claus Nielsen Vattrup, der boede i den østlige del af Thorning sogn, nabogården til Kjærsholm. Når Rasmus Oustrup ifølge fortællingen får Messingjens at ride på, skyldes det, at Wattrup ligger dødssyg på sygestuen. I virkeligheden kom Vattrup sig og levede på sin gård, til han døde i 1861, 78 år gammel. Hans grav er at finde på Thorning kirkegård 1).

Aakjær anfører i sit 3-bindts værk om Blicher, at Vattrups datter har fortalt, at Blicher kom i besiddelse af historien om Messingjens på den måde, at en tækkemand, der »lå å tat« på præstegårdsladen i Thorning, fortalte Blicher det hele, mens denne gik nedenfor og langede tag og lyng op til tækkemanden. Da meddelelsen senere så sine ord på prent, skal han dog være blevet værkeligt og have sagt: »Der er han nu altid så nysgerrig og sidder og hører en ud og går så straks hen og laver en fortælling af det; det er jeg ikke så fornøjet med«.

Blichers kilde, tækkemanden, har sikkert ikke kendt den hele sandhed om den jyske dragon, der under Napoleonskrigene vandt sig en brud og tog hende med hjem på ryggen af Messingjens, Rasmus Oustrup og Helle er dæknavnene for Anders Rasmussen og Gabrielle, og deres navne har Blicher nok kendt. Men han har sikkert ikke vidst, at bortførelsen skete fra Frankrig, eller kendt de nærmere omstændigheder ved flugten; ellers ville han næppe have holdt sig til Åbenrå-egnen eller modstået fristelsen til at gøre en længere historie ud af det. Men selv om digteren kun har haft sparsomme oplysninger at bygge sin historie over, har hans indfølgelse og kunst gjort den korte novelle til et mesterværk.

Anders Rasmussen fødtes 1788 i Egebjerg nord for Horsens. I 1810, midt under Napoleonskrigene, blev han indkaldt til »di Håssens hæjstfolk« og gennemgik rekrutskolen 2). Her fik han Messingjens — »den bejst ve hiele reggimintet«. Angående denne sjældne hest og dens fortrolige forhold til rytteren kan man trygt henholde sig til Blicher; han er her i overensstemmelse med alle traditioner i Anders Rasmussens familie.

Så må Anders og Messingjens i krig — denne mærkelige krig, hvor man kom vidt omkring, men sjældent var i berøring med fjenden; dog var Anders med i træfningerne ved Ratzeburg og Sehested. Under den evige omflakken kommer regimentet til Nordfrankrig. Selv om Danmark havde været Napoleons allierede, deltog man nu efter slaget ved Waterloo i besættelsen af Frankrig med en større tropestyrke.

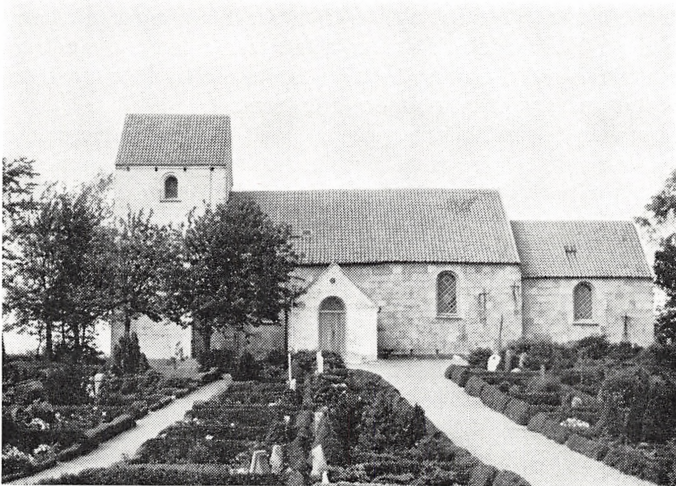
Anders Rasmussen og Gabrielles efterkommere uden for huset på Torp mark.
Nr. 2 fra højre Jens Peder Jensen, gift med Anders Rasmussens ældste datter Kirsten. Til venstre hans søn og svigerdatter Anders og Kristine. Børnene er fra venstre Karl, Hans Peder, Anna, Ingeborg Kirstine og Rasmus, der senere havde ejendommen i en lang årrække.

Regimentet drog af sted i november 1815 og nåede byen Arleux i departementet Pas de Calais i Nordfrankrig i januar 1816. Her blev Anders indkvarteret hos en velhavende guldsmed de Bercon. Det skal have været guldsmeden selv, der ønskede at få en dragon i kvarter. De danske soldater havde hurtigt gjort sig vellidt af befolkningen, og guldsmeden var helt imponeret af de flotte karle. Men denne interesse fortrød han siden bitterlig.

Den adelige guldsmed var gift og havde en eneste datter, Gabrielle Coudron Philippe de Bercon. Hun var en smuk ung pige og havde en blændende hårpragt, mørkebrun som hendes øjne. Mens guldsmeden beundrede de danske ryttere i almindelighed, rettede datteren sine øjne mod en eneste af dem — den jyske bondekarl, som faderen så letsindigt havde optaget i sit hjem. Den stoute, rolige jyde og den temperamentsfulde franske mademoiselle så for dybt i hinandens øjne. De ydre og indre modsætninger, sprogvanskelighederne, de sociale skel — alle vanskeligheder blev overvundet af de følelser, der snart bandt de unge med de stærkeste bånd. De gennemlevede dagene i ekstase og

kunne ikke undvære hinanden. De mødtes hemmeligt. En dag sad Gabrielle i lysthuset sammen med en veninde. Da lød der sabelraslen udenfor, og Anders trådte ind. Og her i lysthuset bestemte de, at de ville trodse alle hindringer og aldrig skilles.

Men nu fik den godtroende fader øjnene op. Hans danske sympatier svandt hen som dug for solen, og sorg og græmmelse bredte sig i stedet. Han græd og jamrede; for han elskede datteren over alt i verden. Han tog Gabri-

Underup kirke. Foto fra 1970.

elle i enrum og foreholdt hende de talløse grunde, som talte mod en sådan forbindelse. Han udmaledede med franskmændens rige ordforråd de frygtelige tilstande, hun gik ind til, hvis hun fulgte Anders til det barske land, hvor hun måtte passe svin og døje kulde. Aldrig ville han give sit minde til, at hun, hans elskede datter, skulle styrte sig ud i en sådan elendighed.

Da datteren ikke kunne tales til fornuft, prøvede guldsmeden med Anders og bød ham 15000 rigsdaler i danske penge — en vældig formue for en jysk karl, på en tid hvor en bondegård kunne fås for 1000 rigsdaler — hvis han ville give afkald på Gabrielle. Men Anders var ikke til sinds at svigte den, der ejede hans hjerte.

Også moderen var fortvivlet ved tanken om at skulle miste sin datter; men hun forstod, at der her var tale om en kærlighed så stærk, at den ikke måtte brydes, og i al hemmelighed hjalp hun datteren med forberedelser til flugten.

Den lange besættelse af Frankrig var endt. Napoleon sad velforvaret på Sankt Helena, og det traditionelle kongedømme mentes så nogenlunde sikret med Ludvig XVIII. I efteråret 1818 drog de danske tropper mod hjemlandet. Forinden var Anders og Gabrielle blevet viet af den danske feltpræst Nyholm, antagelig uden faderens vidende, i hvert fald mod hans vilje.

Anders havde lagt sin plan. Han gik til ritmesteren og fortalte, hvordan sagerne stod, og at han ønskede at tage Gabrielle med hjem til Danmark. Og da ritmesteren spørger, hvordan han har tænkt sig at ordne de rent praktiske

spørgsmål vedrørende bortførelsen, siger Anders, at »Messingjens ka gåt bæhr wos beghi tow, å a veed han gjør ed mæ en gue villi«.

I Blichers novelle finder man ingen lovtaler over Rasmus Oustrup; det er for øvrigt også Rasmus selv, der fortæller historien; men gennem hele fortællingen får man det stærkeste indtryk af denne rettænkende, solide bondekarl, der deler sin sidste mundfuld brød med Messingjens, og som aldrig vil svigte sin hjertenskær. At Rasmus får tildelt den bedste hest ved regimentet, siger mere end mange ord, at han er en dygtig og pligtopfyldende soldat. Det er også betegnende, at da han nu går til ritmesteren med sin bøn om at tage Gabrielle med på Messingjens, får han tilladelsen uden indvendinger. Blichers indirekte beskrivelse af Rasmus Oustrup falder helt i tråd med de udtalelser, som Anders Rasmussens efterkommere har fremsat.

Den 20. oktober tog soldaterne afsked med deres kvarterværter i Arleux og begyndte den lange rejse mod den nordiske vinter. Samme dag pakkede Gabrielle de mest nødvendige ting sammen og foregav, at hun skulle til vaskeriet med tøj. I stedet går hun til den mødeplads, hvor soldaterne skal samles til afrejsen. Hun bliver iklædt en dansk husaruniform og får en »døgti knevvelsbart øwer hinne mund. Den håd a gjoer åw di udder enner åw Jenses mank«.

Så rider eskadronen gennem Arleux. Hele byen er på benene. Også guldsmeden. Han har anet uråd. Hans naivitet er borte. Da han genkender den lille husar på Messingjens, trykket tæt ind til Anders' ryg, strækker han hænderne ud og råber fortvivlet: »Mit kære barn! Mit kære barn!« Det rykker i Gabrielle — forældrenes kærlighed, det trygge hjem, den venlige by, veninderne — men hun gør sig kold og ser lige ud. Og eskadronen rider videre. Der var flere unge piger, som hemmeligt skal være fulgt med soldaterne på vejen mod Danmark, efter sigende 18. Men jo længere de kom mod nord, des koldere blev de om fødderne og returnerede en efter en. Kun Gabrielle holdt ud. Hun og Anders havde som dagligt omkvæd: »Så længe vi har Messingjens, skal det nok gå«.

I begyndelsen var kun Anders' nærmeste foresatte vidende om den fordækte husars virkelige identitet; men det kunne jo ikke skjules i længden. Og nu blev Gabrielle villigt akcepteret af alle dragonerne. »Den lille hornblæser«, som de kaldte hende, blev hele regimentets midtpunkt, ikke mindst da hun påtog sig at være marketenderske. Hun skænkede brændevin af et stort anker. Snapsen var stor — en dansk pægl. Ankeret er gået til grunde; men pæglmålet er endnu i slægtens besiddelse 3).

Gabrielle blev i uniformen under hele hjemrejsen. Den lille husar var en flink og smilende marketenderske, mens soldaterne rastede, og når »skadronen pillred å«, besteg hun Messingjens og slyngede armene om Anders, og således gik det i måneder, til man i begyndelsen af 1819 nåede Fredericia, hvor Anders skulle afmønstres.

Messingjens havde også udtjent. Han var ikke ung længere. Han havde gjort krigen med i mange år; han havde på sin ryg båret to lykkelige mennesker den lange vej. Nu blev han solgt sammen med nogle andre udsættede. Men køberen var Anders Rasmussen. Messingjens skulle med hjem og have gode dage på fødegården, som Rasmus skulle overtage.

Den sidste etape var turen til Egebjerg, og endnu en gang måtte Jens bære dobbelt byrde. Ved aftenstid nåede de gården. Her sad husets folk omkring

det lange bord og spiste mælkebrød. De langede til det fælles fad med træskeerne. For bordenden sad faderen.

Da de to soldater trådte ind i stuen, gjorde man et ophold med indkørselen. Anders fortalte sin historie, og han gemte det bedste til sidst:

»Hie komme a så mæ en bette pigh, som a hå tawen mæj fræ Frankerige — ja hun æ mi kuen; få vi æ gywt, ska a sæjj wos!«

Julianelyst set fra parken. Foto fra 1970.

Faderen så på den lille husar, tørrede mælken af skægget og spurgte: »Håc hun noej?«

»Ja, å de sedde hie!« sagde Anders og lagde hånden på hjertet.

»Læ hinn så rejjs!« sagde den gamle.

»Ja så rejse vi beggi tow!« Og Anders tog om Gabrielles arm, og de gik ud af stuen til Messingjens.

De mange penge, som guldsmeden havde budt Anders, fristede ham ikke. Det var værre at give afkald på gården. Men det kom aldrig i hans tanker at give afkald på Gabrielle. Han og hun var et. Så måtte de tage livets vilkår, som det kunne byde sig.

De drog nu en god mils vej nordvestpå, til en lille bebyggelse i Torp ved Underup. Her lejede de sig ind på en gård, og for sine sparepenge købte Anders 8 td. land på Torp mark og byggede her to små huse. På den lille ejendom levede han med »den franske kone«, som hun kaldtes på egnen, i 26 år. Det første barn, Kirsten, blev født i december 1819, og der kom fire til: Rasmus, Gabrielle, Karen og Karoline. Hvordan de fik føden på den lille plet jord, foreligger der ikke mange oplysninger om; men Anders har nok måttet arbejde for andre. En tid var han en slags skovfoged for de Vorbjerg bønder. I den anledning måtte han gøre et årligt gilde for skovejterne, og Gabrielle serverede da fisk på et keramikfad med indbrændt årstal 1796, som antagelig er medbragt fra Frankrig 4).

Men hvordan gik det Gabrielle, den adelige frøken, på husmandsstedet i sit nye hjemland? Jo, det gik godt, så længe hun havde Anders. Hvor forskellige

de to mennesker end var, så var deres samliv harmonisk. De gjorde ikke vold mod den andens personlighed og egenart. Ved deres giftermål forpligtede de sig til at opdrage børnene i den lutherske tro; men Gabrielle forblev katolik. Flere af hendes efterkommere fortæller dog, at hun hver søndag var at finde i Underup kirke. Hun deltog i salmesangen, og når hun stemte i, tav alle andre for at høre hendes smukke sang. Nok har hun længtes hjem til sit fødeland. Hun kunne stå på bakkerne og se i den retning, hvor hun forestillede sig, at Arleux måtte være. Men så vandrede blikket østpå, ned mod den smukke herregård Julianelyst. Her boede madam Strange. Hun kunne fransk, og til hende gik Gabrielle, som delvis havde glemt sit modersmål, og fik skrevet hjem til Arleux. Der kom en brevveksling i stand, og den strenge fader forsonede sig med datteren; men Gabrielle genså aldrig sine forældre, lige så lidt som hun nogen sinde mere satte sin fod på Frankrigs jord.

Blicher fik en smuk novelle ud af historien. For Anders og Gabrielle blev livet en roman med rig lykke og med sorg og længsel iblandt. I Gabrielles sidste år blev romanen forvandlet til dyb tragedie. Mens Blicher i 1848 lå på dødslejet og stred den sidste strid i *sin* tragedie, var Gabrielles sind formørket. Anders døde i 1845 af tuberkulose, og nu sprang sikringen. Al hendes tilknytning til det nye land og til de jyske bønderfolk var sket gennem Anders. Da han var borte, brast også forbindelsen til de mennesker, som hun levede blandt. Nu kom minderne fra barndommens land med forøget styrke. Nu længtes hun hjem. Og så gik hun ned over markerne og vandrede mod syd for at finde frem til Arleux — og blev hentet tilbage. Og da det gentog sig atter og atter, måtte hun spærres inde i en lille stue. I 1855 døde hun, 64 år gammel. I hendes hårpragt, der spiller en vis rolle i familietraditionerne, var der ikke et gråt stænk at spore. En lok af håret blev slynget om korset på den »mindekrans«, som blev fremstillet efter hendes død, og som nu findes i flere eksemplarer blandt hendes oldebørn ⁵⁾. Her findes også en beretning om rejsen til Danmark på Messingjens og et digt, hvor et af versene lyder:

Kærlighed dig drog til Danmark ned,
 kærlighed dig bandt til dine kære,
 men den nye Christi kærlighed
 ledte dig til hjemmet hos Vorherre.

Anders og Gabrielle ligger begravet på Underup kirkegård; men gravstene er nu borte. I Arleux er sporene også slettet ud. Et af Gabrielles tipoldebørn, Gerda Tyrsted, og hendes niece Lilian har besøgt Arleux for at søge oplysninger om slægten; men byen var ilde medtaget af to verdenskrige, kirken var bombet og ødelagt, kirkebøgerne fandtes ikke mere. Af hjemmet på Torp mark findes kun en forhøjning i terrænet, der viser, hvor husene har stået. De forfaldne bygninger blev nedrevet for en menneskealder siden. Så nu breder marken sig, hvor Anders og Gabrielle levede.

Men historien om Messingjens fik den smukkeste afslutning: »A had ham po sywend oer, å han had bejr daw, end a håd sjel, få han bestelt slet ett ant, end a rej po ham engång imell te kjøvstajen, å i sæhti å i høsten ku han gyer et beed ivessomda«.

Sådan fortæller Blicher, og således var det. Messingjens havde under hele felttoget ofte klaret sig på egen hånd. Når karlene var blevet »let æhm dæhr, hvor en er høwest, nær en sanker spohn«, og derfor stod af og gik, mens de

holdt hestene ved bidselet, så gik Jens og skøttede sig selv. Og på hjemmet i Torp gik han omkring, som han selv ville, uden tøjr af nogen slags.

»Men vi ka ett løw te evig ti -- Jens mått åsse astej«. — »Så kam han da åsse te å legg unne den stuer avvil, som mi får had stammed. --- Hwægång a sic træet, tinker a po Messingjens«.

Ved Messingjens' grav. Harald Petersen og Rasmus Jensen. Foto fra 1970.

En smuk septemberdag stod jeg på det bakkedrag, hvor Gabrielle så ofte havde stået med sin længsel. Et af hendes oldebørn, Rasmus Jensen, Underup, havde ført mig derop til den lille ejendom, hvor han selv havde haft et langt livs virke.

Da Anders Rasmussen døde, fik den ældste datter Kirsten og hendes mand ejendommen. En søn af Kirsten afløste forældrene, og hans søn igen, Rasmus Jensen, var den sidste, der boede i husene, som hans oldefar havde bygget.

Rasmus Jensen viste mig stedet, hvor bygningerne havde stået, og toften, hvor Messingjens ligger begravet. Han fortalte, at en ældre mand, Anders Øvli-sen fra Jeksen (barnebarn af Anders og Gabrielle), som var godt inde i slæg-tens historic, for få år siden havde udpeget gravens beliggenhed med stor nøj-agtighed. Han førte sine ledsagere ud på marken, satte foden frem på en lille forhøjning og sagde: »Hie legge Messingjens, å de passe pinde!«

1) I stambog over personale 1810-41 for Slesvigske Rytterregiment anføres som nr. 141 af 1. eskadron Claus Nielsen Wattrup, Viborg amt, indrullet 19. december 1806.

2) Anders Rasmussen har som Wattrup tilhørt Slesvigske Rytterregiment og var måske ikke dragon i ordets strengeste betydning; men han var rytter, og dragonnavnet brugte man i flæng om hele det beredne mandskab.

3) Ejers af tipoldebarnet, fru Elna Wedel-Larsen, Virum.

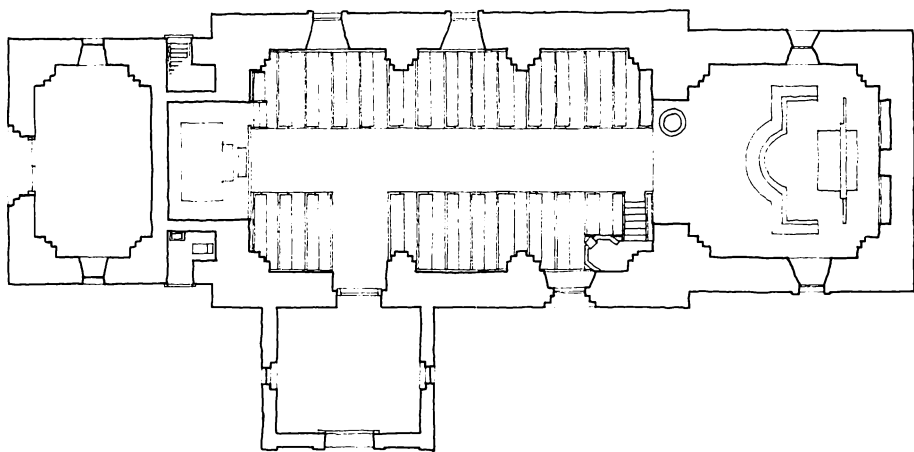
4) Keramikfadet ejes nu af et tipoldebarn af Anders og Gabrielle, Gerda Tyrsted, København, datter af de gamle krofolk, Mads og Kirstine Tyrsted, Sandvad kro nord for Horsens.

5) Blicher-museet i Lysgård, »E Bindstouw«, har et eksemplar af mindekransen med Gabrielles hårlok.

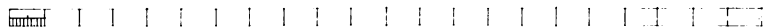
KIRKERESTAURERINGER I ØSTJYLLAND

Adslev kirke.

Adslev kirke består af romansk kor og skib med senere indføjede, gotiske hvælvinger. Våbenhuset i syd er opført omkring år 1800, mens tårnet i vest blev bygget i 1925 som erstatning for et omkring år 1800 nedstyrtet, senmiddelalderligt tårn.

Plan over Adslev kirke.

Planerne til kirkens istandsættelse blev udarbejdet i august-september 1968 og tog først og fremmest sigte på en fornyelse af kirkens varmeanlæg og en dertil knyttet rensning og nykalkning af vægge og hvælvinger samt en nymaling af inventaret.

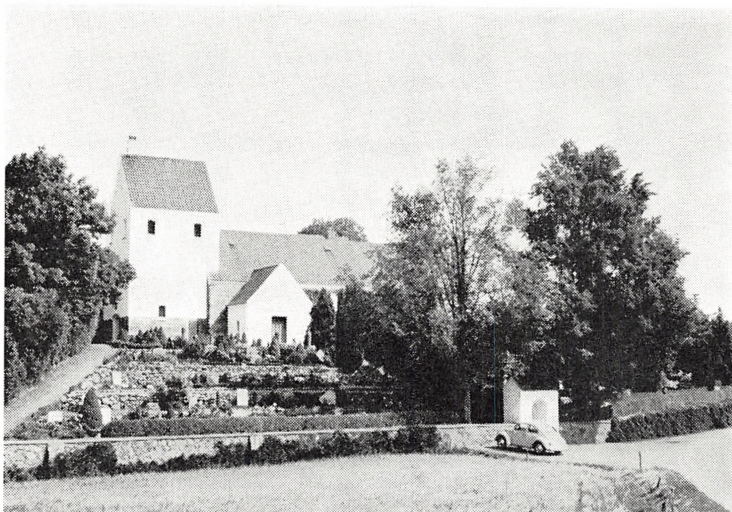
Arbejdet blev påbegyndt i midten af maj måned 1969.

Afrensningen af vægge og hvælvinger afslørede ret hurtigt tilstedeværelsen af betydelige kalkdekorationer på ribber og buer. Dekorationerne var dateret 1492 og var præget af en usædvanlig og særdeles smuk farveholdning i mønstre og ornamenten samt fint gennemarbejdede viekors og andre enkeltmotiver.

Fundet blev forelagt Nationalmuseet, og det blev besluttet, at dekorationerne skulle sættes i stand, hvilken tanke menighedsrådet helt tilsluttede sig, selv om det stod klart, at det ville medføre både forsinkelse og fordyrelse af arbejdet.

Arbejdet blev overdraget kunstmaler Olaf Hellvik, men før istandsættelsen af dekorationerne kunne påbegyndes, forestod omfattende reparationsarbejder på murværket.

Fremdragelsen og opmalingen af de gamle kalkdekorationer er af overordentlig stor værdi for kirkerummet, og istandsættelsesarbejdet er særdeles smukt gennemført.

Adslev kirke før restaureringen.

Ved restaureringens påbegyndelse var kirkerummet skæmmet af et antal svære strækjern, der spændte fra ydermur til ydermur i kor og skib. Det var fra begyndelsen et ønske at få disse jern fjernet, men fundet af kalkdekorationerne gjorde det uomgængelig nødvendigt. Ingeniørfirmaet Søren Abrahamsen og N. P. Nielsen, Århus, udførte beregninger og projekt til en afstivning af hvælvene, hvorved strækjernene i kirkerummene kunne fjernes.

Trægulvene under stolestaderne er fornyet med trykimprægnerede fyrrebrædder, der står ubehandlede, og korets trægulv er istandsat. Gulvene i midtergangen, sidegangen og hele koret er dækket med Sisal Natur i fast belægning.

Knæfaldet er forlænget i begge sidefløje og trukket lidt frem i koret. I to eksisterende nicher i korets østvæg er indsat skabslåger, malet i væggenes farve. Skabene er indrettet til messeklæder og udstyr, og i det ene er indsat en brandsikker boks til kirkens dåbsfad, kalk og særkalke. Stolestaderne er genopstillet som før med supplerende ved kaloriferepladsen, og inventaret er malet i rød dodenkop farve.

I et eksisterende rum i tårnet er indrettet et toilet med direkte adgang fra det fri.

Kirkens orgel blev nedtaget og genopstillet efter istandsættelse. Dette arbejde udførtes af Jydsk Orgelbyggeri, Århus.

Det gamle varmeanlæg bestod af en udtjent kalorifere, og det var menighedsrådets ønske, at kirken skulle forsynes med et elektrisk varmeanlæg udfra

den betragtning, at Adslev kirke er annekskirke til Hørning kirke og kun benyttes hver 14. dag. Et traditionelt elvarmeanlæg med elovne langs ydervæggene og under stolestaderne har i visse tilfælde vist sig at have uheldig virkning i rum, der vanskeligt lader sig ventilere, og resultatet af forskellige undersøgelser af dette forhold blev, at man fra ingeniørfirmaet Horwath og

Det indre af Adslev kirke efter restaureringen.

Skou, Viby J., fik forslag til et varmluftanlæg med elopvarmet aggregat og blæser i den gamle kaloriferegrav, et anlæg, der lader sig installere uden indgreb i kirkens inventar, gulv eller vægge, og som har vist sig at fungere særdeles tilfredsstillende.

Kirken blev genåbnet ved et festgudstjeneste den 7. juni 1970 under medvirken af biskop Henning Høirup, Århus, og provst Halvor Bundgaard, Venge.

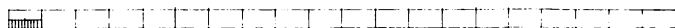
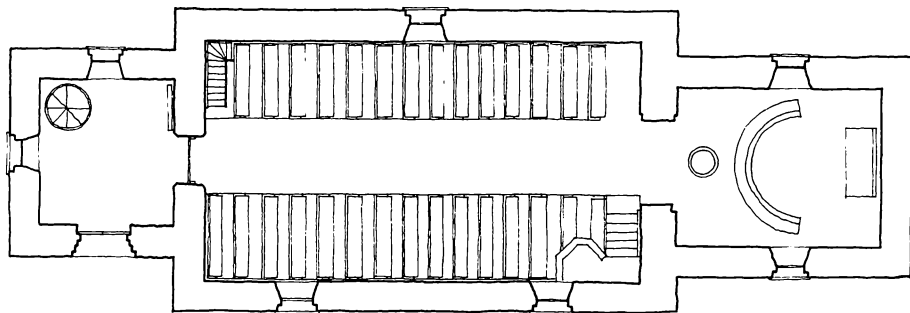
De endelige udgifter er endnu ikke opgjort, men det antages, at beløbet vil ligge på godt 200.000 kr.

Røgen kirke.

De første planer til Røgen kirkes istandsættelse blev udarbejdet allerede i 1964.

Planerne omfattede dengang kun en istandsættelse af koret, idet det var hensigten at fortsætte med en istandsættelse af den resterende del af kirken senere.

Nationalmuseet fandt det imidlertid uheldigt at gennemføre den partielle restaurering og henstillede, at menighedsrådet tog sagen op til fornyet over-

Plan over Røgen kirke.

vejelse, idet man sondrede mellem to muligheder: Enten at lade sig nøje med uomgængelig nødvendige istandsættelser i kirken eller at gå i gang med en fuldstændig istandsættelse af hele bygningen i forbindelse med fornyelse af varmeanlægget.

Det blev den sidste mulighed, der blev den foretrukne, og i 1967 blev forslaget forelagt og godkendt i menighedsrådet. Dette forslag tog sigte på en ret omfattende ændring af kirkerummet, der på det tidspunkt har stærkt præg af en omfattende ombygning i 1864, hvorved interiøret helt havde mistet sit middelalderlige præg og nu stod med glatpudsede vægge og lofter.

Det var menighedsrådets ønske om muligt at fremdrage og frilægge kirkens bjælkeloft, og i den forbindelse fandt man det rigtigst at afrense den nyere, glatte puds på væggene og søge genskabt den middelalderlige pudsstruktur.

Efter at sagen var indsendt til myndighederne, blev der afholdt et møde i kirken med museumsinspektør Hans Stiesdal fra Nationalmuseet, og ved disse drøftelser blev det på museets tilskyndelse besluttet endnu en gang at ændre planerne for kirkens istandsættelse, idet man fra museets side gav udtryk for ønsket om at bevare det præg, kirken havde fået ved ombygningen i 1864, og opgaven blev nu at understrege de resultater, der blev opnået dengang.

Det ændrede projekt blev indsendt til de kirkelige myndigheder i begyndelsen af 1968, og oktober samme år forelå godkendelsen fra kirkeministeriet.

Arbejdet blev påbegyndt i januar 1969.

Projektet tog som nævnt sigte på en ren istandsættelse af kirken, som den fremstod efter ombygningen i 1864, men også i nogen grad at afrunde det arbejde, der blev gjort dengang.

Som led i disse bestræbelser blev der opsat stukgesimser langs loftets skæring med væggene.

Af andre fornyelser kan nævnes ny gulvbelægning af kvadratiske, håndstrøgne tegfliser, der også ligger under stolestaderne.

Kirkens varmeanlæg, en udtjent kalorifere, blev erstattet med et radiatoranlæg med oliefyrt i det ret nye kapel- og redskabshus vest for kirken. Projektet til varmeanlægget blev udarbejdet af rådgivende ingeniør I. O. Christensen, Århus.

Det indre af Røgen kirke efter restaureringen.

Kirkens orgel blev repareret og underkastet en mindre ombygning ved Jydsk Orgelbyggeri.

Opgangen fra våbenhuset til tårnet blev fornyet med en moderne spindeltrappe.

Under arbejdets gang opstod der et ønske i menighedsrådet om at forny kirkens alterparti og anskaffe et nyt alterbillede. Den eksisterende altertavle var fra 1861 med et maleri af P. A. Lyders, forestillende Jesus, der indbyder menigheden. Tavlen var anbragt på et samtidigt alterbord med kraftige forsiringer og søjler.

I sommeren 1969 rettedes henvendelse til kunstmaler Sven Havsteen Mikkelsen, der efter en række forhandlinger fremsatte sit forslag til et alterbillede, et stærkt og farverigt maleri med motiv fra korsfæstelsen. Forslaget er nu godkendt af alle instanser, og arbejdet med færdiggørelsen af koret og indsættelse af det nye alterbillede vil blive påbegyndt i dette efterår.

Som en naturlig følge af Havsteens arbejde med alterpartiet anmodede man kunstneren om at forestå farvevalget i hele kirken, og kirken fremstår i dag efter genåbningen den 6. december 1969 med et helstøbt interiør, præget af kunstneren og kun ventende på det smukke alterparti, der vil afrunde og fuldføre indtrykket.

De samlede udgifter til kirkens istandsættelse er opgjort til 276.949,51 kr., hvori ikke er medregnet udgifterne til fornyelse af alterpartiet og færdiggørelse af korets interiør.

Aksel Skov og Aage Kristensen

THORVALD MADSEN, ODDER
Skolemand, komponist og lokalhistoriker.

På sin 89 års fødselsdag, den 3. december 1969, døde den kendte skolemand, komponist og lokalhistoriker Thorvald Madsen, Odder. Et langt og rigt liv er hermed afsluttet, og der er god grund til her i Østjysk Hjemstavn at mindes denne mand.

John Thorvald Madsen er født den 3. december 1880 i Vilslev sogn i Ribe amt, hvor hans fader var førstelærer og kirkesanger. Da han var 8 år gammel, flyttede familien til Askov, hvor han altså havde sit hjem i den tidligste ungdom. Der er ingen tvivl om, at faderens historiske interesse og moderens musikbegavelse i forbindelse med opvæksten i grænseegnen er de ting, der har betydet mest for den unge idealist. Hans interesse for Danmarks historie og Sønderjylland samt musik og sang fandt i høj grad næring i dette miljø.

På grund af et svagt helbred blev hans uddannelse noget springende. I årene 1897-98, 1898-99 og 1904-05 deltog han i Askov højskoles vinterkursus. Han havde i 1904 påbegyndt en almindelig læreruddannelse på Ribe seminarium, men havde måttet opgive på grund af sygdom. Da han således stod over for en ændring i sine planer, valgte han at gå højskolevejen og tog i sommeren 1907 atter på højskolelærerkursus på Askov.

Allerede 1905-06 fungerede han som højskolelærer på Skamlingsbanke højskole og 1906-08 på Løvenholt. I 1908-09 var han på Levring og i 1911-12 på Hadsten højskole. Imidlertid afbrød han nu sin lærervirksomhed for i 1912-13 at deltage i statens etårige lærerkursus i København. Her kastede han sig særlig over fagene historie og musik.

I 1914 overtog han Odder friskole og giftede sig i 1915 med lærerinde og organist Astrid Johanne Andersen, der er født i Odder den 21. juli 1893. Hun blev på grund af sin uddannelse og samstemmende interesser en stor støtte for den ikke særlig robuste Thorvald Madsen, og man kan vist godt sige, at uden hende havde han haft vanskeligt ved at klare livets hårde realiteter.

Ved overtagelsen af Odder friskole var der 32 børn, men i løbet af kort tid var den oppe på et elevantal på 132, så han måtte udvide skolebygningen i 1919.

Desværre svigtede helbredet. I 1927 måtte han afstå skolen, hvorefter den fik skiftende ejere. Th. Madsen blev lærer ved Odder højskole.

Men i 1934 overtog fru Astrid Madsen imidlertid Odder friskole, og hun drev den sammen med sin mand helt til 1955.

Thorvald Madsen, der altså var startet som lærer i højskolen, fik således sin egentlige arbejde i friskolen. Han var friskolemand, dengang det kostede noget at være det, og han så med stor betænkelighed på vor tids friskoler med deres store statstilskud. Han var en idealist, der ikke ønskede at være afhængig af andre end sig selv. Han var en skolemand med store pædagogiske evner og et særpræget idealistisk syn på børn og opdragelse. Hans undervisning prægedes af hans store interesse for historie, sang og musik, og der er mange af hans elever, der med taknemmelighed mindes hans betagende undervisning i disse fag. Hvis man skal tegne et sandt billede af Thorvald Madsen, er det helt nødvendigt at komme nærmere ind på hans to store interesser: musik og historie.

Thorvald Madsen elskede musik og sang. I 5 år i træk bevilgede staten ham stipendier til musikstudier i udlandet. Men han komponerede også. Af de ca. 200 melodier, han skrev, synges flere den dag i dag. Han interesserede sig navnlig for Jeppe Aakjærs sange, og han skrev melodier til »Jeg er født på Jyllands sletter«, »Der dukker af disen«, »Stille hjerte, sol går ned« og »Jeg lægger mig i læet her ved storrugens rod« m.fl.

Talrige er de musik- og sangaftner, han afholdt over det hele land, men kendt er også, i det mindste her i Østjylland, hans skuespil om Blicher, en anden af hans favoritforfattere. Det er bygget over sangen »Jyden han er stærk og sej« og foregår i Spentrup præstegård. I Odder stiftede og ledede Th. Madsen et blandet kor i årene 1919-46.

Det, der imidlertid har betydet mest for Østjylland og specielt da for Hads herred, er Thorvald Madsens indsats som lokalhistoriker. Talrige er de bøger og artikler, han har skrevet om denne egn. Det drejer sig ikke alene om herredets almindelige historie, men også om speciel gård- og møllehistorie samt personalhistorie. Hele denne skribentvirksomhed, der er bygget op på særdeles omhyggelige studier i arkiver og biblioteker, er af et sådant omfang og en sådan lødighed, at Thorvald Madsen med rette kan betegnes som Hads herreds historiker. Ingen har som han dyrket dette område, og ingen har som han kæmpet for bevarelse af denne hjemstavns minder. Han har ikke alene

fremdraget og indsamlet rigt og værdifuldt stof, men han har navnlig på en egen selvstændig og stilfærdig måde behandlet og offentliggjort dette stof i aviser, tidsskrifter og historiske årbøger, ja, endog i selvstændige bøger. Ikke mindst »Østjysk Hjemstavn« skylder ham tak for mange vægtige bidrag. Han var i 1936 med til at stifte Østjysk Hjemstavnsforening, og han har siddet i dens bestyrelse lige til sin død. I 1967 udnævntes han til æresmedlen.

At give en fuldstændig fortegnelse over Th. Madsens lokalhistoriske skribentvirksomhed vil fylde for meget, men at nævne nogle meget væsentlige ting er helt nødvendigt. Foruden et par turistvejledninger for Odder og omegn og en lille bog om de private skoler i Odder bør følgende ting fremhæves: »Skildringer af Hads herreds historie« bd. 1-5 i 1935-45, »Rathlousdal« 1936, »Slægten Theilgaard« 1940, »Slægten Kjærsgaard« 1943, »Slægten Baastrup« 1951, »Sandagers mølle« 1960, »Træk af Rodstensejes og Odder sognekirkes historie« 1963, »Lundhof« 1964 og »Gersdorffslund« 1967.

Foruden de mange ting, han har fået trykt, efterlader Thorvald Madsen utvivlsomt en mængde optegnelser og stof, der har stor interesse for Østjyllands historie. Det er at håbe, at dette materiale en gang må blive udnyttet.

I øvrigt har Thorvald Madsen ikke haft offentlige hverv hverken i statens eller kommunens tjeneste. Han var en stærk tilhænger af det private initiativ på alle områder. Han har siddet i bestyrelsen for Hads herreds sønderjyske samfund 1937-54, han har været formand for en ungdomsforening og været med til at stifte og lede Odder museum fra 1927. Han var også med til at stifte Odder Turistforening i 1933, og endelig må det gentages her, at han i 1936 var med til at stifte Østjysk Hjemstavnsforening. I 1941-55 var han tillige medlem af bestyrelsen for Århus Stifts Historiske Samfund.

I 1959 udnævntes han til R. af D., og han fik en hædersgave af staten på 600 kr. Thorvald Madsen, der hele sit liv har kæmpet med sygdom, blev i 1947 pludselig stokdøv, men han forstod at leve med sygdommen og sit handicap. Det var en stor oplevelse at møde denne livsglade og intelligente mand med de levende øjne og de flyvende lokker. Han var i besiddelse af en ildhu og en friskhed, der var så stærk, at han magtede at udøve storværk på en beskeden og stilfærdig måde.

Thorvald Madsen var et poetisk, følsomt og varmhjertet menneske, der især fandt udtryk for sin sjæls indhold gennem sang, musik og menneskeforståelse.

Hans betydning for Odder by og omegn kan ikke overvurderes. Han elskede egnens skønhed, og han deltog med liv og sjæl i dens kulturelle liv. Thorvald Madsen og hans hustru tilværelse faldt sammen med deres arbejde og i det miljø de var med til at skabe på Kirkebakken i Odder.

Åge Bredsted

NOGLE DØDSFALD I ØSTJYLLAND 1969

1. Den 5. januar døde fhv. rektor *Eiler Bendtsen*, Anholt, 76 år gammel. Han var grossererensøn fra København, tog studentereksamen fra Efterslægtsselskabets Skole 1910 og magistergrad i engelsk fra Københavns Universitet 1916. I sin studietid havde han arbejdet som rigsdagsstenograf. 1917-18 var han lærer ved Den Jyske Handelshøjskole, men vendte derefter tilbage til København som adjunkt, senere lektor, ved Niels Brocks Handelsskole og Handelshøjskolen. 1938 kom han atter til Århus, denne gang som Immanuel Henningsens efterfølger i forstanderstillingen ved Den Jyske Handelshøjskole. Det var under Bendtsens ledelse, skolen udvikledes til de to læreanstalter: Århus Købmandsskole, der forbereder til handelseksamen og højere handelseksamen, og Handelshøjskolen i Århus med de mere videnskabelige HA- og HD- studier samt korrespondentstudiet. Fra 1960 til sin afgang 1962 var han alene rektor for Handelshøjskolen i Århus. Hans hovedfag blev med tiden spansk, og han var højt værdsat for sin undervisning, der lagde vægt på det alment kulturelle. Sit otium tilbragte han på Anholt, hvor han gennem mange år havde haft sommerhus.

2. Den 13. januar døde sognerådsformand *Aage Jedich*, Højbjerg, 73 år gammel. Han var født i Herning som søn af møbelfabrikant J. Th. Jedich, og efter mellemskoleeksamen og handelsskoleeksamen gik han ind i manufakturbranchen, først med egen forretning i sin fødeby, senere som handelsrejsende for konfektionsfirmaet Chr. I. Meyer i Århus. 1935 flyttede han til Højbjerg, og stærkt politisk interesseret blev han 1946 konservativt medlem af Holme-Tranbjerg sogneråd. Fra 1958 til sin død var han sognerådsformand, fra 1962 tillige medlem af Århus amtsråd. Gennem de år, hvor han var leder af den stærkt voksende forstadskommune, vandt han anseelse som en dygtig kommunalpolitiker, der lagde hovedvægt på samarbejdet, både med modstanderne i sognerådet og med de omliggende kommuner. Dog var han til det sidste — ligesom andre førende forstadspolitikere — en erklæret modstander af sammenslutning med Århus. Af vigtige foretagender, der er gennemført eller påbegyndt i hans formandstid, kan nævnes udbygningen af Holme industrikvarter, Tranbjerg haveby og Lyseng idrætsanlæg. I marts 1970, umiddelbart før kommunesammenlægningen, afsløredes på Aage Jedichs Vej et mindere relief over den afdøde sognerådsformand, udført af billedhuggeren V. Foersom Hegndal.

3. Den 1. februar døde direktør *Axel Kier*, Skåde, 88 år gammel. Han var født i Århus som søn af retshistorikeren, overretssagfører Chr. Kier. Efter præliminæreksamen fra Århus Katedralskole blev han 1896 ansat ved Otto Mønstedts margarinefabrik og 4 år senere forflyttet til dens engelske datterfabrik i Southall ved London. Her forblev han i 19 år, fra 1911 som fabriksleder og fra 1916 som administrerende direktør. Efter 1. verdenskrig vendte han hjem som direktør for fabrikken i Århus. 1927-34 var han administrerende

direktør i A/S Otto Mønsted og fortsatte derefter som medlem af bestyrelsesrådet indtil 1950. For det århusianske erhvervsliv har Axel Kier haft stor betydning ved sin deltagelse i ledelsen af mange store virksomheder. Han har bl.a. været medlem af tilsynsrådet i Jysk Handels- og Landbrugsbank, af bestyrelsen for A/S Thomas Ths. Sabroe & Co. (formand 1957-58), for A/S Det Danske Trælastkompagni (formand 1952-62), for A/S Vesterbro Trælasthandel (formand 1952-61), for A/S Århus Ny Tømmergård (formand 1952-62) og for A/S Odder Trælasthandel. Også for Århus' kulturliv har han stillet sine administrative evner til rådighed som medlem af bestyrelsen og kasserer for Købstadsmuseet Den gamle By, som medlem af repræsentantskabet for Mindeparken og formand for bestyrelsen af Rømerfondet og Rømerlegatet. 1959 skænkede han byen Johannes Bjergs bronzefigur »Danaide«, der efter hans død er blevet opstillet i Rømerhaven. Kommunalpolitisk har han gjort en indsats som konservativt medlem af Holme-Tranbjerg sogneråd 1937-43. Endelig har han været stærkt interesseret i spejderbevægelsen og var i sine sidste år æresmedlem af Det Danske Spejderkorps' divisionsråd for Århus.

4. Den 9. februar døde sognepræst *Elo Sørensen*, Ebeltoft, 63 år gammel. Han var født i København som søn af maskinmester Alexander Sørensen og var først ansat i Det Forenede Dampskibsselskab. 1930 tog han studentereksamen fra Statens Kursus, og 1937 blev han teologisk kandidat fra Københavns Universitet. Samme år blev han ansat som hjælpepræst for pastor J. C. Balslev, Vor Frue kirke i Århus, og fra 1942 virkede han som 2. residerende kapellan ved kirken. 1947 blev han udnævnt til sognepræst i Ebeltoft-Dråby-Handrup, og dette embede beklædte han til sin død. Både i Århus og i Ebeltoft var pastor Sørensen ansat og afholdt både for sin forkyndelse og for sit venlige væsen. Stærkt socialt interesseret var han i 2 perioder, fra 1958 til 1966, socialdemokratisk medlem af Ebeltoft byråd. Endvidere var han i flere år formand for AOF i Ebeltoft.

5. Den 20. april døde bibliotekar *Erling Winkel*, Brabrand, 58 år gammel. Han var født i Charlottenlund som søn af kunsthandler Viggo Winkel, blev student fra Ordrup 1929 og magister i musikvidenskab fra Københavns Universitet 1940. 1942 blev han medhjælper ved Statsbiblioteket i Århus, hvor han blev fast ansat som bibliotekar 1946. Han har ledet opbygningen af bibliotekets betydelige samling af noder, musiklitteratur og grammofonplader og har inden for Danmarks Biblioteksforening været en af talsmændene for indførelse af audiovisuelle samlinger i folkebibliotekerne. I sin fritid har han virket som komponist og blandt andet skrevet en yndet melodi til Kiplings »Mandalay«. Han har også været musikanmelder ved Jyllands-Posten og en flittig foredragsholder i Danmarks Radio. Under besættelsen deltog han i modstandsbevægelsen og sad en tid i Frøslevlejren, og efter krigen blev han befalingsmand i hjemneværnet.

6. Den 2. juli døde fhv. sekretær og distriktsforstander *N. C. Nielsen*, Åbyhøj, 84 år gammel. Han var husmandssøn fra Møldrup, Astrup sogn i Himmerland. Efter uddannelse ved landbruget og ophold på Fjellerad Folkehøjskole 1903-04 drev han i nogle år et bolsmandssted i Astrup og gik aktivt ind i husmandsbevægelsen på sin hjemegn. 1914 blev han udpeget til sekretær for De Samvirkende Jyske Husmandsforeninger, og da hovedkontoret var i Århus,

flyttede han til Åbyhøj, hvor han overtog den lille ejendom »Frihed« ved Silkeborgvej og anlagde en frugtplantage. Han virkede som sekretær indtil 1944. Samtidig var han fra 1918 formand for Husmandsforeningen for Århus og Omegn og fra 1915 distriktsforstander for Husmandsbrandkassen i Århus By og Hasle Herred. Det sidste hverv opgav han først i 1965. Også på andre felter har han taget livligt del i det offentlige liv. Politisk sluttede han sig til det radikale venstre og blev formand for Skjoldlevkredsens radikale venstreforening. 1939 var han partiets folketingskandidat i Års-kredsen. I Åby sogneråd sad han som radikalt medlem i 3 perioder, 1925-33 og 1937-43. Endvidere var han i en årrække formand for Åbyhøj Grundejerforening og redaktør af Åbyhøj Avis 1928-38. Endelig virkede han 1924-56 som sognefoged for Åby sogns vestre distrikt.

7. Den 3. juli døde fabrikant *Robert Funck Jensen*, Århus, 69 år gammel. Han var grossererensøn fra København og uddannet ved handelen. Efter nogle år at have virket som repræsentant grundlagde han 1922 en maskinfabrik i Århus med speciale i fremstilling af automater og beslag, en virksomhed, der senere blev til Århus Automata. Efter 2. verdenskrig gik han ind i politik, idet han opstilledes som folketingskandidat for Danmarks Retsforbund i Århus amtskreds 1945. 1947 blev han indvalgt i tinget, hvor han havde flere vigtige ordførerskaber og var medlem af finansudvalget. Men han lod sig ikke genopstille i 1950, da han ønskede helt at hellige sig opbygningen af sin fabriksvirksomhed.

8. Den 23. august døde købmand *Peder Adamsen*, Risskov, 80 år gammel. Han var født i Århus som søn af bankbud Carl Adamsen og uddannet ved handelen i Otto Mønstedts margarinefabrik. 1915 startede han sin egen engrosforretning i Vestergade med salg af drivremme, transportspande og andre tekniske artikler til mejerier og industrivirksomheder. Efterhånden udvikledes virksomheden til en af landets største inden for branchen. Efter flytning til Mindegade 10 omdannedes firmaet til aktieselskabet P. Adamsen med E. Koldby Jensen som meddirektør. Adamsen har endvidere grundlagt engrosforretningen Østjysk Ostelager og i sine sidste år en fabrik i Glostrup for fremstilling af plastickasser til flasketransport. Som mangeårigt medlem af mælkeudvalget for Storårhus lod han sin indsigt i mejeridrift komme offentligheden til gode. Politisk tilhørte han det konservative folkeparti. Han var kasserer for Århus konservative vælgerforening og i 3 perioder (1945-50 og 1954-58) medlem af Vejlbysogneråd.

9. Den 15. oktober døde arkitekt *H. Salling-Mortensen*, Århus, 67 år gammel. Han var født i Esbjerg som søn af lokomotivfører, senere borgmester Morten Mortensen. Han uddannedes først som tømrersvend, gik derefter i Odense Tekniske Skole og endelig på Kunstakademiet 1925-26. Efter et par års arbejde hos stadsarkitekten i Århus var han 1928-34 ansat hos arkitekt A. Høeg-Hansen og drev fra 1934 selvstændig arkitektvirksomhed i Århus, 1935-40 i kompagni med Høeg-Hansen. Salling-Mortensens speciale var hospitaler, og han har medvirket ved mangfoldige sygehushyggerier rundt i landet, således i Roskilde, Odense, Maribo, Nykøbing F., Thisted, Slagelse, Esbjerg og Odder. Men hans væsentligste indsats ligger dog i Århus, hvor han med

sin stærkt personlige arkitektur har været med til at præge bybilledet i mellem- og efterkrigsårene. Af de offentlige og private bygninger, han har opført, kan fremhæves: Århus Kommunes Bibliotekers hovedbibliotek 1934, Skovvangskolen 1937 og Møllevangskolen 1945-51, alle i samarbejde med stadsarkitekt A. Mogensen; endvidere tribunerne til Jysk Væddeløbsbane 1938, Handelsbanken 1941-44, Rytterparken 1949-51, boligbyggerier i Vejlbj-Risskov, på Charlottetøj og på Langenæs, de to sidste afsluttet med murstenshøjhuse i 16 etager. Hans sidste arbejder var Børglumkollegiet og Århus kommunes plejehjem Søholm ved Stavtrup.

10. Den 11. november døde direktør *Holger Jugel*, Århus, 75 år gammel. Han var født i Vrå, uddannet ved handelen og i 10 år direktør for Skanderborg Tømmerhandel. 1929 blev han ansat som reklamechef i Århus Værktøjsmagasin og redaktør af firmabladet »Nøglen«. 1932 blev han forretningsfører for Århus Permanente Udstilling (af byggematerialer), der havde til huse i Post- og Telegrafbygningen i Kannikegade, men måtte rømme den efter tysk krav under krigen. 1940 stiftede han sammen med Aage Larsen Jugel & Larsens Annoncebureau, senere Buddig & Jugels Reklamebureau. Som reklame-mand blev han kendt i vide kredse, blandt andet for sine foredrag i handels- og reklameforeninger. En særlig interesse havde han for at arrangere kunst-udstillinger, først i Jugel-Salen på Søndergade, senere i Kunstbygningen på Bispetofte, der blev overtaget af Århus Permanente Udstilling i 1955. Blandt de jubilæumsskrifter, Jugel har forfattet, kan nævnes »Hotel Royal« fra 1938, »Århus Vognmandsforening« fra 1946 og »Århus Tømrermesterforening« fra 1955.

11. Den 16. november døde overkirurg, professor *Niels Blixenkron-Møller*, Risskov, 61 år gammel. Han var født på Agersø som søn af proprietær Herman Blixenkron-Møller, tog studentereksamen fra Ordrup 1925 og medicinsk embedseksamen fra Københavns Universitet 1932. 1933 var han skibslæge i ØK og arbejdede derefter flere år på københavnske hospitaler. 1938 tog han den medicinske doktorgrad, og 1945 ansattes han som 1. reservekirurg ved Århus Kommunehospital. Efter overkirurg Aage Nielsens død 1949 blev den kirurgiske afdeling delt, og Blixenkron-Møller fik som overkirurg ledelsen af afdeling L, der særlig beskæftiger sig med mave- og underlivssygdomme. 1950 blev han tillige professor i kirurgi ved Århus Universitet. Hans arbejde som kirurg, som administrator og som underviser har vundet betydelig anerkendelse. Han var således den første, der her i landet indførte behandling i en såkaldt kunstig nyre. 1955-61 var han formand for lægerådet ved Århus kommunes hospitaler. Også uden for landets grænser har han gjort en indsats, først i vinterkrigen 1939-40 som læge i den finske hærs lægekorps, senere i 1953 som overkirurg på hospitalsskibet »Jutlandia«. Efter Koreakrigen var han medlem af den lægekomité, der gennemførte opførelsen og indretningen af et skandinavisk undervisningshospital i Korea.

K.E.

PERSONREGISTER

- Abell, P. Fjellerup, proprietær, Rask, 61.
Abildgaard, Dorthe, gift med Wenzel Rothkirch, 20, 23—25.
Abildgaard, Eggert, Skodborg, 23.
Adamsen, Peder, købmand, Risskov, 152.
Ammitzbøll, Niels, sukkerrafinadør, Dronningborg, 7.
Andersdatter, Gabrielle, mor til Anders Øvlisen, 139.
Andersdatter, Kirsten, gift med Jens Peder Jensen, 136, 139, 141.
Andersen, Anders, gårdejer, Pannerup, 114.
Andersen, Astrid, gift med Thorvald Madsen, 148—49.
Andersen, Henning, møller, 122.
Andersen, Jens, sognefoged, Østerby, 61.
Andersen, Stig, marsk, 78—79, 86, 95.
Andersen, Aage, sognerådsf., Trige, 109, 116.
Anna Sophie, dronning, 36—38.
Arenfeldt, Mogens, Rugård, 29.
Arenstorff, Frederik Christian von, godsejer, Overgård, 5—6.
Baden, Rasmus, købmand, Århus, 103.
Balslev, J. C., sognepræst, Århus, 151.
Bech, Jens Nielsen, gdr., Trige, 108—09, 116.
Bech, Niels Nielsen, gårdejer, Trige, 109.
Bendtsen, Eiler, rektor, Århus, 150.
Benzon, Christian, byfoged, Stubbekøbing, 44.
Bercon, Gabrielle, gift med Anders Rasmussen, 136—41.
Bille, Anders, lensmand, 49.
Bille-Brahe, J. Christian, amtmand, 62.
Bjerg, Johannes, billedhugger, 151.
Bjerring, Hans, degn, Thyregod, 11—12.
Blicher, St. St., forfatter, 135—41, 148.
Blichfeldt, W., sognepræst, Hobro, 8.
Blixenkron-Møller, Herman, proprietær, Agersø, 153.
Blixenkron-Møller, Niels, overkirurg, Århus, 153.
Boye, Søren, gårdejer, Trige, 107.
Brahe, Anna Pedersdatter, g.m. Manderup Parsberg, 19.
Brahe, Knud, lensmand, 49.
Brahe, Tyge, astronom, 18.
Braun, G. A., godsejer, Baggesvogn, 45.
Brochmand, Hans, Kollerup, 31.
Brochmand, Jesper, biskop, 31.
Brun, Christen Jensen, forp., Kollerup, 36—38.
Brun, Mathias, landfiskal, 45.
Brun, Oluf Christensen, forp., Kollerup, 39—40.
Budtz, J., proprietær, Thomasminde, 112.
Bundgaard, Halvor, provst, Venge, 144.
Bülów, Hans Løwenhielm von, amtmand, 58.
Bølle, Maren, gift med Thomas Juel, 20—23.
Bøstrup, Frands, gårdejer, Trige, 106.
Christensdatter, Bodil, gift med Jens Lassen, 10, 12—13.
Christensen, Chr. Jensen, gdr., Trige, 107.
Christensen, Claus, godsforvalter, Viborg, 23.
Christensen, Gunnar, gårdejer, Trige, 107.
Christensen, J. O., ingeniør, Århus, 146.
Christensen, Laurs, gårdejer, Trige, 107.
Christensen, Rasmus, fæstebonde, Vinterslev, 41—42.
Christian, prins, 20, 24.
Christian II, konge, 15.
Christian III, konge, 17.
Christian IV, konge, 18, 20, 24, 49.
Christian VI, konge, 52.
Clemmensen, Math., godsejer, Baggesvogn, 45.
Dahl, C. B. A., stiftamtmand, 62.
Dahl, T. Chr., stiftamtmand, 62.
Deppers, Christian, tyv, 43.
Dorothea, dronning, 49.
Dreyer, C. V. J., stiftamtmand, 63.
Drostrup, Hans Nielsen, borgmester, Mariager, 29—30.
Drostrup, Karen, gift med Ejler Jacobsen Ejlers, 31.
Drostrup, Niels Hansen, kancellisekretær, Kollerup, 30—31.
Due, Jakob, spillemand, Odder, 75.
Dyhrberg, Martin, kobbersmed, Mariager, 83—84.
Dyhrberg, Wilh., avlsbr., Mariager, 83—84.
Dyrlund, F. M., ors., København, 66.
Dyrskjødt, Peder, historiker, 30.
Ebbesen (Udsen), Laurids, lensmand, 20, 49.
Eberhard, Laurs, gårdejer, Trige, 116.
Ejlerts, Ejler Jacobsen, magister, Århus, 31.
Erik Glipping, konge, 78.
Erik Menved, konge, 78.
Eriksdatter (Tornekran), Maren, gift med Hartvig Thomsen Juel, 17—18.
Eriksen, A., landinspektør, Odder, 68.
Fiil, Gudrun, gift med Marius Fiil, 122.
Fiil, Marius, kroejer, Hvidsten, 122.
Fiil, Niels, Hvidsten, 122.
Frederik I, konge, 15.
Frederik II, konge, 49.
Frederik III, konge, 24—26, 32.
Frederik IV, konge, 36.

- Frich, J. P., proprietær, Rosenlund, 61.
 Friis, Christian, greve, 45—46.
 Friis, Johannes, ritmester, Lyngbygård, 61.
 Friis, Jørgen, Vadskærgård, 20.
 Friis, Mogens, greve, 21, 26—29, 35, 45.
 Friis, Niels, Faurskov, 27
 Friis, Niels, greve, 29, 45.
 Frijs, J. C. C. Krag-Juel-Vind, lensgreve, 10, 12, 60—61.
 Funck Jensen, Robert, fabrikant, Aarhus, 152.
 Gabel, Anna Margrethe, gift med Conrad Reventlow, 32.
 Gabel, Christoffer, kgl. kammerskriver, 26—27, 32.
 Gad, H. C., byfoged, Sæby, 125.
 Gall, C. E., fabrikant, Odder, 68.
 Galt, Peder Ebbesen, lensmand, 49.
 Gersdorff, slægten, 52.
 Gersdorff, Christian, amtmand, 50.
 Gersdorff, Poul Rosenørn, amtmand, 57.
 Gersdorff, Øllegaard, gift med Christian Friis, 45.
 Gertsen, Jens, gårdejer, Trige, 109.
 Gertsen, Laurs, gårdejer, Trige, 109—10.
 Gesten, Jacob, skoleholder, Toustrup, 10.
 Giørup, Christen, borgmester, Ålborg, 43.
 Giørup, Erik Baggesen, godsejer, Kollerup, 38—43.
 Gjedde, Ove, rigsadmiral, 28.
 Gjõe, Mogens, lensmand, 49.
 Glambek, Klaus, lensmand, 49.
 Gleeurup, Mourids, godsejer, Baggesvogn, 45.
 Godsted, Jens, lærer, Odder, 68.
 Grabow, Jørgen, amtmand, 52.
 Grave, Anna, gift med Niels Hansen Drostrup, 31.
 Grave, Chr., sognepræst, Hinge, 31.
 Grim, Thomas, gårdejer, Herst, 112.
 Grove, C. H., sognepræst, Trige, 107, 112.
 Grubbe, Erik, lensmand, 49.
 Grubbe, Marie, 49.
 Grøn, Gustav, gårdejer, Trige, 109.
 Graah, J. A., stiftamtmand, 62.
 Guldencrone, F. J. C., stiftamtmand, 58—59.
 Guldencrone, Ove, baron, Vilhelmsborg, 60.
 Gyldenløve, Ulrik Christian, lensmand, 49.
 Hagensdatter, Anna, Conrad Reventlows elskerinde, 33, 35—37.
 Hahn, Sophie Amalie, gift med Conrad Reventlow, 32—33, 35—37.
 Hald, Kristian, professor, 118.
 Hansen, Johan Kjær, mekaniker, 122.
 Hansen, Peter, godsforv. 61.
 Havsteen Mikkelsen, Sven, maler, 146.
 Haxthausen, Clemens August, generalljt., 72.
 Hegelund, Niels, landmåler, 40.
 Hegndal, V. Foersom, billedhugger, 150.
 Hellvik, Olaf, kunstmaler, 143.
 Hessel, Peder, drost, 110.
 Hjarne, konge, 118.
 Hjerrild, Peder, skovfoged, Rathlousdal, 74.
 Hjortshøj, Søren, gårdejer, Trige, 107.
 Hofman, Peder, assessor, Ålborg, 31.
 Holck, K., kgl. borgmester, Århus, 63.
 Holck, E. Rosenkrantz, baron, Trudsholm, 5.
 Holm, Jens Pedersen, Trige, 109.
 Holm, Peder Jensen, gårdejer, Trige, 109.
 Holme, Poul, gårdejer, Trige, 107, 116.
 Holst, P., gårdejer, Helgenæs, 122—23. ,
 Holst, Vagn, mekaniker, 122.
 Holstein, U. A., greve, 45.
 Holstein Rathlou, A. V. R. Huno von, godsejer, 66, 68, 71, 75.
 Holstein Rathlou, C. F. Emil von, godsejer, 66, 68, 73, 76—77.
 Holstein Rathlou, J. Otto von, ingeniør, 76.
 Holstein Rathlou, Viggo J. von, godsejer, 71, 74.
 Hougaard, A., stationsforstander, Kolind, 123—24.
 Hovgaard, Anton, sognerådsf., Trige, 116.
 Hvidt, Valdemar, stiftamtmand, 63.
 Høegh-Hansen, A., arkitekt, Århus, 152.
 Høegh Guldberg, Ove, stiftamtmand, 52, 54, 57—59.
 Høirup, Henning, biskop, 144.
 Højer, Jørgen, skytte, Rathlousdal, 66, 73, 76.
 Høst, Christen, provst, Vitten, 44.
 Høxbroe, J. S., sognepræst, Lyngå, 8—9.
 Ingerslev, C. P. R., prokur., Marselisborg, 61.
 Iversen, Albert Carlo, dyrlæge, 122.
 Jedich, J. Th., møbelfabrikant, Herning, 150.
 Jedich, Aage, sognerådsf., Højbjerg, 150.
 Jensdatter, Kirsten, g.m. Lars Sørensen, 6—7.
 Jensen, Anders, gårdejer, Trige, 109.
 Jensen, Anders, husmand, Torp, 136.
 Jensen, Henning, gårdejer, Trige, 107.
 Jensen, Jens Peder, husmand, Torp, 136.
 Jensen, Oluf, forpagter, Høgholm, 44.
 Jensen, Rasmus, Underup, 136, 141.
 Jensen, Søren, fæstebonde, Gimming, 42.
 Jensen (Munk), Mads, Visborg, 16.
 Jensen (Udsen), Lave, Kollerup, 16.
 Jeppesen, Jens, gårdejer, Trige, 107.
 Jonsen, Rane, stormand, 79.
 Juel, Hartvig Thomsen, Palsgård, 17—18.
 Juel, Ingeborg, gift med Erik Nielsen (Tornekrans) 17. ,
 Juel, Ingeborg, gift med Manderup Parsberg, 18—20, 22.
 Juel, Jens, lensmand, 49.
 Juel, Kristoffer, Estrup, 20. ,
 Juel, Mette, gift med Eggert Abildgaard, 23.
 Juel, Thomas, Kollerup, 20—23.
 Juel, Thomas Iversen, Astrup, 17.
 Jugel, Holger, direktør, Århus, 153.
 Juul, Ove, stiftamtmand, 50.
 Jørgensen, J. F., sognepræst, Trige, 108.
 Jørgensen, L. S., sognepræst, Helgenæs, 122.

- Kieler, H. F. F., provst, Trige, 108, 112, 115—16.
- Kier, Axel, direktør, Skåde, 150—51.
- Kier, Chr., overretssagfører, Aarhus, 150.
- Kirketerp, Niels, Randers, 43.
- Kjeldsen, Niels, gårdejer, Trige, 108.
- Kjeldsen, Peder Hansen, gårdejer, Ølsted, 108.
- Kjær, Erik Madsen, gårdejer, Trige, 108.
- Kjær, Niels Nielsen, radioforhandler, 122.
- Knud den Hellige, konge, 14.
- Koch, B. G., propr., Thomasminde, 108, 112.
- Koch, Jens Sørensen, gårdejer, Trige, 107.
- Koch, Rasmus, gårdejer, Trige, 107.
- Koch, Søren Rasmussen, gårdejer, Trige, 107.
- Kohlblatt, Marcus, kmd., Hamburg, 28—29.
- Koldby Jensen, E., direktør, Aarhus, 152.
- Krag, Kjeld, Trudsholm, 29.
- Kragh, Kristen, degn, Udbyneder, 5.
- Kristensen, Knud, politiker, 63.
- Kristensen, Søren Peder, karetmager, 122.
- Krogh, L. J. N., sognepræst, Trige, 108.
- Körbitz, J. C. von, rigsmarskal, 27.
- Kaae, Niels, gårdejer, Herst, 112.
- Kaas, Ellen, gift med Erik Nielsen (Tornekran), 16—17.
- Kaas, Helvig, Nandrup, 22.
- Kaas, Jørgen, lensmand, 49.
- Kaas, Kirsten, gift med Kristoffer Juel, 20.
- Langballe, Niels, møller, Grundfår, 61.
- Langballe, Rasmus, proprietær, Kiilsgård, 61.
- Lange, Peder, landsdommer, 20.
- Larsen, Aage, direktør, Aarhus, 153.
- Lassen, Jens, lærer, Toustrup, 7—13.
- Lassen, Johan, Vissing, 16.
- Lassen, Las, seminarist, 13.
- Lauersen, Johannes, smed, Odder, 64—77.
- Lauersen, Jørgen, smed, Rathlousdal, 65—66, 76.
- Lauridsen, Anders, købmand, Viborg, 31.
- Laursen (Nordvig), Niels Jørgen, lærer, Mårslet, 129—30.
- Leonora Christine, g.m. Corfitz Ulfeldt, 26.
- Lindenov, Christoffer, amtmand, 50.
- Lindholm, Hans, amtmand, 61.
- Lotrup, Mikkel, Rye, 127—28.
- Lund, Anders, værthush., Stubbekøbing, 44.
- Lund, Hans N., sognepræst, Vellev, 9.
- Lunov, Lars, Rugård, 16.
- Lunov, Niels, Rugård, 16.
- Lyders, P. A., maler, Aarhus, 146.
- Lykke, Erik, lensmand, 49.
- Lykke, Jørgen, lensmand, 49.
- Madsen, Peder, Blendstrup, 6.
- Madsen, Thorvald, Odder, 147—49.
- Magnussen, B., provst, Lyngå, 61.
- Malta Müller, O., amtsfuldmægtig, 63.
- Marsvin, Jørgen, Bjørnholm, 23.
- Meldgaard, L., sognepræst, Odder, 64.
- Meyer, H. E. S., degn, Lyngå, 9.
- Mogensen, A., stadsarkitekt, Aarhus, 153.
- Mogensen, Christian, Gjørup, 43.
- Mortensen, Morten, borgmester, Esbjerg, 152.
- Munck, Chr. Erh., forpagter, Østergård, 7, 9.
- Munthe af Morgenstjerne, Caspar Wilhelm von, stiftamtmand, 58—59.
- Møller (Lauritzen), Søren, skovfoged, Trige skov, 116.
- Maase, Chr. von der, godsejer, Clausholm, 38.
- Nansen, Hans, amtmand, 52.
- Nielsen, Frands, Hadbjerg, 16.
- Nielsen, Gregorius, købmand, København, 39.
- Nielsen, N. C., sekretær, Abyhøj, 151-52.
- Nielsen, Ole, vægter, Rathlousdal, 77.
- Nitlsen, Oluf, historiker, 118.
- Nielsen, Peder, provst, Galtan, 31.
- Nielsen, Rasmus, gårdejer, Trige, 109—10.
- Nielsen, Søren, gårdejer, Trige, 107.
- Nielsen, Aage, overkirurg, Aarhus, 153.
- Nielsen (Tornekran), Erik, ridder, Kollerup, 16—18.
- Norup, A. C. V., ritmester, Hanstedgård, 61.
- Nyeland, L., proprietær, Petersminde, 113.
- Nyholm, Christopher, feltpræst, 137.
- Offenberg, Anne Marie, g.m. Mogens Friis, 29.
- Orning, Morten Svendsen, Vosnæsgård, 20.
- Overbech, J. C. F., proprietær, Siverslet, 125.
- Parsberg, Manderup, rigsråd, 18—20, 22, 49.
- Pedersdatter, Anna, gift med Erik Baggesen Gjørup, 43.
- Pedersen, Christen, fæsteb., Vrangstrup, 10.
- Pedersen, Hans, gårdejer, Trige, 108.
- Pedersen, Jens, gårdejer, Pannerup, 108.
- Pedersen, Niels, uddeler, Trige, 111.
- Pedersen (Kirk), Ole, gårdejer, Trige, 109.
- Pentz, Detlev von, stiftamtmand, 57.
- Podebusk, Mouritz, Kørup, 18.
- Pontoppidan, H. W., proprietær, Thomasminde, 113.
- Pontoppidan, Hendrik, generalkonsul, 113.
- Pontoppidan, W., propr., Thomasminde, 112—13.
- Pors, Stig, gift med Dorthe Abildgaard, 23.
- Poulsen, Poul, løjtnant, Fuglsøgård, 7.
- Rasmussen, Anders, husmand, Torp, 135—41.
- Rasmussen, J. P., propr., Thomasminde, 113—14.
- Rasmussen, Jens, gdr., matr. 8 A, Trige, 107.
- Rasmussen, Jens, gdr., matr. 13 A, Trige, 109.
- Rasmussen, Rasmus Nielsen, sognerådsf., Trige, 107, 115—16.
- Reedtz, Kirsten, g.m. Wenzel Rothkirch, 24-25.
- Regenburg, Th. A. J., stiftamtmand, 62.
- Resen, Peder Hansen, historiker, 119.
- Revenfeld, Conradine, gift med Frederik Rostgaard, 35—36.
- Revenfeld, Ditlev, generalløjtnant, Kollerup, 33—39, 45.
- Reventlow, Christine Sophie, gift med Niels Friis, 45.

- Reventlow, Conrad, storkansler, 32—33, 35—38, 45.
- Rosborg, Jacob, godsejer, Haraldslund, 44.
- Rosendahl, Hans, provst, Hatting, 11.
- Rosenkrantz, Folmer, lensmand, 49.
- Rosenkrantz, G. E. G. F., hofjægmester, Sophiendal, 61.
- Rosenkrantz, Gunde, rigsråd, 27, 49.
- Rosenkrantz, Holger, lensmand, 49.
- Rosenkrantz, Otte Christoffer, Boller, 49.
- Rosenørn, Carl Gustav, stiftamtmand, 61.
- Rostgaard, Frederik, godsejer, forf., 35, 39.
- Rothkirch, Wenzel, hofmarskal, 23—25.
- Rytter, Herman, tvv, 42—43.
- Salling-Mortensen, H. arkt., Aarhus, 152—53.
- Saxo, historieskriver, 117.
- Schack, Joachim, amtmand, 50.
- Schack-Rathlou, Dorothea Sophie, gift med Clemens August Haxthausen, 72—73.
- Schack-Rathlou, J. O., statsminister, 72—73, 77.
- Schau, E. F. G., amtmand, 63.
- Scheel, Jørgen, greve, 79—80.
- Scherning, Ludvig, sognepræst, Rye, 126—28.
- Schinnerup, P. M., provst, Blegind, 61.
- Schult, Frederik Ulrik, amtmand, 50.
- Schultz, Marie, gift med Peter Schultz, 123.
- Schultz, Peter, lærer, Aarhus, 123.
- Secher, Abraham, godsejer, Højbygård, 45.
- Secher, N. J., proprietær, Faurgård, 61.
- Seefeld, Jacob, lensmand, 49.
- Seefeld, Jørgen, Visborggård, 28—29.
- Seerup, Jens Jørgensen, amtmand, 52.
- Sehested, Anna, gift med Mogens Friis, 27.
- Sehested, Chr. Thomsen, kansler, 27.
- Sehested, Hannibal, statsmand, 24—27.
- Simonsen, Anders, gårdejer, Trige, 107.
- Skeel, Albert, rigsråd, 20.
- Skovby, Niels Rasmussen, gårdejer, Trige, 106.
- Skyom, Peder E., skoleholder, Toustrup, 10.
- Skøtte, Karen, fæstebonde, Endelave, 119.
- Schmidt, Karen, Skovsgård, 7—8.
- Sommer, Chr. Jensen, købmand, Randers, 43.
- Sommer, Erica Cathrine, gift med 1) Jacob Tryde, 2) Christen Thruue, 3) Mathias Clemmensen, 4) Mourids Gleerup, 43—45.
- Sommer, Kathrine Marie, gift med Chr. Tørsleff, 45.
- Sommerfeldt, C. H. H., sognepr., Randers, 7.
- Spandet, Niels Møller, overretsassessor, politiker, 117.
- Stiesdal, Hans, museumsinspektør, 145.
- Strange, Birgitte, Julianelyst, 140.
- Svensk, Rasmus, fæstebonde, Endelave, 119.
- Sørensdatter, Mette, gift med Christen Jensen Brun, 37.
- Sørensen, Alexander, maskinmester, København, 151.
- Sørensen, Christian, gartner, Trudsholm, 7.
- Sørensen, Ejnar, gårdejer, Trige, 116.
- Sørensen, Elo, sognepræst, Ebeltoft, 151.
- Sørensen, Hans, gårdejer, Trige, 116.
- Sørensen, Lars, degn, Kastbjerg, 5—6.
- Sørensen, N. Sander, sognerådsformand, Trige, 116.
- Sørensen, Niels, gårdejer, Trige, 107.
- Sørensen, P. Bergenhammer, Hvidsten, 122.
- Thomsen, Christen, fæstebonde, Vinterslev, 41—42.
- Thonboe, Christen, postmester, Viborg, 45.
- Thott, Henrik, lensmand, 49.
- Thruue, Christen, godsejer, Kollerup, 44—46.
- Thygeson, Lars de, godsejer, Bygholm, 10.
- Thygeson, Thyge G. C. F. de, jægmester, Matrups, 61.
- Timmermann, J., sognepræst, Udbyneder, 8.
- Trappaud, Ditlev, amtmand, 52.
- Tryde, Eggert, forvalter, Høgholm, 44.
- Tryde, Holger, søn af Jacob Tryde, 44.
- Tryde, Jacob Holgersen, godsejer, Kollerup, 44.
- Tyrsted, Gerda, København, 140—41.
- Tyrsted, Kirstine, Sandvad kro, 141.
- Tyrsted, Mads, Sandvad kro, 141.
- Tørsleff, Chr., sognepræst, Sindal, 45.
- Udsen, Sven, Sostrup, 16.
- Ulfeldt, Christen, Selsø, 23.
- Ulfeldt, Corfitz, rigshofmester, 24—26.
- Ulfeldt, Kirsten, gift med Morten Svendsen Orning, 20.
- Vattrup, Claus Nielsen, gdr., Thorning, 135, 141.
- Wedel-Larsen, Eina, Virum, 141.
- Wiedewelt, Johannes, billedhugger, 72.
- Winkel, Erling, bibliotekar, 151.
- With, Jens, hører, Stubbekøbing, 44.
- Wittusen, J. P., proprietær, Gammelgård, 61.
- Woldenberg, Anna Cathrine, gift med Ditlev Revenfeld, 36.
- Worm, H., degn, Udbyneder, 7—8.
- Worm, Ole, oldforsker, 117.
- Øvlisen, Anders, Jeksen, 141.
- Aakjær, Jeppe, forfatter, 148.

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

Virksomheden fra 1. oktober 1969 til 30. september 1970.

Ved forhandling inden for bestyrelsen er det på grund af de stigende omkostninger vedtaget at forhøje årskontingentet til 16,70.

Den ordinære generalforsamling blev holdt på hotel »Ansgar« 29. novbr. 1969 med deltagelse af ca. 80 medlemmer. Formanden, Rasmus Bendixen, aflagde beretning, og kasseren, E. Salomonsen, fremlagde regnskabet, der enstemmigt blev vedtaget af forsamlingen. Af de på valg værende bestyrelsesmedlemmer genvalgte Rasmus Bendixen, Hasle, Åge Bredsted, Århus, Ingvor Jensen, Framlev, Erna Lorenzen, Hasle, Søren Nielsen, Yding, Bent Ousager, Horsens, P. Madsen Pedersen, Horstved, Joh. Finnemann Schultz, Tønning. Nyvalgt blev Robert Bach, Ry, Karen Haugstrup Jensen, Viby J., Helene Justsen, Skovby, Carl A. Laursen, Tved, Tage Rasmussen, Skåde. Til revisor genvalgte A. Jensby. Efter kaffen talte Anne Marie Nielsen fornøjeligt om livet som husholdningselev på Åkær for 50 år siden.

Ved et bestyrelsesmøde 13. december 1969 konstitueredes bestyrelsen således: Formand, Rasmus Bendixen, genvalg, Næstformand, J. C. Pedersen, genvalg, kasserer, E. Salomonsen, genvalg, sekretær, Erna Lorenzen, nyvalg, N. P. Boye-Nielsen, nyvalg. Redaktionsudvalget er uforandret Åge Bredsted, Knud Thorup og Kjeld Elkjær.

Dels på dette, dels på en række senere møder har man drøftet flere muligheder for øget tilgang af medlemmer. Forhandlingerne herom er stadig løbende. Kontakten med egnsarkiverne synes at være af væsentlig betydning både for tilgang og for den indre trivsel.

Der er i løbet af året afholdt følgende møder og udflugter: 31. januar var der rundvisning i Århus domkirke af kirketjener Chr. Harlung. Ved det efterfølgende møde med kaffebord viste Chr. Harlung sin store samling af lysbilleder fra kirken til glæde for de ca. 130 medlemmer. 18. marts holdt man i samarbejde med Historisk Samfund for Århus Stift møde på Viby Folkebibliotek med 120 deltagere, hvor arkivar Hans Worsøe, Viborg, i forbindelse med amtsammenlægningen fortalte træk af Århus og Skanderborg amters historie. Deltagerne fik hver fire kort over området, der udmærket illustrerede de forskellige faser. Kr. Himmelfartsdag 7. maj var der heldagstur til egnen syd for Århus med Vejlefjord som grænse, ca. 150 medlemmer deltog. Man spiste på Bygholm og drak kaffe på Snaptun Færgekro. Grundlovsdagen 5. juni var der aftenetur til Lyngbygård, hvor arkitekt Sven Fritz fortalte om gårdens historie for ca. 120 fremmødte. Der var aftenkaffe med spillemandsmusik på Nilles Kro ved Skjoldelev. 6. september gik eftermiddagsturen mod nord med ca. 180 deltagere. Der var besøg i slotsparken ved Skaeføgård. Efter kaffen i Fjellerup fortalte stud. mag. N. A. Boas om udgravningen af en bronzealdergrav i Hemmed, og sognepræst Sv. Christoffersen berettede om kalkmalerierne i Glæsborg kirke. Sidste tur var 26. september, der med ca. 240 deltagere gik til det nyåbnede Forhistorisk Museum på Moesgård. Under kaffebordet på Unge Hjems Højskole fortalte gårdejer Peder Damgaard Andersen træk af Moesgårds nyere historie. Der afsluttedes med rundvisning på Højbjerg Maskinfabrik.

Foreningen bringer en hjertelig tak for de ydede tilskud, ligesom annoncerne får en varm tak for den støtte, man har ydet gennem annoncerne i årbogen. Og endelig tak til medlemmerne, der trofast slutter op om Østjysk Hjemstavnsforening. Det er en inspirationskilde til det fortsatte arbejde.

E. Lo.

REGNSKAB FOR ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

1. OKTOBER 1969 — 30. SEPTEMBER 1970

INDTÆGT

Kontingent à 16 00 kr.	24.064 00	
Kontingent à 16 70 kr.	50 10	24.114 10
Tilskud: Kulturministeriet	3.800 00	
Århus amt	250 00	
Skanderborg amt (2 år)	200 00	
Århus købstad	800 00	
Skanderborg købstad	100 00	
Brabrand-Årslev kommune	50 00	
Hjortshøj - Egå kommune	250 00	
Holme-Tranbjerg kommune	50 00	
Hørning kommune	50 00	
Odder kommune	50 00	
Randlev-Bjergager kommune	30 00	
Vejlby-Risskov kommune	50 00	
Viby kommune	75 00	
Åby kommune	25 00	5.780 00
Renter		179 98
Salg af årbøger		1.887 40
Annoncer i årbog 1969		1.100 00
Refusion af papirafgift (2 år)		185 00
		<u>33.246 48</u>

UDGIFT

Årbog 1969: Trykning, 1900 eksemplarer	18.873 28	
Ekspedition m.v.	686 98	
Redaktion	2.000 00	
Forfatterhonorarer	2.820 00	
Særtryk m.m.	520 08	24.900 34
Møder og udflugter	3.483 43	
÷ deltagerafgift	829 00	2.654 43
Kontingent til Sammenslutn. af lokalhist. Foreninger		703 20
Løn til kasserer		500 00
Annoncer		243 75
Repræsentation og deltagelse i årsmøde og kursus		475 00
Abonnement på Fortid og Nutid		27 60
Bestyrelsen		407 75
Adressografplader		197 34
Porto, kontorartikler m.m.		963 73
		<u>31.073 14</u>
Driftsoverskud 1969-70		2.173 34
		<u>33.246 48</u>

INDHOLDSFORTEGNELSE

1. Den guderne er vred på I	5
Af fhv. skoleinspektør <i>T. Bundgaard Lassen.</i>	
2. Af en herredsgårds saga II	14
Af godsejer <i>Harald Mark.</i>	
3. Træk af Århus og Skanderborg amters historie	47
Af arkivar <i>Hans H. Worsøe.</i>	
4. Rathlousdals seværdigheder ved århundredskiftet	64
Af overlærer <i>Ejnar Jørgensen (†)</i>	
5. Hjelm I	78
Af fru <i>Christine Hougaard (†)</i>	
6. Fra Trige sogn	106
Af fhv. sognerådsformand <i>R. N. Rasmussen.</i>	
7. Har der fundet saltudvinding sted på Alrø?	117
Af fhv. førstelærer <i>N. C. Spandet.</i>	
8. Dønninger fra 2. verdenskrig her i Østjylland	121
Af skovejer <i>P. Madsen Pedersen.</i>	
9. En episode fra slavekrigen 1848	125
Af fru <i>Ester Bæklund Pedersen.</i>	
10. Den gamle stråtækte skole i Mårslet og den efterfølgende nye	129
Af fru <i>Johanne Kristensen.</i>	
11. Gamle folk	132
Af fru <i>Johanne Kristensen.</i>	
12. Den historiske baggrund for Blichers Messingjensnovelle	135
Af forstander <i>Harald Petersen.</i>	
13. Kirkerestaureringer i Østjylland	142
14. Thorvald Madsen, Odder	147
15. Nogle dødsfald i Østjylland 1969	150
16. Personregister	154
17. Østjysk Hjemstavnsforening	158